

Illyés

Gyula,

Páskándi

Géza, Tormai József versei;

Kormos István emlékezete;

Ablonczy László

a Csíksomlyói passióról;

Sík Csaba

írása

Vilt

Tiborról

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
83-3304 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVII. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

1983. OKTÓBER

ILLYÉS GYULA versei: Elefánttemető, Jó ürügy, Ismerős kakasok, Utitárs, Egy filozófus észleleteiből, Üres állomáson.....	3
PÁSKÁNDI GÉZA versei: Bolyai utolsó előtti meditációja, A Nagy Dilettantissimo, A Végtelen Kacér, Az egyik történelem-tekerés	6
KOVÁCS ISTVÁN versei: Énekóra-töredékek, Véset egy bábéli óvóhely falán	12
DÖBRENTEI KORNÉL: Egy Martinovics-arcképre (vers)	13
TORNAI JÓZSEF versei: Kilép szememből fölragyogva, Fehér nász, Mint a szél, Ádám és Éva visszaszökik a paradicsomba, A testvér-isten	15
<i>Hatvan éve született Kormos István</i>	
CSURKA ISTVÁN: „Pistika Piska Pista”	20
VARGA LAJOS MÁRTON: Kormos István költészetéről	22
NAGY GÁSPÁR: Halálon túl (vers)	30
KISS FERENC: Kormos prózája.....	31
PETRI CSATHÓ FERENC: Delfinek a parton (vers).....	37
MÁNDY IVÁN: Műtét előtt, éjszaka	37
PINTÉR LAJOS: Kormos István: A vasmozsár törője alatt	39
TANDORI DEZSŐ: Ők odaát (vers).....	42

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (45.).....	45
----------------------------------	----

ÖRÖKSÉG

TASI JÓZSEF: Beszélgetés Kardos Lászlóval a népi kollégiu- mokról (3.)	50
---	----

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Bulgária

SZONDI GYÖRGY: Ivan Canev versei.....	59
IVAN CANEV: Vasárnapi földrengés, Távirat, Családi ünnep, Noé, Levél egy fiatal költőhöz (Utassy József fordításai); Hó, Évgyűrűk, Péntek 13 (Kiss Benedek fordításai); Reggeli kommuniké, Koprivstica, A hatalmas aszfaltúton, Éj kellős közepén, a nagyváros szívében, Óra (Rózsa Endre fordításai).....	60

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Tüskés Tibor: Nagy László	68
POMOGÁTS BÉLA: Küzdelem a teljességért. (Tornai József: A többszemélyes én, Veres Péter-énekek).....	70

MŰVÉSZET

ABLONCZY LÁSZLÓ: A Csíksomlyói passió és ami előtte van	74
NIKOLÉNYI ISTVÁN: Azok a szép napok (Százéves a szege-di színház)	85
SÍK CSABA: Köztéri dohogás	90

ILLUSZTRÁCIÓ

Tardi Sándor rajzai az 5., 14., 18., 49. és az 58. oldalon
Kormos István kézírása a 36. oldalon
Az utolsó fénykép Kormos Istvánról a 19. oldalon
Móser Zoltán fotói a 38., 44., 89. és a 96. oldalon

Elefánttemető

*Ide gyűlnek, akik egymáshoz
dőlve állnak; ha még megállnak!
Ilyen utolsó társulást hoz
a halálra kész ember, állat,
nép, nemzet, mert hogy helyt is állnak!
Nem holtaké e temető még;
sőt rogyadozva is topognak:
jöjjön mielőbb az a Holnap,
az a nagyszerű, az a hős Vég,
melyről a váteszek daloltak! —*

*— néha fölnyúl harsona-formán
szózat-zengeni egy-egy ormány,
de már csak olyasmit recseg
— különállását igazolván —
öngúnytól s könnytől berekedt
hangon, mint e — s hány! — hite fogytán
abbahagyandó versezet!*

Jó ürügy

*Jó ürügy: ha én már nem is,
mások még azon vannak: éljek.
„Ki beszél, ha nem te a Népek?”
Vagyis
gazdát cserél — tágul — az Érdek?
S egyben a Végzet?
(Mit úgy is hívnak: Nemezis?)
Hátrálnék, mert hisz hova visz
engem is ez a nem enyém, ez
a hörgő-véres,
rámtukmált, kéthangúan sem hamis
sirató-ének.*

Ismerős kakasok

*Nem másként, mint az a láng, melyet
cigarettdra ismeretlen ad,
gyúlt ki a villám s már el is aludt.
Mentem tovább az éjszakában — már kevésbé egyedül.
Ez is talán az öregségtől? Kivárva egymás hangjait
kakasok szóltak, mind fölismerhetőbben
hajdani — még vidéki — óljainkból. Azaz jól
tájékozódhattam a sötétében, mely csak itt
a közelemben volt oly
világtalan.*

Utitárs

*Nos vénebb vagyok a legvénebb háznál,
mely műemlékként megtekinthető!
Megifjodik a tekintet, ha rám száll.
Szívemben léghuzat csak az idő.
Kupolám alatt baglyok, denevérek,
zászlók csontváza, poros ezerévek!*

*Ahány cél előttem, annyi mögöttem,
isteni göggel tömör-egymagamban
úgy vagyok halhatatlan,
hogy mámorítóan jövőtlen!*

*(... Vonaton írom; ablakain át
— havas tanyák — pillanatonként
— olajkutak — szobrászmarokként
nyúl belém, gyúr kedvére a világ.)*

Egy filozófus észleleteiből

1

*Dehogy a tetőt-rázó zivatart,
te halid
közben is azt a halk*

*dadogást, mit a szúnyogok
szókészletével — dehogyan is szavalt —
minden fülbe, ki érteni akart,
a világszellem is csak susogott —*

2

*Nyúlik a vízcsap tiszta csöppje.
Formát keres. Alma? Körte?
körte-külsőt választ, a kába
s hull rendeltetését betöltve
a kloákába.*

Üres állomáson

*Föl-alá járni üres állomáson,
hova naponta egyszer jó vonat
és vár utast — ha vár — ökörfogat:
az volt nekem „Örök Magyarországom!”*

*S innen vagy túl az eb-szokáson:
ugat vagy nem ugat,
az ismeretlen, ki elébb
megértve barátkozásod jelét
hason csúszott, fogat
készít beléd.*

férfiak

TARDI SÁNDOR RAJZA

Bolyai utolsó előtti meditációja

(Szótagtoldó sorok: hozzájuk, kik tudással s nem tudással visszaélnék)

*Kinek a világ kicsiny, érthetetlen,
így szól: muszáj Határtalanba mennem.*

*Kinek fejében a világ hatalmas,
azt mondja: legyűröm én e birodalmat.*

*Az első a végtelenbe tódul.
A másik hova, ha hódít és nem hódol?*

*Hódolt s hódító — itt már egyre tesz:
ez is, az is Határtalanba vesz.*

*Ezt Kicsi űzi, azt magához vonzza Nagy.
Hát nem mindegy, ha egyként elragad?*

*És találkoztok. Így könnyű, annyi szent,
ha kitaláltátok ezt a végtelent,*

*ahol együtt a Jó és a Gonosz,
böködi az okozat az okot,*

*s viszont. De annak végtelen nehéz,
ki szép eszének helyét nem lelé,*

*aki tudja: ha van végtelen
akkor ez az üres értelem,*

*s az értelemtől üres Túlerő!
Hát segítsen minket képzelőerő,*

*hogyan értetlenségünk érthető legyen:
vigasz, vigasz — fegyverletételen!*

*Így a Lehetetlen feloldozza ó
a Tehetetlent bűnei alól.*

*Határtalan kör. Örök, bűvös örvény:
ész csődjére enyhítőkörülmény.*

*Rég tudja ezt, ki új fészket kutat,
s nem a Semmiben lel egéruat,*

*tudja: szörnyszövetséget köt az ész
a végtelennel: kezet mos a kéz.*

*Olykor meg: két szomszéd, ki egymásra mutat:
„A közös sövény miattad rohad!”*

*Máskor két király: ha egyik trónja döng,
társához futva enni, hálni jön,*

*s ha amazt kergeti naivánk: a nép,
(kit leszed lábáról az első vigéc,*

*ha új ígéret-portékát kínál) —
a másiknál koszt-kvartélyt talál.*

*Így lesz az ész a végtelennél vendég,
ő meg az észnél, ha vackából kiverték.*

*Megfér Semmiben acsargó két dudás:
a szikár Ősmerés, dagadt Nem-Tudás.*

*Nem kell őket félteni és félni,
tudnak együtt élni s visszaélni.*

*Végtelen az észben. Ész a végtelenben.
Találkozni — hogy lehetne szebben?*

*Kudarcat ez a másakra így keni.
A végtelennel — ugyan mit kezdeni?*

A Nagy Dilettantissimo

Én, Örök Nevetséges és Kihívható.

FORTE!

DILETTANTISSIMO!

GENERALISSIMO!

Kedvtelő rimát s szombatot,

rebbenő imát s mondatot!

Műkedvelő boszorkát,

amatőr új eretneket!

A hivatásos már berekedt...

*A profi szajha elepedt
egy igaz csókért, és petyhüdt már,
sőt ernyeteg.*

*Hasán s nyakán az évgyűrűkkel
eljegyzi magát s LELKE LESZ!
Lelkei épp úgy szaporodnak,
ahogy a kuncaftjai fogynak.*

*A hivatásos mértanász
— nem hallod? — emberről danáz.*

*S a profi lélekismerő
többlövetű
számokat és sokszöget
már-már csípőből ránt elő!
Hivatásos lett Voltaire úr,
midőn kételyét küldte Úr
színe elé.*

*S a tagadást.
Am egyszer halálhoz hivatott,
s a Nagy Dilettantissimót
biz ő is elrebegete.
Profi volt kellemes esze
és amatőr a lelke.*

*Légy Műkedvelő! Hisz kikerülhetetlen.
Kudarcod szaporítja a lelked (s tán eszed is).
A csőd-meleg, forró fiaskó
kikölti elméd vagy lelked
kigyótozásait
ama zord szikla-ölben.
A Bukás sugárzó napja reád süt,
s megmozdul, mi eddig hiányzott.*

*Nézd, a gyermek műkedvelőn
kacag világra!
(Ugyanezt az énekesnő
hivatalból csinálja.)
S műkedvelő volt az is,
e kisbabát, ki fabrikálta.
(Hiszen bármi furcsa:
a mozgást hozzá
nem épp a bordélyban tanulta.)*

*Teremtés? Műkedvelő hat nap!
Egy nézője se volt ott az Én Uramnak!
Hacsak Lucifert nem számítom annak.
Bár itt ellenszurkolás,*

*Belzebúb-klakk volt a Tudás.
A Tagadás, a Kétely.
S műkedvelő eszünk — a hit.
Máskor meg Doktor „Nem és nem!”
küldi nagy amatőreit.*

*S lám a Verejtékező,
Nullák előtt is létező,
Mindenható Műkedvelő
hittel publikumot gyúrt egygé.
Lényei közben kardalosok lettek.
S így szépen elházimuzsikált
Ő és a teremtett világ.*

*Hát légy műkedvelő!
A fű, ha nő
vagy roskad —
kitől tanulja?
S ha felette ott vón'
Cézár Ujja
(hogyan élj vagy halj e mozdulattól)
az is tanulta valahonnan!
A legelső ujj le- s fölmutatván,
minden tenyér s ököl-mutatvány —
mi volt, ha nem műkedvelés?
Arra int testvér, zavart múltad:
A MŰKEDVELÉST SZINTÉN TANULTAD!
Sokkal tovább;
nincs ennél hosszabb oskolád!*

*Hát ne légy bolond!
Csak bandukolj
a Nagy Dilettantissimo
eltűnő, fel-felbukkanó
örökös stílus-korszakán,
s jól kivehető nyomában.
AZ EREDETISÉG — FELEDÉS.
Mit újnak gondolsz — rég megunt,
s ott hever, mint kifacsart,
katonák után betakart
lotyó.
S ha rátalálsz avitt homályban,
szűznek hiszed, mert Te vagy az,
és tőled minden tagja az.
Hát Szűz, légy műkedvelő,*

*szerszámaidat vedd elő,
bár kezdetben csikorognak.
Légy műkedvelő, fiam!
Azok vagyunk mindannyian
a Tőlünk-Üres csillag-világban.
Dilettánsok bolygók alatt
mámorosan bolyonganak,
mert sejtik már a titkot.
Nem színed, nem hangod, a zenei,
nem elméd logikája —
de a származás homálya,
s a feledett ok — eredeti.
Nézz a kisbabára!
Változat ő — elődökre,
akár e rímek muzsikája.
Eredeti hát minden új,
mit régiként elfeledtünk.
S A VÁLTOZAT IS FELEDÉS:
benne a már-már magaunt,
porba lefáradt anyagunk.
SZÓRAKOZOTT LESZ,
s önfeledt.*

*Csak a változat eredeti, barátom.
Csak a változat győzhet a halálon.
A restauráló változat —
benne a fakult áldozat
pezsgő
színre kifeslő.
Ó újratermelt Önfeledtség:
butuló vénység,
nyíló gyerekség.*

*Légy műkedvelő, és feledd:
VALAHOL EGYSZER MÁR VOLT HASONLÓ.
Kereszt, úgy, hal, madár, kígyó, vakond, koporsó.
Légy műkedvelő! Légy műkedvelő!
Halálraszánt Műkedvelő,
s hidd: Első vagy és Utolsó!*

A Végtelen Kacér

(Imponderábil')

(Egy régi-régi versem, a „Transzcendentális Ejakulációk vagy az Erotomán Grammatika” jubileumára)

*A Végtelen Kacér
s a Kacér Végtelen
— nem is kén tán említenem —
olyan, mint te vagy, istenem.
A rím itt kényszerű, hát: dőre:
A Végtelen Diszpolgára vagy.
(Vagy: -nője.)
Aki tudja, mennyire köll
kebleit kínálni,
hogy attól még
ne muszájjon hányni —
és vetni a keresztet.
Kacér és Mértéktartó.
Sikamlósságát menti
minden finomkás centi.
S oly Provinciális:
vidéke világ s minden.
Egyszóval: isten.
S amin kötél táncosként lépked,
vagy libben, mint létünkbe
egy-egy kamaszlány:
transzcendentális
hajszál.
Élesztő-vágó cérna.
Azt szeli, ami duzzaszt.
Nem a Kelendőt, de a Kelesztőt.
S mindenből levon
„kállai kettőt”.*

*Vagy épp hozzáad. Túloz.
Kezében ászok
vagyunk vagy — túsok?
Vagy: vagyok?
Rezervátumban
kihaló tűzok?
De a vágyad hiába vérmes,
ha a Minden
olyan szemérmes.
Mert a túlzása
olyan rezervált!
A boka villan —
nagy ködből — villám.
Felhőszoknya — kicsit hasítva.
Ó a kislány ki van okítva!
Ki az Anyós —
a Transzcendentális?
Ejakulatív.
Monumentális.
Ki épp a Semmiben
— pro patria: repatria! —
repatriális.
Gondolatmagömlés
Kozmosz-Poliszban.
E véghetetlen kacér Naivban.
Hol utca sarkán
valamit villant
honos végtelenünk, mint
vidéki kislány.*

Az egyik történelem-tekercs

*Hang- és képtekercsek! Idős időtlenség-szalagok!
Uram, épp te ne tudnád, mekkora kín,
ha rosszul tekered föl a kapcád?*

Énekóra-töredékek

(több képen és osztályban)

I. KÉP (osztály)

...a szolmizáló kéz pantomimja
a tábla vonalas csöndje előtt...

II. KÉP (osztály)

...június —
kéknnyakkendő vizsga:
a kerekülő ajkakban a hangjegy —
szárástól bekapott cseresznyeszem...

III. KÉP (osztály)

...az ablakkeret-térben
szélnek ernyedt sirály siklása,
sikoltása
le a vízszintezett hangig...

IV. KÉP (osztály)

...befogott füllel
karmesteri pálca után tátogó halraj
a kórus...

V. KÉP (osztály)

...a hirtelen tanult és megértett Himnusz...

Véset egy bábeli óvóhely falán

Ha nem terem,
töredelem
a NYELV!

Egy Martinovics-arcképre

Levágott fejed idáig gurul.

*Déliablik a békénk petárda-nyárban.
A vér ribizkegyöngyei ékszerelik
föl a szívünkhöz vezető csapát,
halálod szaga után is lelkesen
loholsz, ribanchűsége silány
koncon kiképzett kopó, fülünkben
még körmeid fakó kopogása:
az árulás ütemre szarusodik
az időben,*

*elfojthatatlan szól
benned a vadászkürt, ki magad is
préda vagy, nagysághajhászó balek,
kisajátítottál egy országos
ábrándot, mint kakukknépek az ősi
temetőket, cserébe a hatalom
az arcodba ürtett s bűzével
örökkéig megjelölt —*

*emlékedtől
elapad a tömjén ereje.*

*Levágott fejed idáig gurul:
nem mindenható a föld, de a jelképek
istenanyagból, kimerül a rothadás
roppant irama bennük,*

*koponyád
csonthéjas kispokol, nemzetemésztőn
üzemelő példa —*

*Borzalmas bugyraikban
hamubasült pogácsaként magukkal viszik
a hit irgalmatlan vándorlegényei,
táplálni gerjedelmük bármi alkura.*

A mesékben megbűdösödik az igazság.

*Déliablik a békénk petárda-nyárban,
hernyók özönölnek a Vérmezőn, mélán
araszol bennük a képzelet,*

*kegyhely
az ősz, hozzá zarándokolnak s nyálukba
gubózva kívárlják, hogy szárnyakká
nőjön a türelem,*

vonulnak, neszezésük
selyemrettenete rideg tankcsorda-zörömb:
porrá táncoltatja a szabadság emlékműveit,
akár a föld vacogása a nagy hegyet.

Délibáblik a békénk petárda-nyárban,
láthatatlanul, mégis jelenvalón fenyegetül
fölénk a vérpad árnya —

s lassan testet ölt.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Kilép szememből fölragyogva

*A rokon-vért kiben szerettem,
csak most ismerlek föl: az idegenben.*

*Kinek a szája hosszú emlék,
még mindig faggatom szerelmét.*

*Mert rögtön ott szálltunk: lemondva,
híváson túli káprázatokba.*

*Egybe-súrlódott a testünk végül,
mégse választhattalak: csak ellenségül.*

*Két egyből ha megszületik a kettő,
torkunkban lángol a száraz erdő.*

*A démon bennünk nem azért szökött föl,
hogy kiverhessük az örült tükörből.*

*Mert látom már, kiben a Másik
szétszakadhat a sors-tagadásig.*

*S kinek most árnya dül agyamra,
kilép szememből fölragyogva.*

Fehér nász

*Havazik, függönyösen havazik:
rajtunk már a fehér nász sem segít.
Tornyozódhat, holnap elolvad a hó,
szerelmünk is csak sárnak való.*

Mint a szél

*Meg kell halnom, mint a szélnek,
mikor rengetegbe téved,
s egyszer úgy kell föltámadnom,
mint a szél a tengerparton.*

Ádám és Éva visszaszökik a paradicsomba

Lehajtod fekete fejed,
úgy lopozol be
a szálas erdőbe, hull arcodra
a zöld őszi árnyék a fákról,
nézem aranyozott kezed
és homlokod a legelső tisztáson,
fenyőfa,
nyárfa,
szivarfa, akác,
mi a ti gyökereitekből nőttünk ki:
fogadjatok vissza,
a ti véretek a mi vérünk,
csókoljatok egybe,
messziről jöttünk,
de már simogatjátok-karcoljátok
a lábunkat, kezünk szárát,
már zúg testünkben
a zöld és sárga vér,
zúg szívünk és májunkt,
mint a bozótos dombtető,
mint lejebb a folyó a kanyar
partjait harapva;
víz, föld,
lánczsás-farkú fácánok,
sűrűségek őzei, rókái,
úgy járunk itt roppanó gallyakon,
mint ti:
minden zajra
lecsap mellünkre
az erdő halálos félelme,
csontvázakat, koponyákat látunk
a mocsaras gödrökben;
magamhoz szorítom a vállad,
gyere beljebb és még beljebb,
itt már a vadon csak éjszaka,
itt élénk áll
egymillió év
a csöpögő páfrányokról,
komoran lesi fehér bőrünk,
finom ruhánk, cipőnk, megmosott,
puha tenyerünk és ujjunk
amit már összevérzett valahol
útközben egy túskebokor,

egymillió év figyeli
ijedt szemünk kapkodását.

De mi

levetkőzünk
és egymás selyem-húsába öltözünk föl,
selyem-húsod zenéjét
hallgatom az égből és a fák levél-forgatagából,
tested selyem-ruhája
a kéken ránk-permetező
mennybolt,
bűnöm, mint a füst,
kiszáll a szádból,
mert megérkeztünk
és én fejem csúcsáig iszom
tisztá selyemhús-lüktetésed.

A testvér-isten

Csak addig élek,
addig írhatok,
míg te akarod, istenem,
ez a törvény
és én meg akarom tartani
a törvényedet.

Istenem, én most
nagyon boldogtalan vagyok,
de te ne törődj az én szomorúságommal,
csak hallgasd meg sóhajaimat,
mert te vagy a testvérem,
nem az uram-istenem,
hanem a testvér-istenem.
Éjszaka beszélhetek hozzád

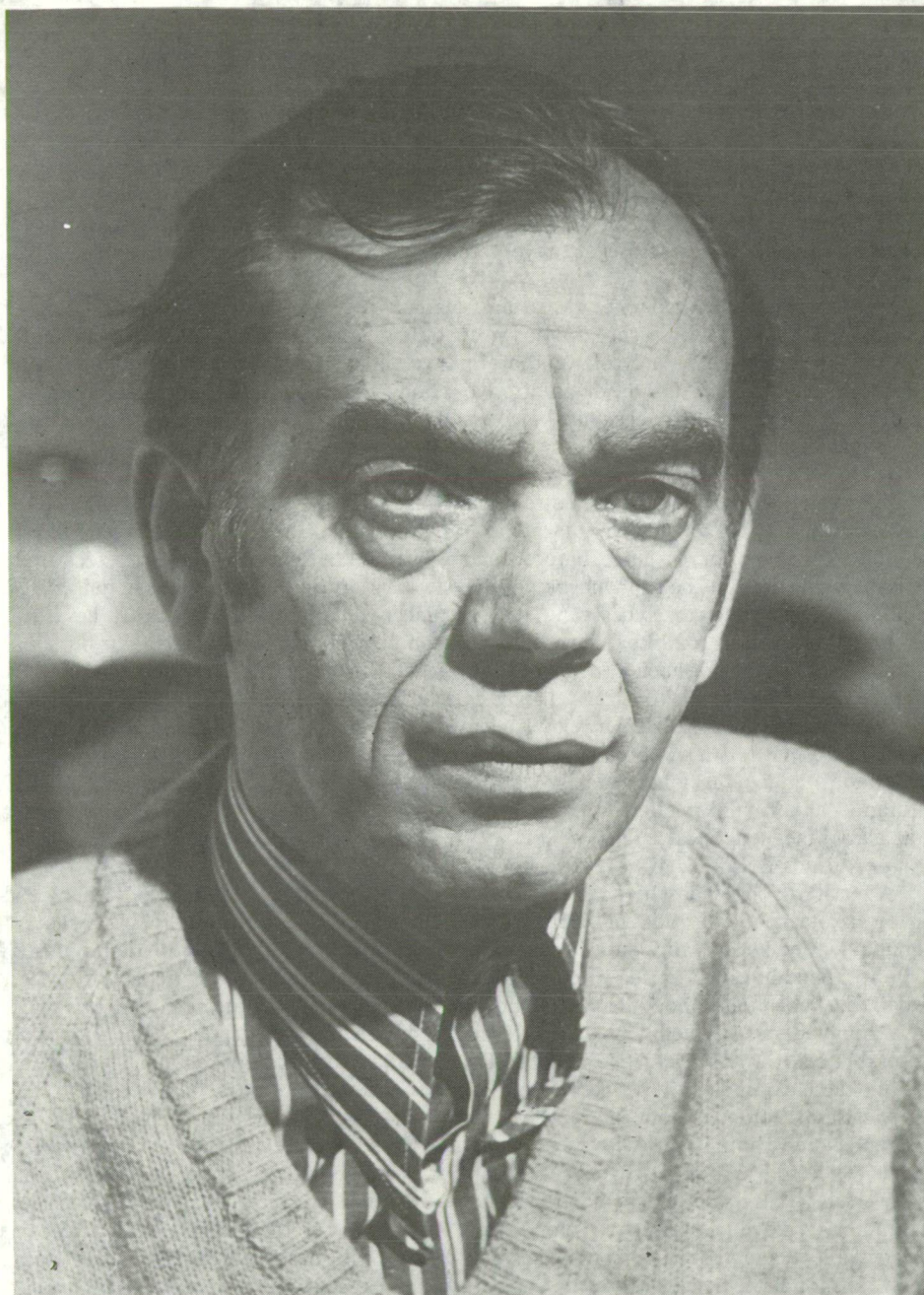
és te válaszolsz nekem
a fekete rózsza szirmai mögül;
egyszer azt kértem tőled:
add vissza a szerelmemet
és te finom ujjal
elémhoztad az utcán
örvény-forgalomban, autók közt;
de majd egyszer azt mondod:
elég volt,
és visszaveszed az életem,
eltakarod a szerelmem

sűrű nyárfavirág-esővel,
hajnali sötéttséggel
és én állok az út mellett,
a zöldbe bomlott
kőrisfák között egyetlen csupasz,
szúrós, töredező gallyú fa,
állok ott isten megnyúzott testvére,
mert a kifosztottság, meztelenség
is a te törvényed,
mert akkor te is
lomb nélkül állsz majd ott,
istenem, testvérem,
gyökérzetig kiszáradt
ágaid meg-megnyikordulnak.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Hatvan éve született Kormos István

„Pistika Piska Pista”

Kormos nesztelenül járt. Meglehet azért, mert a talpa voltaképpen soha nem érintkezett az anyafölddel. Egyszer csak ott volt már a kártyaasztalnál, szerkesztőségi szobában, kávéházban s ahogy megjelent, mindjárt valami más kezdődött. Még akkor is, ha ugyanaz a dolog bonyolódott tovább: a megjelenése más hangsúlyt adott a szavaknak.

Jó néhány esztendővel ezelőtt R. P.-vel kissé komor hangulatban róttuk Marosvásárhely utcáit. Az *Igaz Szó* szerkesztőségébe igyekeztünk. Váratlanul a jólismert hang dörren ránk magasból:

— Mit vacakoltok azzal a kézigránáttal... tegnap is egy őrmester... — Könnyed bátorságától, hogy ezt a megszokott, sőt kopottas viccét ott a szigorúbb erdélyi klímában sem átalotta elsütni egy utcára néző erkélyről, mindjárt mi is valahogyan derűsebben kezdtük látni a dolgokat. Igaza volt? Nem tudom, de az bizonyos, hogy az a fajta derű, ami belőle áradt — a tántoríthatatlan sötétenlátással együtt — egy töről fakad a lét és az anyatermészet isteni magabiztosságával.

Hadd adjak elő két vele kapcsolatos 1956-os történetet — kommentár nélkül. Szeptember végén vagy október elején turista útra indult feleségével Csehszlovákiába, Prágába. Október 23-án vagy 24-én kellett volna hazatérniök. Kintrekedtek. Nem volt ez rendkívüli eset, számtalan összetartozót, családot, barátot falazott szét akkor a hírtelenség. S az összeköttetések is megszakadtak. Aki a robbanások közelében volt, vagy úgy vélte, hogy szerettei azt gondolják, hogy az ő élete veszélyben van, igyekezett megnyugtadni övéit. Budapesten heves harcok dúltak, a fél város romokban hevert, az utcákon nemzetiszín zászlóval letakart hullák feküdtek s mindezt még döbbenetesebbé növelte a legális hírösszeköttetések megszűnése. Ezért aztán a rádió, mielőtt lehetővé vált, elkezdett üzeneteket közvetíteni. „Élek, nincs semmi bajom”, ez volt ezeknek az közleményeknek a lényege. Kormos is szerét ejtette Prágában az üzenésnek. Az ősi Hradcsin tövéből, vagy az Ufleku egyik asztalától, ahol békés prágai polgárok, Svejek háborítatlan nyugalma utódai iszogatták a meleg sört, vagy talán egy jó zamatú színházi est után — akkoriban Prágában volt a legjobb színház — bocsátotta útjára a vérző Budapestre az alábbi megnyugtatót:

— Kormos István üzeni Prágából, hogy jól van.

A másik dolog néhány héttel ezután történt. Munkahelyén még talán távollétében beválasztották intézménye forradalmi bizottságába. Mint rendesen, ez a forradalmi bizottság is öt tagból állt. Meg kellett azonban választaniok magukból az elnöküket. Az öt emberből kettő egy húron pendült és Kormosba vetette bizalmát, és egyáltalán nem bízott a másik kettőben. Annak érdekében tehát, hogy Kormos mindenképp megnyerje a csatát, rávették Pistát, hogy szavazzon magára, akármennyire is izléstelen az ilyesmi, nehogy véletlenül az ellentábor jelöltje csússzék be. Kormos belement a játékba. Titkos volt a szavazás. Egy kalapba dobálták bele a cédulákat. Felbontáskor a cetliken ötször Kormos virított.

Mégiscsak kommentálom én ezeket a történeteket! Végül is ez egy Kormosról szóló cikk, nincs ebben helye holmi gyarló következtetésnek. Csak következtésen túli következtetésnek, a lenről, a földről szeszélynek, kaotikus csapongásnak látszó következtetésnek. Csak verseivel, csak saját magával lehet ezt érthetővé tenni. Kormos István következtessége egy humorista következtessége — mondanám, ha nem félnék tőle, hogy ezzel lépcsőfokok tucatjaival léptetem vissza rangban. Mégis mondanom kell, mert ma már, múltván az idő, itt érzem Kormos életének és költészetének nagy egységét, egymásból következését, a humorban. Mind egyéniségének, mind költészetének ez a dolgokat és történeteket lézerfényrel meg-

megszűrő és ugyanakkor ezzel a megszűrással már egy másik, tágabb lehetőséget és egy egyetemesebb összefüggést, valami istenit is megmutató humort látom leglényegesebb jellemvonásának. Erre nézve kézenfekvő bizonyíték — már-már annyira kézenfekvő, hogy bizonyítékként nem is volna szabad felhasználni a lovagiasság szabályai szerint — nagy, kötet cím-adó verse, a „*Szegény Yorick*”. Aligha van még költemény a magyar költészetben, amelyik olvasójából vagy hallgatójából ilyen visszatérthetetlen, elfojthatatlan derűt, ilyen bő mosolygásos lélekemelkedést váltana ki. Halálvers biztosan nincs még egy ilyen. A *Szegény Yorick* ugyanis az, halálvers, humoros halálvers.

1966-os fogantatású. Legalábbis Kormos, aki szeretett el-elcsúsztatni tréfa kedvéért egy-egy dátumot a versei alatt, így jelölte. A másik híres, ugyancsak kötet cím-adó verse alatt az 1944-es születési időt fenntartás nélkül elfogadhatjuk. A „*Dülöngéltünk*”-ről van szó. Ez is halálvers. Fiatalember írta, aki a maga halálba menetelésének leírásában nem érez elég nyomatók s ezért magához öleli szeretteit, apját-anyját és úgyszólván egész népét, a tájat, ahol született, és szülőföldestül együtt tántorog a halál irányába.

*„Megyünk fekete jövődönk
felé sorban.
Oda is érünk: vagy élve
vagy csak holtan.”*

Itt is mindjárt megvillan a humor a „vagy csak holtan”-ban, itt is a humor emel fel bennünket a halál fölé. Pedig itt kimondatlanul is az erőszakos halálról, a háború kíméletlen halálaratásáról van szó, amivel még a költők sem szoktak viccelni. No, hát viccelni éppen Kormos se viccel, csak beleépíti a halálmenetbe, a halál vonulásba az apját: „*Dinnyét eszik apám a kék / ég szélénél.*” S ez már aztán nemcsak lélekemelkedéshez szolgáltat felhajtó erőt, hanem fizikailag is hat! az embernek mosolyra görbül a szája. Mert a dinnyeevés az árokparton, az „ég szélénél” a szegény emberek sivár életének ajándékszerű — főleg akkor ajándékszerű, ha lopott dinnyéről van szó — pillanata, mely csak úgy csurog a boldogságtól. S ez van egy miniatúrafestő szerzetesi diszkréciójával idehelyezve ebbe a haláltáncba.

Így állunk tehát Kormos humorával? Ilyen következetesen vonul végig egész pályáján? Sokkal következetesebben, illetve sokkal kormosibb következetességgel: számtalan verse van, amelyekben nyoma sincs. Számtalan? Ez megint henyeség Kormos esetében. Életműve ugyanis összesen hetven költeményből áll.

De hát nincs ebben is valami röhejes? Hogy a század, vagy mondjuk kis szűkítéssel, az utóbbi negyven esztendő egyik legjelentékenyebb, és a neki ajánlott költemények száma tekintetében mindenkit lepipáló magyar költőjének mindössze hetven darabból áll az életműve? Nincs talán ez a hetven vers valami hetyke hunyorintással és egy Dávid bátorságával belevágva az egész nagyméltóságú magyar költészet képébe?

Kormosnak több verset ajánlottak zömmel nála fiatalabb költők, mint amennyit ő valaha is megírt.

Nem tartom kizártnak, sőt nagyon valószínűnek tartom, hogy az Isten is csak babszalgott és csodálkozott, amint megteremtén, nézte futkározását odafentről. Tetszhetett neki, de nem nagyon értette. Kereste párját, hogy meg tudja magyarázni, és nem lelte.

Hát, akkor én mit okoskodjak?

Kormos István költészetéről

Az *értelemadás* problémája önmagában vértelen kérdés. Élet akkor kezd lüktetni benne, ha egy sorsban ölt alakot, ha megoldásának a személyiség a tétje. Akkor valóban létérdekű kérdés, hogy a megismerés antinomikus, hogy az élet, a közösség, a történelem, a szuverenitás talányai homályba borítják a választás és döntés lehetőségeit. Akkor tényleg keserű közvetlenségű létügy, hogy az *értelemtartalom* egy elv egységében, valami egyetemesben, időtlenben rejlik vagy mindenben, ami ugyan múlandó, de jelentős, felemelő és boldogító. A „minden egész eltörött” élménye óta a magyar líra tele van a tévedés szorongásával. Azzal a félelemmel, hogy amit keres, az nem ott van, ahol felismerheti, megragadhatja és kifejezheti. A „csak én bírok versemnek hőse lenni”, az „elpazaroltam mindenem / amiről szíjmot kéne adnom”, vagy az „én vacogok már minden ormon” kétségbeesett büszkesége egyazon gyökerű az „úgy érzem én barátom, hogy a porban, / hogy lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégis csak egy nagy, ismeretlen Úrnak / vendége voltam” főt meghajtó belátásával, *Füst Milán* tehetetlen konklúziójával, hogy „hiába minden, magamnak magam nem vagyok elég”.

De vajon nagyjaink nem joggal tartottak-e attól, hogy eltévesztik, vagy éppen el is tévesztették az *értelemteljesülés* pillanatait? Hiszen akárhogy is, de körülöttünk és bennünk minden viszonylagosnak látszik. Éppen azért, mert minden szüntelenül keletkező és elmúló. Márpedig ami a létezőben értelmes és érték, annak, úgy képzeljük, mentesnek kell lennie minden függőségtől, minden elkülönüléstől és változástól. A világ egészében kell megjelennie, mint a létezés fundamentumának, mint abszolút erejű, elsődleges elvnek, valami olyannak, Platont idézve, ami „méltóságban és hatalomban túlnő” mindenben. Ha pedig így áll a helyzet, akkor valóban csak vendégei vagyunk „egy nagy, ismeretlen Úrnak”, s nem tehetünk mást, amennyiben nem akarunk életünk végén az „elpazaroltam mindenem” jóvátehetetlenségével farkasszemet nézni, hogy alkalmazkodunk és azonosulunk. Mert az bizonyos, hogy az így felfogott értelem, „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” (*Pilinszky János*.)

Jó lenne persze tudni, hogy ez a következtetés miképpen egyeztethető az ember nyitottságával, meghatározatlan kötelezettségérzésével, a jövő iránti felelősségével, melynek terhet költészetünk mindig is érezte, vállalta, s legtöbbször valóra is váltotta. Annak ellenére, hogy nem volt könnyű dolga, hiszen még a hangsúlyosan emberérdekű személyiség- és társadalomelméletek se álltak mellé, ha a gyakorlatról esett szó. Nem is állhattak, ha az egyént, végső soron, mint valamilyen általánosságnak, értékeszmének vagy társadalmi-politikai értékperspektívának alárendelt mozzanatot kellett kezelniük. Az individualitás az ilyen gyakorlatban csak annyiban számíthat értékhordozónak, amennyiben ezeket az általános tendenciákat, törekvéseket fejezi ki vagy valósítja meg. Vagyis a személy függetlensége és méltósága, sérthetetlensége és tisztelete pusztán *levezetett*, névleges elismerés. Am a részvét és együttérzés követelményét követő költészet semmiképp sem elégedhet meg ennyivel. Annál kevésbé, minél több olyan emberi érték tárul fel előtte a szolidaritás érvényesítésével, amely feladata nagyságára, súlyára eszméleti. Akarnia kell a többet. Annál határozottabban, minél nyilvánvalóbb a hiány, a teljesületlenség. S ha mást nem tehet, akkor neki kell azzá válnia, egy teremtett világban, amivé a valóságban az egész lehetne, vagy amivé az egésznek kellene lennie. Mintha ő volna (kétélyektől gyötörtén, végső összeszedettségben) a mindenható.

A *Szegény Yorick* „csak elértem gyalog / Atlanti partokat” emberi önértetéről van szó. S mögötte arról a fentiekből következő felismerésről, hogy a világ *értelemnélküli*, de mindenestire nyitott az ember *értelemadó akarása* számára. Ez az akarás, törekvés persze nem értékteremtés. Inkább az objektív értékek (személyiségi feltételektől, korviszonyoktól függő) felfedezése és (kiküzdött lehetőségeken, teherbíráson múló) megvalósítása. Valóságban értve a köl-

tészet képzeleti világát is. A dolog lényege abban áll, hogy az értékek, szellemi létmódjuk miatt, önmagunkban nem rendelkeznek a megvalósulás képességével. Nem tudnak a homályos *legyen* állapotból *létté* szilárdulni. Az emberre van ehhez szükségük, aki felismeri és akarja őket. Vagyis az értelemadás, noha egyetemes igényű, a dolog természetéből következően a személy individuális világára korlátozódik, mert az érték és értelem, az ideális, egyedül abban válik konkréttá. Legalább ilyen fontos probléma (*Schéler* óta tudjuk), hogy az értékekre közvetlenül törekedni lehetetlen. A jóság önmagában megvalósíthatatlan. Mások üdvét, jólétét szolgálva azonban, miként *Schéler* mondja: „az aktus háta mögött”, a szolgálatban magában, a jó is alakot ölt. Miután az így felfogott értékek függetlenek és feltételnek, a törekvések irányultságának nem célját, hanem tartalmát adják. Értelemadás és érték tehát sajátosságosan egymásra tált, gyakran oly mértékben, hogy az meghaladja az individuális érdekkört. A költészet értelemteljesülése például csak ott *valósul meg* az életben (noha értékessége és értelmessége enélkül is fennáll), amikor másokra rátalál. Minden odaadásnak elfogadásra, minden szeretetnek viszszeretetre van szüksége.

Bárhogy is van, az *értelemadás alapja* az, hogy egy különben *értelemnélküli* világban haladva részesedünk az értékekben, akár úgy, hogy befogadjuk őket, akár úgy, hogy törekszünk feléjük. A boldogság pedig az értelemteljesülés „hieroglifája”. Azt jelzi, hogy megtörtént-e valami általunk. Kialakult-e a lét végtelenében az a részként is önértelmű egész, az áttekinthetetlenül különféle az az autonóm értékesség, amely bár létében véges, tartalmának fényével mégis, az elmúláson túl is világítani képes, rendet és értelmet bizonyítva. Egyedi történésként, a szabadság és cselekedni tudás adott mozgásterében és idejében. Lehetetlen szabadulni attól a gondolattól, hogy huszadik századi költészetünk tragikus hangoltságának egyik okát itt kell keresnünk. Az értelemadó törekvések ugyanis igen gyakran komoly társadalmi-politikai, s különféle egyéb szándékok, érzületek ellenállásába ütköznek, ami vagy a személyesség felfokozásával, világnyivá növelésével, „racionális mítosz” megteremtésével jár (ahogy *Nagy László* líráját elemezve *Kis Pintér Imre* bizonyítja), vagy a *szereket személytelen személyessé* géhez vezet. Talán e kérdés körül találhatjuk meg *Kormos István* másságának magyarázatát, annak a különös vonzalomnak a titkát, amely őt körülvette. Mert igaz, hogy „a realiztikus és étheri, a súlyos és a lebegő, az empirikus és az álomszerű, a naivan archaikus és a rafináltan új végletei” közt „megkapó könnyedséggel szólaltatja meg *Kormos István* „azt az árnyalatot, amelyre a képzeletnek éppen szüksége van”, hogy „egy valóságos, mégis határtalan világ téréseiről” idézhesse vissza mindazt, „amit őrizni érdemes, ami a léleknek formát, az életnek tartalmat, értelmet adhat” (*Kiss Ferenc*), de ez még nem okolja kielégítően, éppen a huszadik századi magyar líra ismeretében, a majdcsak kétszáz publikációval tüntető közérdeklődést. S különösen nem, hogy a publikációk több mint felét költők adták közre.

*

Első pillantásra úgy tetszik: *Kormos István* is a szóban forgó *meghatározatlan kötelezettségérzéstől* az értelemadás kényszerűségétől és lehetetlenségétől áthatott *nyugtalan*ság űzi kezdettől. Amikor 1947-ben a *Dülvöngélünk* megjelent, „már a megjelenés napján úgy vélekedett”, hogy „szamárságot csinált”, s nekilátott „átdolgozni a kötet minden darabját”, a dedikált példányokat pedig „évek szívós munkájával visszalopta” és megsemmisítette. Ebben nem akadályozhatta meg *Illyés Gyula*, *Szabó Lőrinc*, *Sőtér István*, *Fodor József* dicséret véleménye sem. Érezhetőleg ugyanennek a nyugtalanásznak a tünete, amit róla szólva „legendásító ösztön”-nek (*Kiss Ferenc*), „öszintén átél szerepek”-nek (*Lator László*), vagy „jó és rossz legendáit egyaránt legyűrő regeneráló képességé”-nek neveznek (*Fodor András*), amit „orfikus”-nak, „anteuszi”-nak, „harlekini”-nek, „mágikusan talányos”-nak, „elbűvült”-nek, gyermek módján játékba merülőknek, sőt, „egészen ritka nagyságrendű tragikus alkat”-nak (*Tandori Dezső*) mondanak a róla gondolkodók.

Lehet valami abban a magyarázatban, hogy mást és többet akar, mint amire képes. Csak-hogy ami igaz a kezdetekre, semmiképp sem áll a későbbiekre, márpedig a fenti megállapítá-

sok a *Szegény Yorick* és az *N. N. bolyongásai* című kötetek közreadása után bukkannak fel. Közelebb járunk tehát a valósághoz, ha nyugtalanságát a mesterségbeli készültség problémáinál mélyebbről eredeztetjük. A *Névtábla seholsincs ajtómrá* című nyitóversében ugyanis az árvaság és otthontalanság groteszkbe hajló képei alól egy elvesztett, de visszavágyott *panteisztikus rend- és összefüggéssélmény* rajzolódik ki. Adottságai felől olyan természeti lénynek mutatkozik: „Nyírapám és nyáraným / ágaiból lettem”, aki kiszorult a maga világából, s oda már egyedül csak a lelki-szellemi természetű költészetet át juthat vissza: „Ajtóm fák közé nyílik, / nyitja-csukja tollam, / karcolászva búbájolom: / K. I. aki voltam.” A múltban rekedt, ami értelmessé tehetné az életét, s körülötte a létezés egészét. Eszmeivé vált, feladattá mindaz, ami számára fontos, anélkül, hogy a feladat lényegét, s teljesítésének módját igazán megérthette volna. Az a tudás vagy legalább feltételezés hiányzott belőle, amely útbaigazíthatta volna abban a kérdésben, hogy mi is életének értelme, mi az, amitől minden más az értéket kapja. A kényszerűségek szorításában viszont cselekednie kellett, s mert csak a vers nyithatta-csukhatta ama világ ajtaját, úgy vélhette, dolgára és eszközére talált. Egyetlen lehetőségére, amivel élnie kell. Később, a *Nakonxipánban hull a hó* tanúsága szerint, annyi más között, ezt a tévedést is felismeri („mert csak a szívem gyalogolt, / vert a kezem, dobogott a lábam, / ke-restem nem találhatót, / betűztem föl nem foghatót”), most azonban, ahelyett hogy magát akarta volna megérteni, azt, hogy mi nem, hogy mi az, amit az ő dolga megpillantani és önmagából megalkotni, a jelen alá süllyedt *Atlantiszt* kezdi maga köré felidézni. Úgy gondolhatta, hogy miután minden, amit tapasztalt és megértett, minden, ami ösztönző, jelentős, felemelő és boldogító, tehát mindaz, ami nélkül jelentéktelenné válna, onnan való, s őt oda köti, el kell fordulnia a számára idegen, értelmetlen és ellenséges jelentől.

Sok minden igazolhatta ezt a törekvését az elmondottakon túl is. Az ember, jeleztük a bevezetőben, így vagy úgy, de mintegy elrendelten hiszi, hogy aminek igazi értéke van, annak öröknek kell lennie. S mert időtlennek csak az ideális létező bizonyul, a gyerekkor létmódja pedig az emlékek tanúsága szerint ilyen (valamiképp tehát abszolútnak érezheti), az az idő, amikor „utolszor volt kerek a világ” (*Jóslat*), akkor is ellenállhatatlanul vonzotta volna Kormos Istvánt, ha nem annyira árva és kismimizett, mint amilyen, ha nem köti oly mértékben a „százados szelíd szegénység” iránti hűség és felelősség, hála és büntudat, mint amennyire kötötte. S némi joggal, ösztönösen is úgy vélhette, hogy a gyerekkorral teljes mivoltát éli át, hiszen az ember múltjával azonos. Vissza kell tehát térnie azért is, hogy birtokba vegye magát. Másik tévedése, amiért majd szintúgy keserves árat fizet, abban áll, hogy olyan ez a gyerekkor, mint amilyenek ő látni szeretné. Minden mozzanatában megváltó jósággal átitatott, vagyis ami személyiségének értéke, azt a gyerekkornak tulajdonítja. Beszéljen a tél hidegéről, rablásról, halálról, mindenben ott van valami nem evilági szeretet, derű, vagy legalább mosolyt villantó idillikus, játékos életrealitás. Ráadásul teherbírása is kétséges. Csak annál időz, amiben öröme telik, azokat festi, akik kedve szerint valók, olyan eseményeket követ, melyekben aggálytalanul lehet jelen. Persze, hogy elégedetlen, s nyugtalan. Szükségei és kényszerűségei keresztjáról végül is nem álmódhatja le magát. Az a tudat pedig, hogy egyszer, a gyermeki lét öntudatlan teljességében átélte amit ezután kellene megteremtenie, most még csak arra elég, hogy nyugtalanságát fokozza. Az eszméléshez, maga megváltásához elégtelen.

Jelzik ezt a versek is. A *Keresztrel a hátuk szőréen*, az *Úttalan út*, s a *Fehér virág*, ugyan első változatában is az a minőség, amire vágyik, s mintegy magukat meghaladva messze előre mutatnak tényszerűből a fiktitvre, felületiből a mögöttesre, zártból a nyitottra, sokszerűből az egységesre nyitva, a többi azonban, még átírt formájában sem szolgálja elég kezesen reményeit. Ezekben a zárt, egyensúlyos szerkezet marad a formaadó tényező. Általában egyetlen tiszta nézet érvényesül bennük, a tárgy fő nézete. Innen először mindig összefoglaló képet adnak, szituálnak, majd deduktív logikával sorra veszik az adott nézetből látszó részleteket. Plasztikus, körvonalazó látásmóddal, mely a konkrét térben-időben megjelenő kontúros alakokra, eseménymenetben felidézhető és igazolható történésekre bizonyul a legfogékonyabbnak, s így, sokszerűséget érvényesítve, a részeket elszigeteli, ahelyett, hogy összekapcsolná, az

egészet inkább statikussá teszi, mint mozgásba hozza. Egyébként épp a *Dülöngélünk* kapcsán jól látszik az a távoli, de határozott párhuzam, ami a reneszansz képzőművészeti kompozíciók és Kormos István korai versei közt fennállnak. Mint azokban, bennük is igen fontosak a hangulati-atmoszferikus elemek. De mivé lennének ezek az önmagukban is érthető, külön univerzumként megjelenő figurák, tárgyi mozzanatok, hangsúlyos részjelenségek, az olyan szilárd, szinte tapintható viszonylatok nélkül, amelyeket a mindennapokból magunk is ismerhetünk? S ahogy ama festményeken, a versekben is minden világos, élesen kirajzolódó, azonnal áttekinthető, minden a közvetlen szemléletet szolgálja, s abban maradéktalanul fel is oldódik. Sajátos zártság ez, a kívüle is adott rend tudatának és biztonságérzésének elemi vágya fejeződik ki benne. Ahogy a megejtően tiszta ütemezésben, a panteisztikus megszemélyesítésekben, az emlékektől párásan gyöngéd, mégis evidenciaszerű képekben, a már-már fölcserélhetőségig önálló versszakokban, az egyszerű, általában alárendeléssel bővülő mondatokban, a stabil, gyakran lineáris, szinte mindig egynézetű, a nézet előterét azonos jelentőséggel betöltő, egységet a részek harmóniájával teremtő, a verset önmagában visszafordító szerkezetben is.

Mégis, bár a fentiek után paradox állítás, az értelemadás forrását az emlékezet őrizte gyermekkorban kellett keresnie. Tűrhetetlennek, esetlegesnek tudta életét. Tökéletlennek, melyben ha van valami, ami szép és fontos, ami értékes és értelmes, az csak annak az egyre jobban elmerülő, nagyszerű világnak a visszfénye. Olyannyira, hogy még az 1956-os *Havas rét* se képes másnak látni: „adnám a vérem érte fehéren lássalak / mezitláb visszamennék kölyök-ként kezdeni / keresni megtalálni s megint elveszteni”. Nem is azt mondja, hogy elmúlt a gyerekkor, úgy, mint bármi más, ami ki van téve a szüntelen változásnak. Ő hagyta el. De *voltja*, mint születésekor meghalt anyjára, „*bent* nem omlik”, elébe „föltoronylik / az idő fala védi / minden nap számonkéri” (*Egy kihantolt sírra*). Transzcendens ez a világ, s önkéntelen természetességgel az, ahol „Istenfia” a „földi térek”-ről is jól láthatóan megjelenhet. Vagyis hihette Kormos István, amíg a hit támaszára szüksége volt, hogy a létezés, benne az emberi élet, eleve értelmes. Így csak érlelődésével kellett szembenéznie azzal a ténnyel, hogy a lét maga értelmetlen, de ettől az emberi élet még nem szükségképpen az. Ellenkezőleg: ez utóbbi teremthet a készségesen megnyíló világban rendet, amennyiben értékmegevalósító. S csak később, teherbírásnak növekedésével bízhatott abban, hogy az esendő és elpusztítható emberi erősebb lehet a természeti-társadalmi konkrét realitásánál. Addig azonban még hosszú idő telik el, ritkuló, sötétedő versekkel, s hatesztendei hallgatással.

*

A továbblépéshez, az *újrainduláshoz* sok mindennel számot kellett vetnie. Először a lehetőségeit korlátozó, szuverenitásigényét visszaszorító, erőszakosan normatív politikai-közéleti körülményekkel. (Mindegy most, hogy egy belső morális, tehát érzelmi választás és döntés óhatatlan következményeként „félreállt”, mint *Lengyel Péternek* nyilatkozta, vagy a Válasz utolsó számában közreadott *Fehér virágnak* tulajdonított politikai tiltás szorította ki, miként *A vasmoszár törője* alatt című vallomásában állítja.) Miatán, úgyszólván ösztönösen, *tehermentesítette* magát a tőle idegen feladatoktól, *excentrikus pozíciója* is megerősödhetett. E pozíción azt kell érteni, hogy ott van, ahol van, s egyúttal nincs ott, ahol van. Ahogy később a *Szegény Yorick* is rögzíti (ezt is igen pontosan): „sakkoztam veletek / röhögtem veletek / ha ültem veletek / nem voltam veletek / Bárhory utca 8 / nyaktílóm fabrikáltam / csak elértem gyalog / Atlanti partokat”. Vagyis komoly távolságot tart maga és a mindennapok között. Amivel megteremtődik annak feltétele, hogy a közvetlenül adotról a virtuálisra, a materiálisról a szellemi-lelki valóságra helyezze a hangsúlyt, hajlamai szerint tájékozódhasson. Nyugodtan kijelentheti (mégha sok félreértésre adott is ezzel alkalmat), hogy „semmit ki nem talállok, csak azt írom, amin valahogy *valóságosan* is átestem”, hiszen valóság neki a képzeleti is, bár más nézetű és szövésszerű, mint a kézzelfogható. „Nem szárcsasíratás, szárcsahalál / elégiája ez, csak a való / rajzához kellene a madarak” — hangzik a figyelmeztetés (*Egy rákvadászat emlékére*), hogy aztán az *N. N. bolyongásai* már félreérthetetlenül útbaigazítson ebben a kérdés-

ben: „Ülvén vagy állván egy viking- / csónakban, szál magamban általában, / repülő halak, főkák, delfinek / seregeltek a tengeren utánam. / ... Mondom, repülő halak, főkák, / delfinek jöttek, de képletesen, / minthogy a viking-csónak is / sosemvolt-vízen imbolygott velem”.

Kormos István műveiben az életrajzi mozzanatok ettől kezdve elvesztik sajátzerű személyes jelentésüket, mert csak a formálás anyagainak meghatározott fajtájaként vannak jelen. Nem a személyiség története, hanem történelme, nem élete, hanem léte ölt alakot a versek sorában. Tényszerűségük ezért csak *metaforikus*. Azt, hogy mennyire így áll a helyzet, a *Von-szolnak piros delfinekről*, az első érett munkák egyikéről szólva *Lator László* is megerősíti. „Míntha a versbeli »Párizs Marlotte Normandia« a kézzelfogható valóból »merülne alá« — írja, egy szorongásos-lidérces félálomvilágba, holott akkor [megírása idején] még csak [Kormos István] képzeletében élt ilyen foghatóan, anyagszerűen. Akár a *Ház Normandiában* című, 1962-re datált versében... az Atlanti óceán, a gauguin-sárga part a fekete sziklakönyök, a »kék bálna«: Jersey szigete, a Jerôme nevezetű számár, vagy a »biciklis pék drótkötéltánc«. (De éppily bizonytalan a földrajzi helyzete annak a sóvárgó és már fogantatása pillanatában is a reménytelenség, a kudarc érzetével társuló szerelemnek is, amelynek majd Párizs lesz a színtere.) Akár azt is mondhatnám, hogy Kormos képzeletében már itthon átélte nemcsak a szerelem lázgörbéjét, hanem franciaországi árvaságát is: a valóság, aztán, mondhatni, igazolta előérzetét.” Hasonló sajátosságra utal *Domokos Mátyás*, amikor megemlíti, hogy Kormos István milyen „lángoló indulattal tudott lándzsát törni” „meg nem írt, csak elképzelt versei létezése mellett”.

Nem lehet kétséges, hogy a jelzett, s e változások mögött munkáló elégedetlensége, nyugtalansága némi bizonytalansággal vegyült. Erre utal, hogy oly sokáig érezni verseiben azokat a mintákat, amelyek József Attila, Sinka István, Gellért Sándor lírájával, s különösen a népköltéssel, főként annak archaikus rétegével találkozáskor rögzülhettek benne, mintegy a gyerekkor természetesen szerzett szemléleti sémáinak teljesebb, a művészet felől igazolt változataiként. Bizonytalansága azonban igen termékenynek látszik. Nemcsak arra figyelmezteti, hogy közvetlenül adott világánál többre, tágasabbra van szüksége, ha önmaga akar lenni, de arra is, hogy ezt a világot *neki magának* kell megteremtene. Ugyanakkor elindítja a minták jelezte úton az egyre tisztábban szellemi-érzelmi övezeteken át a valóság csak lehetőségként létező, még megnevezetlen területei felé. Ide mutat az emlékké lényegült gyerekkor, ide az egység korai verseken átragyogó valamikori boldogsága: létélménye, ide, hogy a hiányt a konkrét életkörülmények szigorodásának tudhatja be, s így azt remélheti, nem alaptalanul, hogy excentrikus pozícióját tartva új lehetőségekhez jut, s hogy a játékok, szerepek, legendásodó helyzetek, kapcsolatok részben védik, tehermentesítik, részben felszabadítják. Olyan mozgásteret létesítve, amely nélkül, láthatólag, egyáltalán nem találná fel magát, s amelyben az *ordre du coeur*, s a *logique du coeur* (hogy *Pascal* szavát használjuk), zavartalan következetességgel érvényesülhet. Mert erről van szó, a szív logikájáról, rendjéről, ha karaktere, s tehetsége természet felől szemléljük tájékozódását. *A szeretet logikájáról és rendjéről*, mely az emberség egészét, az osztatlan kultúrát óhajtotta maga mögé támaszul.

Nem is tartozott soha mozgalomhoz. A kisajátító ambíciók jelentkezésekor tételesen is rögzítette: „senki útjába nem volt szokásom szalmaszálakat rakni, a barátságokat sem tekintetem soha tömörülésnek valami vagy valaki ellen, de mellette sem”. A Válaszban kezdett publikálni, ám legalább annyira jelen volt a Magyarokban vagy az Újholdban. *Kenyeres Zoltán* az induló Kormos Istvánt (Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel együtt) a *látomásos népdal* képviselőjeként emlegeti, szellemi rokonuként *García Lorcat* idézve, s úgy gondolja, hogy amikor hosszas hallgatás után, 1971-ben, „*Szegény Yorick* című kötetével újra jelentkezett, költészetében a látomásos népdalhoz az elvont tárgyiasság egynemely jellemvonása is társult, abba az izgalmas kísérletbe fogott, hogy hidat építsen a népi költészet és a [»Rilkétől Poundon és Elioton át Reverdyig ívelő költészettípusra« tekintő] Újhold közé, nem a kiegyenlítés, hanem az új kifejezési lehetőségek kedvéért”. Ő maga, s nyomában sok kritikusa, Weöresről, Jékelyről, Illyés Gyuláról beszél. *Lengyel Balázs* szerint lírája „úgy volt világos, ahogy az Apollinaire-é.

Úgy apollinaire-i, hogy az igazán Kormos István magyar szabadalma, legfeljebb némi Balassi, József Attila és Jékely van elkeverve benne (távolabbról Krúdy, Tersánszky, Gelléri) hazai ízletűül." Emlegethetnénk másokat is, egyebek közt azokat, akiket szinte az azonosulásig pontosan fordított, de talán ennyiből is érzékelhető, milyen sok szállal, s mennyire elevenen kötődik (csodálatos verselési technikáját is kialakítva) az egyetemes és magyar költészetbe.

A második indulást, tehát az 1962-es *Ház Normandiában* című versét követő időszakban világosan érzékelhető, hogy az előzőkhez képest a népi költészet hatása is megérlelődött benne. Változatlanul meghatározó műformája az „önmagát, önmaga ihletét kétségbe sose vonó spontán közlés”, a dal (*Pór Péter*), de eltűnik a magyarázó jelleg, a történesszerű, ok-okozati versmenet, oldódnak és finomodnak a szimmetriák, megszűnik a síkszerűség, sávok, rétegek derengnek fel, mert a fény nem kívülről, hanem belülről önti el a látványt, az intuitív módon fogott lényeg: a *szeretet összefüggés-élménye* felől. Ez teremt a sokszerűségben gazdag egységet, ez adja, miután maga a fény mögött megközelíthetetlen marad, a vers nyitottságát, kimeríthetlenségét, rejtelmes megfoghatatlanságát, metafizikai jellegét. Ez adja az azonosulás és kívülrekedtség egyidejű kétségbeesettségét és boldogságát, ámulatát és félelmét, vonzódását és visszarettenését, elragadtatását és tétováságát. Mint az archaikus dalok, balladák, különös *időtlen* teremtő *személytelen személyességgel* hatol tárgyába Kormos István is. Verseiben „világvégi Nap” lángol, a tájak, szereplők, események, történések, mint azokban, ezekben sem közvetlenül tapasztalatiak. Egyformán hiányzik az idill, az észjárás gyakorlatiassága, a dal világból kitörő cselekvés, az érzelmek homályát felszakító magyarázat. Amit a népdalok, balladák, s Kormos István mutatnak, az nem táruul fel a ráció számára: csak a velük együtt érző, szenvedő, örülő, a velük azonosulni tudó embernek öltenek alakot. Mindez, s a természeti-szociális képzetkör sugallatos, közeget teremtő, állapotot kifejező jelenléte feloldja a látható és nem látható, a kint és bent dualizmusát. Az egész lebegni kezd, s minden, *egyidejűleg*, már történt, most történik, fog történni. Az időnek és a térnek ez az erélyes felfüggesztése, mélyreható relativizálása a dolgok arculatának elbizonytalanításával társul. Ami a versben s a vers által *van*, ami *megjelenik*, mintha csak azért lenne, öltene alakot, hogy az elhallgatott lehessen világosabb, a mellőzött kiemeltebb, a megközelíthetetlen bizonyosabb. Ráadásul Kormos István gyakran mintha egyszerre állna a műben, s a művön kívül. Miközben áttélen nélkül beszél hozzánk, láttatja is ezt. Kezére játszik ebben varázsos érzékletességű és erejű *nyelvi ihletettsége*, amely legtöbbször a szavak anyanyelvi szokottságukban is váratlan jelentéstartalmaikat mozgósítja. Azokat, amelyek különös ízt, veretet, bűvös légkört idéznek, vagy amelyek az édes csengésbe disszonanciát, bensőségeségbe nyersét, kietlent, emelkedettbe valami sivár banalitást visznek. Egymásba játszva így a feltáruuló színét és fonákját. Azt, ami revelatív, s ami evidens, azt, ami otthonosan határolt, s ami szorongatóan végtelen. Ami múlandó, s ami, önértelmű teremtett egészként, talán, a maradandóra mutat.

Mindezzel párhuzamosan aztán már szinte magától eldőlt az is, hogy a boldogságot, melynek vágya Kormos István líráját kezdettől uralja, hiába keresi. Minél többször fordul vissza a gyerekkorhoz, annál kevesebb a varázslatos, a tágas, az áradó, s egyre több, ami jelenében is szorítja. Követhetné az első időszakasz verseiben kínáló örömszerzési lehetőségeket. Élhetne az élvezetnek, az érzéki gyönyörnek, ahogy az a *Dörmögő* gyermeki ártatlanságában felkínálkozik. Követhetné az aszkézis *Testvérek*ből kihallható hívását. Dönthetne a szembefordulás mellett, akarhatná egyedül vagy másokkal összefogva a világ megváltoztatását, megváltását. Az ironikus *Karcos torokkal*, vagy a későbbi rezignált *Leltár* azonban („Azt hittem ebben-abban lesz szavam, / nem országos, csak egy embernek szóló, / de kezemre ütöttek, / tenyérral szájon csaptak, / fejem víz alá nyomták. / / Sétálni sistergő parázson / megtanultam: lehet. / Elviselem magányom: rámégett ingemet”) ugyanazt igazolja: a boldogságot a személyiség felfokozásával, a világ megváltoztatásával elérni tőle idegen, számára reménytelen vállalkozás lenne. Neki a boldogság két, természetesen hasznosítható „ősforrása”: a komorodás ellenére is édeninek érzett gyerekkor, s a szerelem maradt. Az, hogy velük és általuk csikarjon ki bizonyos függetlenséget az élettől, a múlandóságtól, hogy velük és általuk teremt-

sen egy olyan belső szférát, érzelmi-szellemi övezetet, amely nem fordul el a külvilágtól, hiszen nem annak kínjait akarja kikerülni. Ellenkezőleg. Miután a gyerekkor s a szerelem ugyanazt a beállítódást, a szív logikáját és rendjét, a szeretetet követeli, ennek érvényesítéséhez ad mintát és lehetőséget, s mert az önmagában forduló szeretet értelmetlen, terméketlen, értéktelen, nagyon is kifelé irányuló törekvésről van szó. Különben is, lehetünk-e védtelenebbek, mint amikor szeretünk, vigasztalhat-e valami is a szeretet elvesztésekor? Olyan életvezetés ez, amely feltételezi és lehetővé teszi, együtt és egyszerre, a külsőbe hatoló igazságot, jóságot, szépséget, üdvösséget, mindazon értékek szüntelen, sorsformáló jelenlétét, amelyek a múltandósággal, az enyészettel szemben is jelentenek valamit. Tagadhatatlan, hogy a belsőnek, s fiktívnek, a teremtettnek, s mindannak, amit ez a tapasztalatiból áthat, van, ahogy szó esett róla, bizonyos tehermentesítő funkciója. Ami most már lehetővé teszi a létezés tiszta és teljes intenzitásának érvényesülését, ama erőt adó bizonyosság talpra állását, hogy amit akar, az nem ábránd, nem illúzió vagy képzelgés. *Van*, ha csak virtuálisan is, *van*, tehát törekedhet, s törekednie is kell rá. Sőt, ez a feltétele annak, hogy a gyerekkor, s a szerelem ne behódolás, ne menekülés, hanem a függetlenség, a méltóság megőrzése legyen. Olyan időben, amely a társadalmi érdekekre hivatkozva éppen a közösségit megalapozó személyes szabadságot korlátozza, s teszi azt védhetetlenségével arányosan értéktelenné. Olyan szociális berendezkedésben, amelyből épp a szeretet *regulatív ereje* hiányzik. Nincs nehezebb és szigorúbb erkölcs a Kormos Istvánénál. Játék, szerep, varázsolás? Innen nézve vére meggy mindegyik.

*

A hallgatást követő versek szembeötlő sajátosságai az értelemadás kínjairól, a szeretettel járó szenvedésről vallanak. Jeleztük, a szerelem, az én másikkal való egyesülésének, illetve a szubjektumban, ha úgy tetszik: a mindenségben való teljes feloldódásának lehetőségeként a boldogság ősmintája, s mint ilyen, Kormos István életének természetes középpontja. *A Ház Normandiában* („szobákban zöld mohahomály tengerfenék-csönddel tele / mohahomályban valaki ablakhoz nyomva homloka / kert fölött denevérszavak igen soha igen soha”), *a Vonszolnak piros delfinek* („fenn salétromos menny ragyog hűvösen lehajtom fejem / cellamagány jön hallgatók ki voltam istenek fia / alámerül Atlantiszom Párizs Marlotte Normandia”), s a *Tél Normandiában* („zöld nyár zöld nyár ez még veled vagyok / de valahol a tél öltözködik / lecsupálódik Cécile zöld-szerelmünk / komp hozott komp visz lánc telet csördül”) ennek a középpontnak a megrendüléséről, a lehetőség elzárulásáról tudósítanak. *A Szegény Yorick* tanúsága szerint a szeretet igénye a baráti kapcsolatokban se elégülhet ki, s a tágabb életkörben is zavarok támadnak. Nemcsak a már idézett *Leltár*ra hivatkozhatunk. Az *Utánunk* tágabban, mert a szellemi életre vonatkoztatva rögzíti a veszteséget, annak morális konzekvenciáival együtt. Élete „Szélház, nincs fala; négy / égtáj néz ide irgalomtalan.” (*Szélház, nincs fala.*) Ónarcképe: „neve rendőröké, kihúzzák beskríbálják / különben kapujában nem fut elébe senki / magasnyakú pullóver a zsebben cigaretta / valahol köre ül rágyujt kénlobogás / egy szétúszó kiáltás előnti homlokáig / fölállna s csak legyint azt mondja hülyeség” (*Voyage*), a hetyke gesztus ellenére, vagy épp azért leírhatatlan magányt, ráutaltságot, szenvedést áraszt, amin, már maga se hiszi, hogy úrrá lehet. Megkísérli: „semmi vész gyerekeim / sajnálnotok fölösleges / világokat varázsolok / amikor akarom” (*Nakonxipánban hull a hó*), de a játék kikerülhetetlenül keserű konklúziókba fordul. Összegzésbe, amit majd még több követ, mindig az elzárulás helyzetéből és távlatából, egyre tisztábban, következetesebben a létre, a szeretetben tudatosuló autonóm történelmére tekintve. Mind mélyebben átítatódva a halál bizonyosságával.

Igazán most vált sebezhetővé, a visszautasítás, vesztés, hűtlenség fájdalmában tehetetlené. A gyerekkor újra igazolhatná a szeretet boldogító értelmét. Az otthonosságot, azt a hitet, hogy minden emberrel a megváltó jóság születik újjá (*Jóslat, Jászol*), de „szétzúzódott az a világ, / széttördelődött az a világ” is. (*Mozsár.*) Vigaszul csak annyit mondathat a „napkeleti” mágusokká szelídült valamikori „széltolók” egyikével, hogy „Ne búsulj, lesz valami ezután

is". Miután a szerelem se lehet az, „ébre soha többé”, aminek lennie kellene, méltatlan állapot „ökredezeti” (*Sárga eső*): „rühes róka lett a beceszó”, nem segít, semmire se jó a „hethenhet varázsige”. (*Majd tél jön.*) Hiába az *Áfonya* gyötrelmes szomjúsága („csak téged lát e vasmoszár-világban, / csak veled akar élni, csak veled!”), hiába a *Profán mágia* áhítata, ha a sértetlen létezés kifejezésen túli realitása, a sötétségből vakító világosságba emelő, a zűrzavarban rendet, otthonosságot teremtő, embersége összetartó ereje és megnyilvánítója, a szerelem, a „heródesi” mindennapokban, az „elkurvult időben” elaljasodik, vagy absztrakcióvá, mindenképpen elérhetetlenné válik. A boldogságot, mégis, csak a gyerekkoron, s a szerelmen át akarhatja. „Teérted törtem ki minden karámból, / minek hersegő füves legelők? / nem vagyok mézbe keringő darázs, / de élek: nem-tudod-reggel veled, / a lelenc nappalban veled, / éjszaka kormában veled” — mondja a *Kannibál szerenádj* Máté evangéliumának gondolatát („Aki pedig elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt”) parafrázálva. Hogy ezt tehesse, hogy a részvétlen mindenségben élni tudjon, a szerelmet virtualitásnak kell felfognia, a *szeretet* értékét a *szeretni tudásra* helyezve át. A szerelmet, s a gyerekkort emlékként és vágyként hordva önmagában, mert ezek valósága még mindig sokkal teljesebb és hevesebb, mint azé, ami a szerelemből s a gyerekkorból konkrétan megtörtént, megtörténik, megtörténhetik.

Az így értett, *eljövendő* értékekre mutató *általános ember- és mindenségszeretet*, mint *értelemadás*, a személyiség lényegéből kiindulva betölti egész létezését és világát. Ezért is érezhetjük úgy, hogy Kormos István költészetében valami abszolút önértékűvel találkoztunk, Valamivel, amit a személyen kívül semmilyen más értékállás sem határoz meg, amiért, tehát magáért is érdemes élni. Az abszolút önértékű természetét Nietzsche az aranyhoz hasonlítva jellemezte, mondván, hogy „*rendkívüli és nincs haszna, fénylő és szelíden ragyog*”, „*mindig ajándéku adja magát*”. Kormos Istvánra tekintve nyilván valami hasonló ölt alakot mindenkinek. Ezért, hogy oly sokan húzódtak közelébe, hogy életét legendásították, hogy újra és újra vallatni kezdték költészetét. A szeretet bölcsessége az, amit úgy fogadunk, mint a sors kegyét. Mert nem jön, amikor akarjuk. S mert megnyilvánulása valami többnek, s magasabbnak, ami felé, a szeretet útján, költészetével Kormos István is törekedett. Halál? „Orromba csap az égő fű szaga, / október ez, az év októbere, / valamint életem októbere; / nem fájna, ha egy nagy csontkalapács / a halántékomra csördítene, / de utánam, uraim, mi marad? / mert tenyerem csak semmivel tele, / árkok szikráznak benne karcosan, / és kihűlt szerelmek lehellelte; / látsz régóta szegények Istene, / pecsétednek szívemen a helye, / tudtam s tudom milyen lámpa ragyog / utamra, bár a nap is fekete, / serceg és pattog kanócélete; / már nem birizgál semmilyen titok, / én kezdettől magamra számítok.” (*Október.*) Alighanem ettől az életténytől sugárzik oly erővel vissza a szeretet a kompromisszumokkal, félmegoldásokkal, szorongattatósokkal teli, harlekini életbe. Költészetként, ha másképp lehetetlen. Hogy igazolja az „emberigyekezet vonalát”. Azt az irányt, mely *alkalmazkodva is rendteremtő*, s amit követve Kormos István a mély reménytelenséget viselve is, megismételhetetlen cselekedett. „Lehajtott fejvel fekete kövön / fehéren ül s nem tudja, hogy megőszült, / nem méri az idő tiktakolását. / Kifosztatását tűri hangtalan. / Nyakán kötél, ő tűri hangtalan. / Hazája, háza, minden veszve van. / Helyette köpünk urak keserű- / kornissi pásztorok.” (*Pásztorok.*)

Halálon túl

*„HALÁLON TÚL KICSIT
MONDJUK éppen hat évvel
hiszitek-e fiúk én is
betölthetném a 6van évet*

*ha akarnám persze
mivel az ügy kissé szokatlan
inkább hahot-áznátok velem
de alattatok még fűt a katlan*

*mi már ITT könnyedén vagyunk
lehűlve szent ügyekben
dúdolgassátok néha el csak
utolsó versemben mit üzentem*

*szidtatok érte hogy be-
intésem még túlon túl korai
de szívem ingyenben cipelték
Korniss úr magyar Pásztorai*

*s fizettetek dúsán utánam
— akárha kisorsolt égbeli intés —
óriás költők kopogtak nálam
Nagy Laci Jékely Illyés*

*a saját oeuvre sose izgatott
nos legyünk illően franciásak
csiklandoz némi angyalhaj hogy
az égi karzatról lekiáltsak*

*most újra kedvem lenne szólani
nehogy teljesen kihűljek
október vértanús lapjain veletek
vannak a megszakadt szívűek.”*

Kormos prózája

Sokáig abban is kételkedtek Kormos ismerői, hogy verseket ír, a *Szegény Yorick* című kötet után bekövetkezett termékenység meglepetésként érte a szakmát. Aztán megjelent a *Fehér mágia* (1974), remek műfordításainak gyűjteménye, s most íme prózája is kötetté szerkesztve illeszkedhet az életmű rendjébe. Címe: *A vasmozsár törője alatt*. Nagy Gáspár, akit Kormos az idősebb testvér szeretetével segített átkelni a beérkezés zátonyain, szebben nem is viszonyozhatta volna. Mestere hajdani kézfogását: az össze-vissza kallódó prózai írásokat összegyűjtve, könyvvé formálva az életmű egészét tette beláthatóvá.

Maga Kormos nem igen tervezte ilyen gyűjtemény kiadását, mert aligha hitte, hogy ilyen érdekes és szép kötetté állhat össze, amit egyszer-mászor alkalmyszerűen prózában elköve-tett. „Alkalmyszerűen” — mondom, mert ezek az írások jobbára így születtek: előszót kellett írni egy könyv elé (szerkesztőként), be kellett mutatnia egy fiatal költőt; úgy érezte egyik-másik barátja születésnapján, hogy az ő hiteles, csöndes jó szavára is szükség lehet, ezekből a köszöntőkből is írássá lett néhány. Mikor Párizsban volt, az itthonmaradt műveiről kezdett beszámolókat írni a Magyar Műhelybe, már-már rendszeresen. Aztán, a *Szegény Yorick* után lezajlott honosodás közepett a megélnékült figyelem és érdeklődés egész sor prózai megnyilatkozásra készíti, így születtek megemlékezései, interjúi.

A próza Kormos számára így sem vált olyan önkifejezési lehetőséggé, mint a vers, az *alkalmi* jelleg azonban nem oka ennek. Oka az, hogy nem szeretett esztétizálni, az elemzést becsülte, ha mások jól csinálták, műfordításaival, de verseivel is tisztán bizonyítható, hogy milyen tudatosan dolgozott, de hogy a láthatatlanul zajló elemzéseket tanulmányban, esszében tegye követhetővé, meg sem kísérelte. Ilyen írást ez a gyűjtemény sem tartalmaz. Bevezetői például a *Don Quijote*, vagy Daudet *Tartarin Afrikában* című művének ifjúsági kiadásához, a műről való alapismereteket váltják át egy üdőbb és természetesebb nyelvre. Bírálatai jobbára tömör méltatások, mellőzött értékeket tudatosító meleg emberi gesztusok. Kivált a Párizsban írottak, melyekben nemcsak az értékek — Sinka, Nemes Nagy Ágnes, Rab Zsuzsa munkásságának — védelmét, de veszendő emberi kapcsolatainak óvását is végezhetette.

S ha jól odafigyelünk, s épp ha e könyv alapvonását fürkésszük, azt tapasztaljuk, hogy az emberi gesztus: hogy az érdemet fölmutassa, a méltatlan helyzetekért elégtételt szerezzen, örömet okozzon, Kormos számára mindennél fontosabb belső szükség. Az *alkalmi* jelleg magasabb értelme is ez: a jó üzenet. Voltaképpen verseinek is ez az uralkodó szövege. Már a *Szegény Yorick* olvasóinak is feltűnhetett, mennyi benne az „alkalmi vers”, mely látszólag magánjellegű emléket idéz; megörökít, megtisztel, felidéz valakit vagy valamit. Mint a költészet ősi példáiban, egy valóságos és konkrét kapcsolat, szándék jelrendszere, címre szóló üzenet eszköze Kormos számára a vers. Most hozzátehetem: a mások verse is, sőt az irodalom egésze is. Elődei és kortársai verseivel olyan meghitt viszonyban élt, mint barátaival. Annyi különbséggel, hogy József Attilát, Erdélyit, Sinkát, Jékelyt mindig póztalan, csöndes áhítattal idézte, barátaival pedig az évődés, a tréfa hullámhosszán érintkezett. Ezt a gyűjteményt ez a mélyről eredő és nem szűnő, mindig hiteles ámulat uralja, a *hogyan* mesterségbeli fogásaiba nem bonyolódik, a mű és szerzője a lélek vásznán összeforrtan jelennek meg, az irodalom jelenések és személyes emlékek *ajándék*-sora Kormos élettörténetében.

Az *alkalmi* jelleg körül is ez az ajándékélmény, ajándékozó hajlam létesít lírai holdudvart. Ez lengi be, ez motiválja nemcsak az irodalomról, költőtársairól szóló írásait, de önéletrajzi műveit, interjúit is. S az utóbbiakban eredetibb is, ami természetes, nem kell értekeznie, legszemélyesebb kapcsolatairól beszélhet, s átengedheti magát fesztelenül a hála ihleteinek.

Félvezethetném az olvasót, ha azt a látszatot kelteném, hogy Kormos prózája csupa há-lálkodás. A hála „ihlete” korántsem eltökélt, nincs benne semmi kenetes, az emlék és az él-mény tárgyias varázsából fejlődik, olykor még a mesterségbeli tudás méltatása is. Rab Zsuzsa Jeszenyin-fordításainak szépségét, magyarrá honosodását például így magyarázza: „A költő és fordító összetalálkozását pedig akkor érti meg igazán az olvasó, ha például elindul Pápáról, a városból kikanyarodó Bakony-ér partján a messzi Bakony felé: a város alatt régi vízimal-mok állnak elébe, beomlott vagy omlani készülő tetejük füzek árnyékában; a réteken nyírfák futnak át — mint Jeszenyin verseiben is. Tehát nemcsak a szöveg-, de megfelelő valóságisme-ret is kell egy vers átéléséhez...” A visszaemlékezéseket helyenként önvád árnyalja, hogy há-látlan volt jótevői iránt, s mindig jelen van bennük a létezés érdekességének, a személyes lét ér-telmének ama tartalma, melyet a *gazdag szegénység* öntudatának nevezhetnék. Ez a gazdag szegénység fogadja s viszonozza az élet ajándékait, természetéhez híven, nem rendjeleket osz-togatva, hanem emlékezete fényébe vonva, élettörténete eseményévé avatva azt, amiért hálás.

Ha emlékezetének „fényé”-t működésében nézzük, könnyű észrevennünk, hogy a mesék s a legendák szelleme irányítja. Persze nagyon is mai módon: nem oldva fel a realitást, híven a tényekhez, de azt nagyítva ki belőlük, ami a legendaképzés hiteles eleme lehet. Költőkről szól-va nehezebben jön működésbe ez az anyagsuhogós hajlam, a kapcsolat záloga a vers lévén, a versjellemzés kényszere — mint írtam — feszélyezi Kormost. De ha sikerül felidéznie a pillanatot, amikor a vers, a versek épp Hozzá beszéltek, akkor a verseket, önmagát s a versélményt magát igéző kis legendába tudja foglalni. *Árnyékból ragyogó* írásának első része ilyen legenda Somlyó Zoltánról, s az „elátkozottság” rokon állapotáról, mely a vers szerzőjével együtt kél életre. Már az intonáció is ezt készíti, Ottlikék karácsonyának otthonos melegéből jövet talál-koznak Kormos és Somlyó. Havazás, néptelen utcák, a Városmajor felől éjféli harangszó, s ebben az ünnepben a költő szívszorító kivetettsége. Természetes hát, hogy „a Harangvirág ut-ca meredekéről egy magas, fölhajtott gallérú, széles sálak alak botorkált lefelé a zuhogó hó-ban, s rekedt hangon, de tiszta artikulációval ezt mondogatta maga elé:

*„Megyek, amerre visz az út,
A friss hó, mint fehér pamut
oly lágy, mint a mesékben.*

*Én átkozott így járom át
Pestet, szerelmem városát
a lassú hóésésben.”*

Kormos végig idézi a verset, aztán levonja a látomásból, ami valószínűtlen: talán csak ő kép-zelte az egészet, mert hallani akarta ezt a verset, de ezzel a korrekcióval a vers hatalma csak megnő, a „talán” bizonytalansága pedig magát a látomást is meghagyja a valószínűség hatá-rán, a fénykör tehát a realitás közelében is ép marad.

Ennek a legendásító hajlamnak van egy nem titkolt morális indítéka is: a már említett jó-váíró szándék. Kárpótolni azokat, akikkel mostohán bánt szerencse, sors, irodalompolitika. Ez az indíték erősebb volt Kormosban, mint az arányérzék, Somlyó Zoltánt úgy védte, mint kismemizett nagy költőt, Berda Szent Ferenc-i élete úgy megejtette, hogy költészetét a jelen-séggel egybemosva emelte a kor fölé. „Utánozhatatlan volt az élete, utánozhatatlan a költé-szete. Halhatatlan versei magasan szállnak, égi hattyúk, ezért kevesen látják azt a repülést, de majd jönnek jobban látók, fújja a berdai éneket teli torokkal, túl a halálon Ő maga, valahai tót cselédszülők gyereke, nagyra nőtt Berda Jóska.” Meg kell azonban jegyeznünk, Kormos csillagképe igazi tehetségekből állt, sarkcsillaga József Attila volt, messzebből Petőfit, Cso-konait érezte rokonának, az élők közül többeket, de áhítattal csak Ottlikról, Jékelyről be-szélt: „...mint magasan szálló angyal — írta az utóbbiról —, Isten követe. Csak éppen károm-kodott.”

Túl az irodalmon azért is működhettezt fesztelenebbül ez a legendásító hajlam, mert csak az emberrel kellett számolnia, s csak azzal, amit az ember neki jelentett. Így magasodik ki önéletrajza alakjai közül a nagymama, akitől — úgy véli — minden szépet és jót örökölt. Ez a „gorkiji”-nak mondott nagymama Kormos genezis-mítoszának gyönyörű ősképe: szegénység, árvát fölnevelő szeretet, nagyvonalúság, tisztességösztön, a szép elemi szövege annyira Kormos felé mutatnak, akár egy nagy fesztváltságú metafora egyik pólusa a teljes jelentés felé. A pálya irodalomban zajló idejéből Sárközi Márta magasodik ilyen alakká, szépsége és ajándékozó kedvének tékozló bősége révén az árva költő genezisének ősképehez kapcsolódva, anyagi szabadszájúsága folytán a legenda profán ellenpontját is fölkinálva.

Nem kétséges, Kormos, a prózairó ezekben a visszaemlékezésekben van igazán elemében. Mesélőkedve, emlékműállító, örömszerző hajlama minden eseményben alkalmat talál. Ártatlan ravaszággal belopakodik a tárgyszerű epika hézagaiba, a bűntudat leplébe: „Vas István-tól és Illés Endrétől is könyvtárra menő könyvet kaptam, közel harminc év alatt, saját műveiket s más ritkaságokat, én semmit sem adhattam nekik, talán Vasnak egyszer Dugonics András *Magyar példabeszédeit*, de máig szégyellem, hogy Illés Endrének nem adtam oda, jó húsz évvel ezelőtt a Pleiade Stendhált, pedig az őt illette mindenki előtt, mivel Stendhal általa szólalt meg magyarul; különben az a Pleiade már nem az enyém így se. De ők elfelejtették modortalanságot, pimaszságot, mindenféle hűtlenségemet.”

Bűntudat szól ebből a passzusból is, a visszatekintő múlt idő kissé számadásszerűvé is avatja. Ilyen emlékezéseit általában valami vesztéshangulat lengi be, de csak páraszerűen, az elsorolt bűnök is elvontak, a legenda fénykörét nem törli meg diszsonáns szín, érdesebb hang, a sokszor emlegetett *hűtlenség* is rejtélyként dereng a kép horizontján. Másról a *hazudozás* illeszkedik olyan tündéri mesébe, hogy eszünkbe sem jut komolyan venni. *Kezdet* címen olvasható itt ez az írás, s egy múlt századi ponyva Kormosra tett hatásáról szól. Hogy *Sobri Jóska*, az *úri haramia* viselt dolgait valóban ilyen csodálatosan adta volna elő az a ponyva, nem tudjuk, de Kormos mesélőtehetségét ez az írás egymagában is megsejtetheti azokkal, akik közelről Őt nem ismerhették. Magam még a hanghordozást is hallani vélem, a gazdag jelentésű történet szikrázó mondatait faarccal olvasó szerző iskolás hangsúlyait: A bakonyi kastélyában felravatalozott gróf a betörő betyárok érkezésére „megmozdult, fölült a hüledező betyárok rémületére (s az enyémre is!) szöveget intézett hozzájuk. Kinyilvánította, hogy unja az úri világot, akarják-e, hogy a vezérük legyen? Akarták. Kötörő Béni átadta a bandavezérséget...” Emlékezhünk, a felolvasó Kormos milyen szabatosan tüntette ki, hogy az „Akarták.” külön mondat. Idegeiben érezte az árnyalatok jelzésének fontosságát, a mélyebb jelentés létének örömét. Sobri Jóska történetéből is azonnal éreztük, hogy ártatlan önérzet tüntet benne: ez volt az Ő poétikai iskolája, ebből tanult szürrealizmust, ebben ízlelte meg a kaland, a csoda titkát. Kinek jutna eszébe a hazudozás ilyen igézetében valódi hazugságokra gondolni? Pedig igaz, amit itt magáról állít, hogy „hazudó lettem”. Olykor tetten is lehetett érni. Cáfolható például, hogy sakkban ronggyá verte volna Nimzovicsot és Euwét. (*Harlekin búsul* című versében állítja ezt.) Még Benyhét és Latort sem, akik e nevek mögött rejlenek. Utóbbit ebben a könyvben is ezért aposztrofálja „szegény jó Lator László”-ként. A nők mezején végzett aratásainak kévéit is legendásító matematikával számolta, de hittük s ő tudta, hogy szívesen hallgatjuk, értünk, a mi kedvünkért billentette meg a tények sarkát, hogy rejtett vonásaikon ámulnunk lehessen. Életművét teljesnek épp ezért még ezzel a gyűjteménnyel sem hihetjük. A megíratlan kormosi epikát, sajnos, ez sem tartalmazhatja.

Amit tartalmaz, így sem kevés. *A vasmoszár törője alatt* című önéletrajza; lírával átszőtt leltára tárgyairól (*Tárgyaim*); s a már említett *Kezdet* remekművek. Az interjúk közül a *Délutáni beszélgetés* is elsőrendű a maga nemében. Érdeme ez Bertha Bulcsunak is, aki tudja, mit kell kérdeznie, hogy a személyiség alapvonásai megmutatkozzanak. Megkapó részlet, érdekes, fontos adalék még az igénytelenebb darabokban is akad, s értelmük az ismétléseknek is van, mert hangsúlyt adnak annak, ami fontos, az élet s a pálya alapmotívumai rajzolódnak ki általuk. Emberi és költői vonzalmai, iskolái, eszményei, nézetei is e kötet révén ismerhetők meg

alaposabban. Ha előbb az olvasó szempontjából adtam róla számot, s találtam megejtően érdekesnek, most a filozofikus figyelem tapasztalatairól is érdemes beszámolniom.

Gazdag leltárt lehetne összeállítani azokból a közlésekből, melyeket „adalék” néven szoktunk forgalmazni. A *Vázlat Nagy László portréfilmjéhez* című forgatókönyv például sok ilyen részletet tartalmaz, ami a tévben nem hangzott el, így Nagy László *Adok nektek aranyvesszőt* című kötetéből is hiányzik. Tanulságos részletek. Első kötetének zsengeiről például megoszlanak a vélemények, vannak, akik úgy vélik, vesztettek a későbbi átdolgozások során. Érdemes megfontolni, amit a 136. lapon erről Kormos ír. Más írásokból megtudható, mely versek álltak legközelebb a szívéhez, a sajátjai és másokéi, egy-egy vers születésének élettrajzi hátterére is fény derül. Fény derül kapcsolatokra, amelyek jelentős versekre is kihatottak. A *Profán mágia* egyik szép szakaszának létrejöttébe például bizonyosan belejátszott az orosz népköltészet egyik, Rab Zsuzsa által fordított darabja. A fordítást méltatva Kormos idézi is:

*Szép deli apáca, záporoz a könnye,
ej-haja, dini-dan, záporoz a könnye,
főkötőjét leszaggatja, csuháját a gyöpre,
ej-haja, dini-dan, csuháját a gyöpre!
Égi üszöggé kamorám, szakadj össze, zárda,
ej-haja, dini-dan, szakadj össze, zárda.*

A *Profán mágia* pedig így kezdődik:

*Hajdan-volt fű-fickó időmben
elém állt Sövényházi Márta,
keményített apácaingét
farkasalma bokorra hányta,*

cicerélésre szólított.

Mindezek tüzetes feldolgozására, hasznosítására bizonyára sort kerít majd szakmánk, itt néhány fontosabb összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet.

Ahogy Kormos vonzalmait itt kirajzolódnak: egyfelől az Újhold, másfelől a Válasz, aztán a nagy magánosok: Ottlik, Jékely iránt, indulása Sinka és József Attila felől, együttthaladása Juhász Ferencsel, Nagy Lászlóval, végül szoros barátsága az utóbbival, de oly módon, hogy előbbi barátaitól el nem hidegült, szerepét kivételessé avatják. Még ha tudjuk is, hogy voltak sorsszerű és voltak irodalmi kapcsolatai, az utóbbiaktól sem lehet elvitatni a sorsra kiható jelentőséget, hiszen kisémmizettségében lettek társai többen, akik világhépéhez távol álltak. S nem kétséges, hogy Kormos nyerni tudott ezeken a kapcsolatokon. S nyert rajta költészetünk is, talán a súlyos paraszti valóság legendába való áttemeléséhez is így, „urbánussága” révén szerezhetett távlatot s bátorságot Kormos. Hű maradt a gyermekkori világhoz, de nem kellett lépésről lépésre együttmaradnia a történelmi kálváriát járó osztállyal. Szabadabban vetíthette emlékeit a szivárvány ívére. Neki azt is elnézték, hogy József Attila és Sinka összebékült költészetében, persze nem az irodalompolitika, hanem az irodalom, de ez fontosabbnak bizonyult, mert tartósabb garanciája egy irányzat létjogának. Példája eleven mintája lett az irányzat irányzat feletti értelmének, lehetőségeinek.

Nem is venné jónéven, ha valahová besorolnók, a népi szürrealizmusról például azt írja e kötet egyik helyén: „nem tartom a költészetben belül irányzatnak”. S ez azt is jelenti, hogy magát sem szeretné ilyen címszó alá iktatni. A *magyar* szót, mint írja, sohasem írta le verseiben, a *szocializmus* szót sem, se azért nem, mert irtózott a konjunktúrától, mert túl fontos volt számára a szó eredeti jelentése. Ebben a kötetben is van írás, melyben bevallja, legkedvesebb verssora ez: „Nyújts feléje védő kart” (184. lap). Egyszer egy kérdésre az Egyetemi Szinpadon

is ezt válaszolta. Őrzöm a cédulát, melyen a kérdés áll, s elárulhatom: Ő írta. El sem kell árulni, hogy a *Katalánokat*, mely Sára Sándor *Krónikájának* mottója lehetne, szintén Ő írta. Így gondolkozott a modernségről, a költő hivatásáról is. Erről is fontos gondolatokat közöl ez a kötet, legfontosabbat talán a Domokos Mátyással készült interjú. Itt rajzolódik ki tisztán a József Attilától Utassyig hajló ív is, melyen magát Kormos mégiscsak helyén érezte.

A besorolásoktól okkal írtózott, de hogy a nép mélyvilága és a szürrealizmus módszere először (nemzedékéből) az ő verseiben találkozott, s ezt Szabó Lőrinc fedezte fel, legbecesebb emlékeként őrizte Kormos. Ebben a gyűjteményben is felidézi (például a 27. lapon), szóban is többször elmesélte. De talán ennél is fontosabb, hogy a hatvanas évek végén s a hetvenesek elején, mikor ez a találkozás tudatosult, Kormos igyekezete, hogy úttörő szerepéhez méltónak bizonyuljon, minden addiginál tündéribb iskolapéldákat alkotott. Nem azért, hogy vitáinkba beleszóljon, hanem mert rájött arra, amit bizonyára azelőtt is gyanított, hogy a nép ősvilága s a modern módszer merészsége együtt, a profán és a szent, a személyes és az egyetemes, a mostani és az időtlen összefogását teszi lehetővé. Olyan ambivalenciát alkothat, melyet, ha megfeszül, sem találhat ki a költő, ha nincs személyes köze ehhez az ősvilághoz: olyan gyöngyöző, szikrázó, merészségeiben is természetes legendát, amilyen a *Profán mágiában* s az *Ágborisrétben* formát ölt.

Az *Ágborisrét* születéséből, ami látható volt, közelről láttam (ha ideje eljön, be is számlolok róla), a *Profán mágiát* a fentiek értelmében jellemeztem a költő színe előtt, módom volt tehát magyarázatom ellenőrzésére, de nem ez a fontos, hanem az, amit a versek tanúsítanak. Az, hogy Kormos elemében érezte magát, mikor az ősbiben, az archaikus anyagban, szóban a maga személyes és mai érzéseiről beszélhetett. Költői jellemének másutt már leírt vonásai bontakozhattak ki, s ennek tudatosulása szerepének értelmét is bizonyosabbá tette.

Végigfutva jegyzeteimet, keserűen látom, hogy észrevételeim zömét még csak nem is érinthessem. Pedig van, ami elsősorban az én kötelességem volna. Tudom például, hogy mit rejt néhány elvont utalása, hogy miért deklaráta — szokatlanul kihívó hangsúllyal — Nagy Lászlót a ma Adyjának. Egy bírálát csak a hatásukat vélte hasonlónak, s nyomban rátámadt valaki, mondván: az „ivócimbora” akar feltűnést kelteni. Beszélgettünk akkor erről Nagy László jelenlétében is. László tömören zárta le az ügyet, miért nem érdemes vele törődnünk, Kormos néma indulattal hallgatott. S aztán megírta ezt a cikkét (132. lap). Mondom, sok olyan részlete van ennek a könyvnek, melyet kiegészíteni kötelességem volna. Kivált a költő erdélyi útjaira vonatkozó utalásai nyomán bolydul fel bennem sok minden: Nagyenyed, a Gyimes, Csíkszentdomokos, Farkaslaka, Bálványos, Torja, Szováta, Magyaró, Sepsiszentgyörgy, Kolozsvár, Szék, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Mikola, Magyarcsaholy; Arad és Fehéregyháza, s az emberek, akikkel találkoztunk! Nem is egy út volt ez, hanem három, időben épp egy hónap.

Mindez azonban úgysem férne el egy könyvet méltató írásban. De ez a könyv a maga szűkszavú utalásaival sürgetően jelzi, hogy a Kormos-legendárium iratlan fejezeteivel még adósak vagyunk.

ÁGBORISRÉT

Itt a városban és a fölött szivénvelé harsán
ez a város név nemcsak a zöngés tollal írt madár
für a földesurakéi közt szavakkal tellegget
kerekjára, búriss az ott nelli csall

Ha németes szilétis az a belege név lesz
Alyborisrét naraad világvégyeretip
ez a szél sorsosa qóhukit kibérés
édes szilője ki virelyt netteris

Ilkorus istván

48 éves, kínosi = szoros

Ilkiss Feri, Ilkiss Feri, kórád ez
a vers aly Boris zöngönivelé
Nögyött. Ezt ne felejtse!

1981 X.Y

Ilkorus Pálka

Delfinek a parton

Kormos István emlékére

*A zöld-fehér Üllői úti pályán
megáll a labda, nem gurul tovább,
piros delfinek Jersey kék vizéről
halálhíredre partra úsznak,
verdesnek ezüst szárnyaikkal,
tátognak a sivó homokban,
világkerek szemük kiszárad.
Normandiában és Hungáriában
csönd keríti kompániánkat,
bor nem folyik ki a palackból,
nem gyulladnak cigarettáink,
rólad beszélünk szóltan szájjal
máskor hangos ördögfiókák.
Nullás gép sarlózza hajunkat —,
lennénk Yorick, ha itt lehetnél,
kézedbe vennéd koponyánkat,
fölgújtanád foszló hitünket,
vackorvilág fakó egére
rajzólnánk zenét és bohócot.*

MÁNDY IVÁN

Műtét előtt, éjszaka

HOMMAGE? SZERETETTEL! Á KORMOS ISTVÁN

Fehér pad a folyosó végén, fehér ajtó előtt. Ott ülnek egymás mellett a betegek és hozzátartozók. A padon táska, szatyor, kis bőrönd. Mintha utazásra készülének. Hallgatnak, köhécselnek, megfogják egymás kezét. Betegek és hozzátartozók.

A pad szigorú és jóságos. Nem tűri a hosszabb beszélgetést. Legkevésbé a fecsegést. De kinek van itt kedve fecsegni?

Egy férfi a padon: Ez a Prókay?

Az asszony: Tudod, hogy nem a Prókay. Az kövér és bajszos.

— Na, persze! Meddig kell még várni a felvételre? Ez a legpocsékabb az egészben.

Elbizonytalanodott a hangom. Úristen! Mi a legpocsékabb? Az éjszaka. Az utolsó éjszaka otthon.

Többször is felugrottam, villanyt gyújtottam.

Fél öt.

Öt.

Odakint ácsorog valaki a sötét előszobában. Sovány, zöldesszürke arc, karikás szem. Öreg futballista abban a kinyúlt nyakas pulóverben. Elmosolyodik, kissé bocsánatkérően.

Én meg felültem az ágyban. *Pista! Kormos!*

Fél hat.

Ne húzzuk az időt! Borotválkozzunk! Ő még mindig kint álldogál. Mikor is halt meg? Két hónapja? Három? Képtelenség. Bármikor összeakadhatok vele. Bármikor és bárhol. Képtelenség. Ez a kórház is képtelenség. A műtét.

Az ajtóból visszánéztem a bútorokra. Ahogy ott lapultak a sötétben. *Miért engednek el? Miért hagyják, hogy elmenjek? A sorozásra is így engedtek el. És egyszer a rendőrségre.*

Odakint a fürdőben az arcom vizsgálgattam. Egy beteg arca. Műtetre vár. Legközelebb már a kórház tükrében bukkan fel. Milyen a kórház tükre? A mosdó? Az ágy?

Kormos az előszobából: nem kell berezelní! Mondd el magadban a Ferencváros összeállítását. A régi bajnokcsapatét.

— Te voltál a jobbösszekötő!

Ápolók, nővérek, orvosok vonulása a folyosón. Tolókocsik. Üres tolokocsik.

Megint elkapott a rémület. A lábamba is beleköltözött. A karomba, a vállamba. Levált rólam a lábam, a karom, a vállam. Többé nem állok fel innen. Nincs ami felálljon erről a padról.

Kormos István: A vasmozsár törője alatt

Kedves Pista! Hogyan és miképp írjak rólad, prózádról? Nem olyan idők járnak, hogy könnyen futhasson a toll. De nem is olyanok, hogy megfutamodhasson. Körbenézvén látom, hogy fognak a pásztorok, a kornissi pásztorok, és szaporodnak a heredések. Írtam egyetemdről hajdan, a kormosi egyetemről, azért is kaptam néhány oldalvágást. A könyv, a vasmozsár tanulságait most úgy kell elmondanom, hogy előzetesen néhány röpke vádat is megválaszoljak. Melyek ezek a legjellemzőbb gondolatok? — hadd fogom össze őket. A fiatalok túlértékelik Kormost — hallik az egyik. Ez még komolyan veendő és komoly választ kíván, nem úgy a második, csodálom, hogy nem pirult el szégyenében a papír, amikor egyik pályatársam, vagy ahogy Te mondanád „évfolyamtársam” rávéste: Kormos a múlté. S itt a harmadik ellenvetés is, hogy Neked, költőnek mennyire másodlagos, hordalékos e műfaj: az esszék, jegyzetek, interjúk gyűjteménye. A másodlagosságot is még másodlagosítja ezen esszék hangütése: túllirizáltsága, szubjektív volta, ellenőrizetlen képisége.

Vegyük csak szépen sorra. Túlértékelik a fiatalok Kormost? Köztük akár én is? Alig hiszem. Elsősorban az értékelés maga is elmaradt. Eddig kötetnyi pályakép még se Kormosról, se Nagy Lászlóról, se Simon Istvánról, se Juhászról nem jelent meg. Hol vannak a hozzájuk méltó, műveikhez méltó írások, tanulmányok, monográfiák. Nem lihegő értékelések vagy túlértékelések, hanem azok az elemzések, tanulmányfények, amelyek bevilágítanak a versek, elképzelések és tettek legbelső zugaiba? Annál többet az én nemzedékem sem mondott, hogy Kormos — Nagy László, Juhász Ferenc, Csanádi Imre mellett — költészetünk adott időszakának, adott programjának (hiszen: a költészet is világnézet, sőt nem csak világnézet, hanem látás), tehát költészetünk adott időszakának és adott látásmódjának legjelentősebb képviselője. Ez pedig vitathatatlan.

Nézzük a következőt, az ocarpirítót, hogy Kormos a múlté. Egyrészt én nem szeretem azokat, akik egy halottat kétszer eltemetnek. Először eltemetik földi porait, majd gyorsan utána eltemetik művét, művészetének tanúságát, példáját. Másrészt hogyan vitázzam azokkal, akik már akkor a holtak listájára írták Jékely nevét, amikor még élt, sugárzó arccal járt közöttünk. Nem ért a kormosi példából semmit az, aki ily rangos költőt „leír”, mondván, a múlté mindenestül. Kormos épp e kötetben is megfogalmazott, újra és újra megfogalmazott legfőbb programja ugyanis az, hogy költészetünk a Halotti Beszéd-től a mostani legfiatalabbakig megszakítatlan és megszakíthatatlan folyamat, egység. „A múltból is, a jelenből is át kell venni, ami jó. Pályakezdő költőnek mindenkire gondolni kell, aki előtte magyarul verset írt. A Halotti Beszédig visszamenőleg világosan levezethetjük költészetünk szellemi családfáját” — mondja például a kötet egyik legfontosabb, ha épp nem a legfontosabb „A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában” című interjújában. Ajánlhatom e beszélgetés kristálytisza gondolatmenetét azoknak is, akik azt hiszik, hogy velük ér véget végképp a magyar irodalom; de ajánlhatom azoknak méginkább, akik azt képzelik, hogy most, övelük kezdődik.

És nézzük a harmadik kérdést, a műfaj kérdését: képgazdag lírai esszék, műhelyjegyzetek, interjúk világát. Összefoglalóan az esszé helyzetét. Hányfelől éri támadás manapság az esszé? Épp azt a műfajt, amely újabb irodalmunkban kiemelkedő szerepet játszik. Támadják azok, akik támadják az úgymond irodalmi másodlagosságot. Támadják a költőt, aki prózát ír: költői útja megtorpanását, feladását látják e jelben. Támadják, aki önéletrajzot ír, mondván, sikerületlen életét kívánja igazolni benne. Támadják a műfajt szaktudósok, politológusok, társadalomkutatók, filozófusok, közgazdászok, az irodalomelmélet szakemberei, akik úgy érzik, az esszé az ő rovásukra elkövetett határsértés. Az esszé eszerint: maga a testet öltött illetéktelenség. Külön támadás érheti azt az esszét, amely lírai. Tehát a gondolatot képekkel segíti, anyanyelve gazdagságával szolgálja. A líra, mondják, nem segíti itt, hanem kizárja a

gondolatot, csak pótolja a meg nem levő szakismeretet és terminológiát, és egészében: trónjától fosztja meg és zst.

Nem érti az irodalom szerepét általában és ezen belül a költői képek, metaforák szerepét és erejét, aki ezeket a vádakát felsorakoztatja. Remélem, Kormos lírai, képgazdag, a metaforák levegőssége, tágassága által kinyíló prózáját, prózai okfejtéseit is értelmezni tudom gondolatmenetemmel.

Miért kellene azt állítani, hogy bármi műben külön sugárzik a csupasz gondolat s külön áll, ragyog a költői kép, a metafora, a dísz. Hogyan lenne dísz, gondolatpótlék, vagy rosszabb, a gondolon kolonc a jelző, vagy a hasonlat, a kép? Nem épp egységüket kell-e hirdetnünk, hiszen egy metafora: maga a megformált gondolat!

Nem épp az következik mindebből, hogy az a próza, amelyik költői eszközökben gazdag, az a vers, amelyik metaforákban gazdag: általuk, velük gondolatgazdag? Természetesen leg-szerencsésebb esetben, a tehetségesség esetében, ha a szövegben helyükön és méltó szerepükben vannak: a gyöngy jelzők, a tengert idéző hasonlatok, a kés metaforák. Kormos erre is példa, szerencsés esetében: versében, prózájában (előbb Kormos fejében) helyén vannak a dolgok.

És a műfajok másodlagosságának kérdése? Vagy az a kérdés, hogy irodalmunkban másodlagos szerepű maga az esszé?

Lehet, hogy épp így teremtődött meg irodalmunk második gazdasága. S ez a második gazdaság termeli meg, a szükségből erényt kovácsolva, ami a szellemi élet első gazdaságából hiányzik? Igen, meglehet. Németh László, Illyés esszéi, Sütőé, Csoórié újabban, s Kormos, Nagy László prózája többek között jelei irodalmunk virágzó második gazdaságának.

A kényszerből kovácsolt erény, a kihívás s a ráadott felelet mozgatóereje nyilvánvaló minden esetben. Mennyi félreértés és szándékolt félreértetés a hagyományok szerepét illetően a hetvenes évek legelején. Hányszor a rossz értelmezés, hogy mi a szellem öröksége. Mi a történelmi tudat szerepe? Hányszori félreértése annak, hogy mi a viszonyunk múltunkhoz, hogy egyáltalán, mi a viszonya egy fiatal költőnek elődjéhez. Félreértése annak, gyakorlatban is, szakikkekben is, hogy mi a viszonya az itt és most jelenének a múlthoz és éppen ennyire a jövőhöz. E tudati zavar hívta elő Kormos indulatát. Szükségszerűen, mert parancsoló volt a helyzet, hát leült és magyarázni kezdte újra és újra az összefüggéseket. S e szükség eredményezte az alapvető művek sorát: Bertha Bulcsu Délutáni beszélgetésétől a Domokos Mátyás készítette A hagyomány szerepe a fiatal magyar lírában interjúig.

Konkrétabb önéletrajzi vallomásai sem önmagát magyarázzák vagy kívánják igazolni, hanem a kort, korát vizsgáztatják. Általános érvényű tanulságokat keresnek, lett legyen szó árvaságról, szegénységről, gyerekkor tündérműjéről, szerelemről és személyi kultuszról vagy új nemzedék helyéről. Perlekedett-e valaki ennél szebben és mélyebben az utánajövőkért? Perlekedett más is, lehet, de csak a kevesek. Idézem szavait a Bertha Bulcsu készítette interjúból: „Kivételezettnek látom az írókat, általában a művészeket. Sokszor indokoltnak érzem a társadalmi elismerést, sokszor csüggesztő neveket és figurákat látok kulcspozíciókban, olyan helyen, ahol művekről és sorsokról döntenek. Nagyobb körültekintést kívánnék azoktól, akik embereket fontos posztokra állítanak. Értem én, hogy Déry Tibor egy elég gyötört élet után olyan helyzetben érezheti magát, amilyenben érzi, de a fiatalabbaknak több jó lehetőséget kívánnék, nemcsak beszédeket a lehetőségről. A szocializmus harminc éve után is nehéz pályát kezdeni nálunk, irodalomban, gyalupad mellett egyaránt.”

Melyek is Kormos legfontosabb témái? Mondhatom a hűséget először. E hűség csillagjegyében írja önéletrajzi emlékeit. A közelmúltban jelent meg könyv alakban Örkény ötvenes évekbeli remeke, a Babik. E regény egyik, karriert befutó hőse természetesen abszurd, groteszk az ábrázolás, otthon lakat alatt, disznóólban tartja a szüleit, és néha sétáltatja őket, mint a kutyákat. Efféle abszurd viszonnal fordul szembe Kormos, s a hűséget, az el nem szakíthatóságot hirdeti. Ezért idézi Csukás versét is, ezért a tanulsáért, kérdéért: „És mi történt a többiekkel, akik lent maradtak?”

Másik „témája” a szemérmesség. Ez idegeníti el az ötvenes évek gyakorlatától, az irodalmi sematizmus gyakorlatától, amelyben kurvamód kellett megfogalmazni a viszonyt: hazához, nemzethez, nemzetköziséghez, a hálát szocializmushoz, egyébhez. Többször említett és jogalapként említett szemérmessége tiltja, hogy akár szerelemről, akár társadalmi gyakorlatról szemérmetlenül beszéljen.

Harmadik témája, a nyitottság, a szemléleti összetettség. E nyitottság követeli meg tőle, hogy a hazáját szeresse, de ugyanakkor a másokét is megbecsülje. „Egyremegy Mecsér és Párizs és Pest: egyformán világítanak életem fölött” — írja vallomásában. E nyitottság, a tágaság engedi meg neki, hogy népe kultúráját a népköltészetől, a Halotti Beszédtől kezdődően számon tartsa és értékeiben szeresse. De ez követeli meg tőle, hogy a művészet legmodernebb világában is tájékozódjon. Íme, itt lehet az alkotói módszernek, magának a népi szürrealizmusnak a szemléleti alapja.

Másik témája e kötetnek, másik alkotóeleme a művészet folyamatosságának tétele. A Halotti Beszédtől máig a művészet folyamata. A József Attiláig visszavezető gondolat, a jelenlevő múlté, amely irányítja a jövőt. Ennek alapján perlekedik egyik pillanatban a szoborrá tett klasszikusért, Csokonaiért, a másikban egy ismeretlen pályakezdőért. Árulkodó és nagyerejű a kifejezése, mondván Csokonai Mihály is fiatal költő, csak évszázadokkal korábban élt, Jékely is fiatal költő, csak éppen „harminc évvel ezelőtti fiatal költő”.

Sorolhatnánk még a témákat, mind egy-egy tétel, mind egy-egy kormosi alaptétel. Egyre mindenképp utalni kell még; költészetünk ismeretlen csúcsait vizsgáló tekintetét földideznünk. „A mi országunknak nincsenek Himalája méretű hegyei, de a magyar költészet tele van Himalája méretű csúcsokkal” — írja egyhelyütt. Máshol pedig: „S nemcsak a csúcsok fontosak, mert a csúcsok alatt is vannak még csúcsok.” Kormos ezeknek a rosszul vagy félreismert, vagy kevésbé ismert csúcsoknak a vallatója. A természetszerű és tudatos Ady, József Attila, Nagy László (és folytathatnánk a sort) elemzések mellé ezért kerül újra és újra egy-egy miniesszé, kormosi lexikoncikk Erdélyi Józsefről, Jékelyről, Gellért Sándorról, Nadányiról, Áprily Lajosról, Sinkáról, Szép Ernőről, Dsidáról, Berdáról, Somlyó Zoltánról és többekről.

Kormos István hatvan éve született, emléke előtt tisztelegjen ez az írás. Hatvan éve, 1923-ban született, és már hatodik éve halott. Épp ezt a hat-hét évet kérte még magának sorsjövendőlő versében, az Októberben. Akkor ugyanis, ötvenévesen „élete októberéről” beszélt. Aki ötvenévesen az októbert véli megélni, annak hatvanéves korára jön el az évvég, jéggel a december.

Nem kell hozzá jóslat, hogy „mi lett volna, ha...” Hiszen pontosan tudható. Kötetek sorát szerkesztette volna még a Móra Kiadóban, elsőköteteket és a Gyöngyszem-sorozat antológiáit, melyek könyvnek is gyöngyszemek. Hatvanéves most lenne, rögtön nyugdíjaznák. Prózákat írt volna, interjúkat vállalt volna még, hiszen a számvetés idejéhez érkezett. S írt volna még legalább egy kötetnyi verset, amit tervezett, 1200 sort, vagyis 12 darab százosoros verset. Készült el belőle egy, az is befejezetlen, az Egy keresztlevél hátára című.

Nem mondhatom azt, hogy ülsz egy bárányfelhőn Berdával, Jékelyvel és figyelsz. Figyelled, ahogy tehetségem mértéke szerint e sorokat gépelgetem. Nem figyelsz; nincs bárányfelhő; nincs halálon túli élet. Bár van, s ez azt jelenti, a műveidben élsz tovább. *(Szépirodalmi.)*

Ők odaát

Kormos Istvánnak —
— Jékely Zoltán postájával

*Kilencszázhetvenhétben hazatértem
talán utoljára az Adriáról
aki verébben
utazik vissza nem lép csak letáncol
legföljebb és ezt mindenekre értem*

*Jöttem s egy madaram már nem találtam
őrző helye nem védte meg helyettem
s hiába jártam
utána a parkot hol kivetetten
leltem s följebb se bukkant föl a Várban*

*Még magasabbra egyelőre pászport
nem visz-küld a domboldalban leültem
olvasva pár sort
a halálhírt és igen keserültem
a szép ősz celziuszaira szállt port*

*A veszteségről formálgatva képem
kis török temetőben jobbra-balra
dőltek fűvében
és madárcarca volt és medvearca
valami semminek hogy nem is értem*

*Hanem hát ez volt a Második Ének
és az ilyesmi mindig nagy követség
mit is kiért tett
magam sem akarhatom hogy feledjék
s szó nélkül híja volna az Egésznek*

*Volt-nincs-egészen átvonul a csorda
de fém hőmérő tok véd fényt nyilazván
mi híja volna
nélkülem is kérdem vár-töve-alján
egy jó emlékkorttyal hátrahajolva*

*Kortársaink a madarak királyok
kutyák falevelek csillagnyi képe*

*a sok lejárt ok
siettet-e minket maga-körébe
és posta jár-e ott s mi az irány-kód*

*Ám ily csal-képe sem kell ott tudásnak
s mindegy tavaszosan vagy dérütöten
dől kapufának
vagy turbános kőnek épp visszajöten
vagy el se tünten kit biztosra várnak*

*És az a szó sincs ott hogy Bizonyosság
mert ami van minden ellenkezőtől
tisztán lemossák
s minden bajnokságra futja erőnkéből
nem kell hogy helyettünk mások lefussák*

*Kilencszázhetvenhétben ott a Várdomb
faltövében gondoltam-e ilyet már
a földi láb-nyom
híjáért nem vigasz hogy mily teret tár
nekünk is ki már túl jár bokron-árkon*

*Van változat minden „ők odaát”-ra
vajon a „mi még itt”-re is figyelnek
hull ama Kártya
szeszélye is körénk mint bő lebernyeg
hogy megpihenhessünk egy szemhunyásra*

*A jó Tribünön így-úgy fészkelődjünk
mert a látványosságnak netovábbját
nem hogy előlünk
elvonnák de pergetik s úgy kínálják
mintha ott s itt kettő lenne belőlünk*

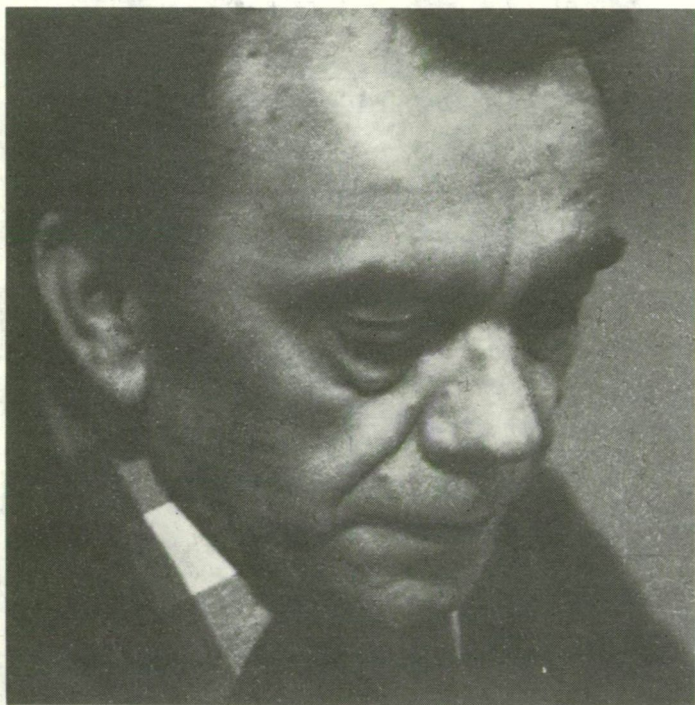
*Van-e ily tágasság máris a lénynek
ki itt fordít ír szerkeszt csarnokokba
megy krumpli végett
vagy szotyoláért kóbor madarakra
gondolván kik nekivágtak a télnek*

*Nekivágtatok szólíttatva végképp
a kalandnak mely Nagy Testi Valótlan
aligha kérnék
bérletek már bármi folyosóban
egy-egy kis szálloda se helyi érték*

*De majd ráérünk ilyen nagy szavakkal
sőt nem is lesz szükség érzem se-egyre
e madarakkal
már úgy gondolhatok emlékekre
hogy nem számít akármilyen elmarasztal*

*Hiányolhat a képzet-késze bármit
egyedülebbről úgysem leszek magamnál
s ami hiányzik
ami nekem valóban — tovadajkál
a Vackor-csillagképig a Kutyaig*

*A Verébig és száll a csorda-por száll
az ige hogy játszik valaki vélünk
hiába volt már
jobb dobás ott minden dobást lemérünk
s összeölelkezünk egy potyagólnál*

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

45.

ÁTVÁDOLÁS

a vízen járók egykori nyelvhasználatában azt jelentette, hogy menés a másik partra. Ahogy nekem is át kell vádolnom a folyó bal oldali csücskébe, ahol elhagytam ezt a nyíri tájat. Tovább menve balról, a tokaji hegy kúpjába ütném a lábam. De a táj arca is féloldalasan rajzolódna elő.

Tuzséron támasztom le a biciklimet.

Fentem a falura a fogam. Tudom, kicsi csücsökbe húzódva virul, messzi megőrizkedve óvja régi kedvét, mivoltát, de teljesen maivá senderedett. 22 évvel ezelőtt a téeszék révén akkorát fordult az életük, hogy a száz évekre visszamenő rezdületlen arcuk egészen maivá változott. Sajnáljuk, hogy olyan kecskeméti kádban fürdenek a lakásaikban, amilyenekben a róka-bögyösiek? S hogy sátortetős házaik lehetnének Pesterzsébeten, s hogy csak Tuzsért kifejező épületet a volt kastély kivételével nem találunk? Hogy a mai vándor, ha álmában vinnék oda, s fölébredtével kinézne az utcára, hát nem tudná, hogy a mai 3000 településünk melyikét szerencsételti jelenlétével. Tán nem kellene sajnálni a szemvakságot előidéző egykori füstös, szabadkéményes konyhákat, a félig földbe ázott házakat, a pulickakavaró fákat, a kormos oldalú kondérokot, amiben főztek, s lábat, halottat mostak. A mai Tuzsér sokat veszített látványban, de többet nyert megélésben, életmódban, gondolkodásban.

Faluszava mindenütt van. Olyan tudó ember, aki bugyorban hordja az idevaló ismereteket.

— Nincs száz éve, a falu tyúkbélutcájú, a Tiszára simuló településnek számított. Gazdáink voltak a Forgáchok, Lónyaiak.

A régi világ utolján az Odescalchiak birtokörökébe tartoztunk. Lónyai Pálma ment feleségül Odescalchi Zoárdhoz, akinek Miklós fia még nagy vagánynak számított, sportrepülőgépen kerengett uradalmak fölött, s ijesztgette a földeken dolgozó kapásokat, szétugrasztott lakodalmas meneteket, temetési szertartásokat, ha úri kedve úgy tartotta. Komolyodott-e vagy csak leplezni akarta politikai másvallását, mi akkor honnan tudhattuk volna. Hanem az utolsó fiú a mi rendszerünk mártírjává lett 1944-ben Sopronkőhidán. Bajcsy-Zsilinszkyvel nem függött össze közvetlenül a „bűne”, de a szövetséges hatalmakkal való kémkedés vádjával halálra ítélték, s a mondott év decemberében végrehajtották rajta az ítéletet. A felesége Rákosi titkárságán dolgozott, tolmács vagy idegenvezetői poszton, azt nem tudjuk. De Miklós édesanyját a falu sokáig sorkosztan tartotta, olyan böcsülete volt, ha birtoka már nem is lehetett. Az Odescalchiak a török időkben keveredtek hozzánk, s valami bátorságért kaptak dunántúli, nyitrai birtokokat. Már akkor hercegi rangban éltek, s egy tagjuk, bizonyos 1828-as születésű, a negyvennyolcas szabadságharc hadnagyaként szolgált, amiért bujdosniá kellett.

Nem olyan póriasan, nád és káka között, mint Jókai, hanem Svájcban, de azért a tények tények maradnak.

A falu nevének értelmezésében hajba kapnak az értők és kutatók. Egyik oldalról a tőzsérből eredeztetik, ami marhakereskedőt jelent. A tőzsér első írásos megjelenése 1410-ből való, míg a falu neve, birtokpapírokon őrizkedve, már 1212-ben leíródott.

Mások ismeretlen származású tulajdonos nevét vélik belekődösödni a névbe. A falu „császságait” a tudomány kedves balgaságnak tekinti. Mivel azok a parasztésszel értelmezhető fogalmat tartják igaznak, ami dúsérnek vélelmezi, mondván, hogy itt a szabályozás előtti világban mindenféle folyók, vizek találkoztak össze, s dús asztalt terítettek halakban, vadakban, tüzelőkben, egyebekben a leteleplőknek. Ellent mond ennek, hogy hivatalosan a dús szavunk, az olasz dozse, gazdag jelentésében csak a 16. század során íródik le.

Régiek ma is mondják Duzsérnak, mert úgy jobban érzik az egykori jelentés ízét? Így aztán a homályos és okos találgatások között gazdagon dúskálkodhat faluja neve fölött a boldogulás útjain éppen elindult nép.

Szépen, huzalmasan dolgoznak. Szép szál, feketésbarna lányaik vannak, s a férfiak is megnézni valók. Nem menesztik szabadságra az eszüket, föl nem támasztanak köreikben elbizakodott elérhetetlenségeket. A Tisza összeköti őket víziútjain a távoli világokkal. Nem vonzotta őket? Félhették a vizet, a messzire lökő távolságokat? Amikor a felszabadulás után a Szovjetunióból megindult a fenyőszállítás, vagonokban hordták a szálfák millió köbmétereit Záhonyig. Itt a tuzséri parton legurigatták az óriási vagonhajókból a matériát, s összeácsolva innét eresztgették le Szegedig. A kirakásnál ott szorgoskodott a tuzséri, de tutajozni már nem jött meg a kedve. Kérdezek mindenkinél, jó vízi ember után. Nem hazudják, hogy nincs. Híres almakertész, dohányszakember, közülük kitanult akárki akad, de tutajos?

Tuzsért a szegedi fűrészesek, fások annyiszor fölemlégetik, mint elinduló, tutajeresztő pontot, hogy nem nyugszom, míg valakit az ősi szakmából elő nem találok! Tíz éve tengelyen megy a szálfaszállítmány, élni kell olyan embernek, aki ismeri csinja-bínját a tutajozásnak. Tápé! Örök víz mellettiek. Abban is tanító cimborám, aki nemcsak szülötte, lakója a falunak, de avatott ismerője. Lapozgat esze füzetében. Mindenkit ismer, számon tart, de tutajozás címszó szerint kívánom, hogy rendezze ismereteit.

— Ez volt, de meghalt; az elköltözött valahová, amaz nem tartózkodik itthon, messzi munkára szegődött. De egy öreg, Tuskó Nagy Sándor, a napokban is találkoztam vele, az tudja a tutajt.

Nem jelentkezünk be úri szokások szerint, hogy mikor fogadna, hanem megyünk hozzá az orrunk után. Az Algyő felőli falurész mellékutcáján a szerényen kerített háza. Belül az utolsó talpalatnyi föld is művelés alá fogva. Szőlő lugásra, alatta egyszerű asztal, gyékény ülésű székek. Kintülős idő. Tutajosunk épp itt időz. Látszatra tétlenül. De jöttünkre elődúrja szíve bánatának habját. Hát éppen tegnap költözött el a szomszédja, akivel együtt nőttek, éltek, dolgoztak, haragudtak. Elköltözött kétszeresen. A házából a fia új lakásába, a városba. Fölrakták a bútorait a teherautóra, ő is közéjük fészkelődött. Egy kalapot nem emelt. Nyakasan tartotta a fejét, senkinek nem köszönt. Megérkeztek az új lakásba, abban az órában meghalt. Bánatában. Hogy odahagyta a régi fészket? Velem is haragot tartott, hogy agyoncsaptam volna a macskáját, amiért rákapott a galambjaimra. Én ugyan egy állatot meg nem ütöttem életben!

Olyan harapós kedvű emberek voltak ezek. Sajnálom pedig. Hát a lánya húsz évig élt velük, nem beszéltek egymással. Tápén van ám olyan konok vaskalaposság, hogy sehol a világon egyebütt. Hát az én testvérbátyáim között is élt ez a fölfogás. Kemény munka, messzire járás, de ünnepnap egyik bátyám kipötytyent, ahogy a városiakat látja, bement a tápéi kocsmába, egy valakit elővett, azzal kihajtotta a többit. Az volt a legény, aki ütni tudott. Dolgozni is tudott, de virtusa is akkora, azt megemlegették hetekig. Másról sem. Mert a megélésért hajtotta magát mindenki. Ebben olyan egyformák voltak, mint a ruházatban. Arról nem lehetett beszélni. De ha még verekedett is, vagy tett olyat, amit nem mindennap tesznek, hát az már

döfi! A tigréhátiaiak a fölvégiekkel is összeakaszkodtak. Verték, szúrták, doronggal püfölték egymást. Nem nézték, rokon vagy se.

Csúnya véleményét. Mondták is: Kedves rokon, ne vedd zokon, váglak nyakon, hogy előnt a takony! Előntötte ott a vér is, hogy hetekig kékben jártak a verekedések után. Orvoshoz, pénz sem volt, hatósághoz nem szaladtak. Gőgből, butaságból csinálták. Még az én legényke koromban is. Mert azt lestük, milyen az legénynek lenni, hogy kell annak viselkedni, hogy valakinek nézzék. Hát azóta nagyot fordult velünk a világ. Volt is oka, ideje. Nyolcvankét éves vagyok. Legényke voltam az első háború előtt. Évszázados botor hagyományok. Némelyiket azt sem tudtuk, miért csináljuk. Mert úgy lestük el az elődöktől, azok is az elődöktől, s úgy vissza a tatárjárásig, amikor a tápéiak a Vártóban kucorogva, nádszálon szívták a levegőt, miközben az óriási lópiócák a fenekükbe, testükbe ragadva itták a vérüket. Valamennyien megmaradtak. Egy szem búzából is harminchat szem terem.

A bicskázásokról azt tartották, kitellik a maga fótjából! Ki is telt. Munkában, ha nem maradt harag, segítettek. Közösen dolgoztak. Vasárnap leharapta egyik rokon a másik fülét, hétfőn egy földben, egymás mellett kapáltak. Egy korsóból ittak, egyszerre jöttek, mentek. Lehet, hogy nem szóltak egymáshoz, mert valami maradt belülről, de a kenyérért túrték a vasárnapi nyomokat. Még meg is békültek, esetleg másik vasárnap megint jól eldöngették egymást. Mások előtt. Úgy volt annak foganatja. Nem a pajori dülőben, ahol egész héten húzták kettesben a kapát, annak semmi látszatja. Vasárnap a buglyigyárban. Az egy emeletes kocsmá volt, a töltésbe fúródott a fara. Abban volt a legnagyobb táncterem. Egy szál cimbalom mellett ment a nóta:

*Azt beszélnek az alvégi kislányok,
Hogy én mindig járjak csak el hozzájuk,
De én aztat nem töszöm, nem járok,
Mert sokkal szöbbek a fölvégi kislányok!*

A lányok a töltés tetején sétafikáltak, alig várták, hogy szólítsák őket a legények. Azok kikiáltottak az ajtón, amelyik olyan alacsony volt, a középtermetű is csak lehajtott fejjel bújhatott be.

— Julis, Julis, te!

De az a lány, szinte csak repült a sok szoknyájában lefelé a töltésről. Dübörgött a tánc. A legény, ha kicsit kinyújtotta magát, a fejét a mestergerendába verte. Ittak. Mérgepirosborokat, leginkább.

Estefelére száz ok virágozott ki a verekedésre. Kuskulának hívták a kocsmárost. Hörcsögös természetű ember volt. Beleavatkozott a verekedésbe. Hányta kifelé a legényeket, hogy azok csak hemperedtek el a porondon. De még ott is adta nekik, szőlőkaróval, hogyha én annyit kaptam volna, hát nem beszélnék most magával. Azok a régiek föl se vették. Mondom, hordták a kékjét, zöldjét, oda se neki. Még tán büszkéek is voltak rá. Hogy annyit kibírnak. Kuskula olyan kíméletlen volt, egy nagy háborúban a golyós puskáját is előkapta, úgy lábom lőtte Balázs Pistát, hogy az egész életében arra volt sánta.

Jómagam a gazdagok utcájában születtem, Táska Sándor bácsi, Hurka Annus néni, Gulyás Miska bácsiék voltak a szomszédaink. A nevük után voltak gazdagok, mert akinek a tászájában hurka lapul, s örökké gulyás a másik házban, hát annak nincs baja! Nahát megkülönböztető nevek ezek, ahogy engem is Tuskónak ismernek. Anyai részről Tuskóznak. Lehet, hogy öregapám kapta az alakja után, mert vastag ember volt.

Nahát ebben a gazdagok utcájában tizenegy testvérem született, de a felnőtt kort nem értük meg csak hárman. Egyik bátyám, Lippainál kocsiskodott, rossz gúnyáinkban fázott, bekérdzkedett kenyeret keresni a mézszégető kemencébe. Az meg belül forró, kint hideg. Megfázott. Hátgörcs betegséget kapott, belehalt.

Ahogy csöpörödgettem állatpásztorlásra nem fogtak be a szülék, kicsikét félteretk annyi

gyerekvesztés után, kímélték, ahogy tudtak, de a véremlen volt, hogy dolgozni kell, kinyeret kell keresni. Elálltam a cimboráimmal vadászokhoz hajtani. Erdős, Túrú, Lityi, Tuskó mindig összetartoztak. Mentünk a tápéi búcsú előtti időkbé. A Nagykőfőn valamilyen silókukoricához értünk, nyúlra volt besörétezve a puska. Azt mondja egy okos vadász, hohó, itt fogolysörétre kell váltani. Na, váltottak, becsaptatunk a mislingbe, röppent föl az istentelen sok fogolymadár. Forogtak eszetlenül, utánuk nagy izgalommal a vadászok, mert azok is minden mozgó vadat el akarnak pusztítani. Na, ebben a nagy csatában engem fejen talált egy sörétgolyó, hogy vérbe borultam. De, ahogy a kórház kiadott, azért már elálltam a fölöttel-ekkel egysorba. Éppen a belvárosi mozi építették, téglá-, malterhordónak fölvettek. Bali Péter komám is elszegődött a szavam nyomán oda. De sokszor rágyújtott, cigarettázgatott. Hét vége felé azt mondja a mester: na, Sándor, te hoztad a Pétert, küldd is el. Hétfőn ide ne jöjjön!

Az ipar mellett jó volt pedig a dolgunk. Csak figyelni kellett, mi kell a mestereknek. Az ember szinte a szemével dolgozott. Hanem, amikor ott kitellett, eljártunk Alsóvárosra. Reggel négy órakor már úton voltunk legtöbbször, hogy a hatórás kezdéskor ott legyünk. Ha néha megszunnyadt az ember gyereke, hát akkor egy trapp. A villamost is elhagytuk. Sose ültünk rá. Pedig a tápai kaputól indult. De hát nem is arra vitt az útja, amerre mi mentünk; drága is volt. Félnapi napszámunk ráment volna a villamosköltségre! Bicikli? Három sem szaladt még Tápén, abban a nagy faluban.

Harmincéves meglett ember voltam, amikor a zsinibin vettem egy használtat. Hát, rá lehetett ülni. Hanem amikor az kipisztult alólam, csak nehéz megint gyalogra zülleni, hát bementem Szántóhoz, a Híd utcában volt az üzlete. Nézegetem a sok jó csillogó bicikliket, a fene reszelt utánuk, de hát pénzem nekem csak annyim volt, hogy megint egy ócskára futotta volna. Azt mondja Szántó, nagyon egy jóra való zsidó ember volt, hát válogatja, válogatja? Mondom, nézegetem, nézegetem, mert pénzem az aztán nem volt annyi. Azért vettem tőle Steyer Waffnerádot. Egyévi törlesztésre.

Szántó nem csinált még papírt se, meg kezes se kellett neki, hogy elvittem a biciklijét. Mikor mennyim volt, bevitettem, odaadtam a markába. Mindig azt mondta, jól van szomszéd. Úgy lehet, azt sem tudta mi a nevem, hogy hová valósi vagyok. Vagy tudta volna?

Hanem még ócskabicikli-tulajdonos korom előtt, 17 éves voltam, bevettek a tápaiak a Körös—Tisza—Maros Ármentesítő Társulat munkásai közé. Az algyői szivattyútelepet építettük. Százhuszan voltunk egy seregben. Nagy táblában kiástuk a töltés oldalát négy méter mélyre, aztán fölállították a cölöpverő gépeket. Kézi erővel húztuk föl a vastuskókat, amit bárányoknak neveztek. Volt két-, három-, négyhátszáz közöttük. Nyolcméteres bevasalt nyárfacölöpöket pilótáztunk a vasbárányokkal a földbe. De sűrön ám, ha a föld színén van, a csirke át nem bújhatott volna közötté. Először a kétmázsás báránnyal ütöttünk. Azt húztuk a kötélén vagy tizenketten. Eleinte 30 centire bement a cölöp a kétmázsás báránytól. Aztán a hárommázsással adtunk neki. De arra már csak húsz centiket sülydedt az oszlop. Végül az ötmázsás báránnyal neki. Azt húztuk huszonötven is. Kalapáltuk, végül két centiket, ha mozdult az a nagy darab pilótaoszlop. Ugye hosszan fogta, szorította már a föld a mélyben.

A húzásnál, ejtésnél, hogy annyi ember egyszerre mozduljon, vezényszavak mentek. Fölment, rá, ereszd meg, húzd meg jól, előlről. Még nóták is voltak hozzá. Püföltük napokon, heteken át azt az erdőnyi oszlopságot, mire olyan fundamentum kerekedett, amire jöhetett a betonzat.

De oda már nem nagyon kellett a tanulatlan, nyers erő. Sokunkat szélnek eresztettek. Később, ha arra vitt az utunk, hát gyönyörködtünk benne, hogy kicsoda szép szivattyúháznak csináltak mi annak idején az alapot. Működött az innenszö világban is. A gépet cserélhették, mert első változatban gőzzel dolgozott. A mentett oldalról szorította a Tiszába a vizet. Ez volt a dolga. Később olaj hajtotta a turbinákat. Utoljára villanymotorok muzsikáltak benne. Mostanában egy árva vízkivételi masina tartózkodik az épület helyén. Aszályos időben locsolnak vele. Az épület helyét benőtte a gyom, a gaz.

Ahogy itt kitellett a munkánk, hát összeismerkedtem olyan meglett emberekkel, akik járták a vizet. Alkalmi tutajeresztésekkel foglalkoztak.

Megismertek, egyszer csak mondják, gyere Sándor Tiszabecsre, tutajt ereszteni. Ekkora úton, ekkora időben nem voltam én távol a háztól. Legény voltam, erős már, bár verekedésekben nem próbáltam az erőimet. Úgy voltam vele, verekedjenek a községi bikák, az a dolguk. Másra nem is kell az erejük. Vonatra ültünk, elutaztunk Tiszabecsre.

TARDI SÁNDOR RAJZA

Beszélgetés Kardos Lászlóval a népi kollégiumokról

3.

— *Eljutottunk 1946. július 10-ig, a Györffy István Kollégium záróünnepségéig, amikor is bejelentették a NÉKOSZ megalakulását. Mi volt a NÉKOSZ koncepciója, kik voltak a mozgalom védnökei, mi volt a mozgalom alkotmánya, honnan indult meg ez a kollégiumokat építő országos mozgalom?*

— Erre könnyű és nehéz válaszolni. Azért könnyű, mert a tények közismertek, és azért nehéz, mert olyan terjedelmesek, hogy ezt röviden összefoglalni meglehetősen bajos. Mindazonáltal megkísérlem a lényeg rövid összefoglalását. Avval kell kezdenem, hogy az öreg györffysták a Horthy-korszak legnehezebb esztendejében otthont termettek önmaguknak, magukat demokratikus, szocialista értelmiséggé fejlesztették, és ennek az ideológiának és meggyőződésnek a birtokában annak idején kivették a részüket a Magyarország demokratikus átalakításáért folyó politikai harcokból, és amikor a helyzet úgy követelte, az antifasiszta harcból is. A felszabadulás pillanatában ők alkották a magyar demokrata népi értelmiségnek azt a szervezett csoportját, amely a demokracia első nagy fegyvertényében méltóképpen for-gathatta eddigi ismereteit és azt a készséget, hogy a történelmi feladatot végre is tudja hajtani. Tehát az öreg györffysták feladata a földosztás végrehajtásában kulminált. A fiatal györffysták történelmi képességét és legnagyobb szabású produkcióját magának a népi kollégiumok mozgalmának, a népi kollégiumok pedegógiájának és szisztémájának a megteremtése, kiszélesítése alkotta. Erre 1946. július 10-én került sor, amikor is az előzőekben elmondottak eredményeképpen egy hosszú előkészítési periódus után meghirdettük a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom elindítását, megteremtését.

Koncepciónk a következő volt: A Györffy István Kollégium a történelmi szükségszerűsége mondott igent, nevezetesen elhárultak az akadályok a dolgozó néposztályok felemelkedése elől. Országos méretekben elérkezett a szociális igazságszolgáltatás pillanata. Most arról volt szó, hogy szétbontsuk, lebontsuk az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát, szabaddá tegyük az iskolát, a művelődést, a kultúrát az ugyanazokból a néposztályokból fölkerülő tehetséges, alkotóképes fiatalok számára. Mivel a saját példáinkból megtanultuk, kitűnően bevált az a módszer, hogy kollégiumban neveljük a fiatalságot. A kollégium, amely egy időben szociális fedezék és nevelési intézmény, kiváló eszköznek bizonyult a feladat megoldására. Ugyanazok a konstellációk fennállnak 1945–46-ban is, mint a háború előtt: nevezetesen a magyarság és a magyar nép egységét kitevő néposztályok gyermekei számára csak a kollégium teszi lehetővé a tanulást. El kellett hát határozni, hogy egy olyan mozgalmat indítunk el, amely kollégiumokat alapít a főiskolák, a középiskolák székhelyein, hogy otthont, fedelet és szociális megélhetést, biztosítékot nyújtson az említett fizikai dolgozók arra alkalmas és rátermett gyermekei számára. Most, ahogy figyelem magamat, az alkalom és a rátermettség szót használom, és ez nem véletlen. A kollégiumokban mindenekelőtt azok számára akartunk otthont biztosítani, akik ténylegesen tudták vállalni azt a pionír feladatot, hogy úttörői legyenek

a magyar néposztályok művelődésre alkalmas előőrseinek. Itt tehát körünkben kialakult az az elgondolás — tekintve, hogy egy kollektív társadalom megeremthetőségének lehetőségében éltük le addigi életünket, és tekintve, hogy a saját példánkon ennek garanciáit láttuk, vagyis azt, hogy képes az ember közösségben együtt élni —, hogy a demokrácia ténylegesen alkalmassá tesz arra, hogy az emberi képesség teljességgel kibontakozzék, ezért a kollégiumokat a szociális megoldásokon túl egyetlen és kizárólagos alkalmasságnak tekintettük arra, hogy a fiatal generáció nevelésének megfelelő keretei legyenek. Elhatároztuk, hogy népi kollégiumokat kell teremteni. Azért, hogy ezek a népi kollégiumok összehangoltan működjenek és a rendelkezésre álló szociális feltételeket arányosan tudják összegyűjteni, illetve szétosztani, a mozgalom egyidejűleg a szövetség megeremthetőségével járt együtt. Így hoztuk létre a NÉKOSZ-t. Belügyi alapszabályzatot kértünk a számára, amelyet rövidesen meg is kaptunk. A szövetség konstrukcióját a Györfly István Kollégium mintájára képzeljük el. Vagyis úgy, hogy az egyes kollégiumok autonómak, teljes egészében szabadon mozognak, azonban egy központ is létezik, amely a tagság együttes bizalmából vezeti a tagkollégiumokat, organizálja az anyagi feltételeket, irányítja a nevelést és vállalja a politikai fővonal megkonstruálását, biztosítását terhére. A további elgondolásunk az volt — tekintve, hogy társadalmi mozgalomként született és a társadalom anyagi és erkölcsi segítségére támaszkodott —, hogy a szövetségnek szüksége van egyfajta pártfogó testületre. A népi kollégiumok pártfogó testülete a Györfly-kollégium példájára országos méretekben a köz- és művelődési ügyekért felelős politikusok, közéleti személyiségek, művészek, tudósok, és általában a néptömegek támogatására is számított. És a NÉKOSZ pártfogó testülete ilyen emberekből jött létre. Az ügyintézés legfőbb tisztjét Darvas Józsefekre bíztuk, a pártfogó testületben pedig a politikai pártok vezetői, a kiemelkedő tudósok, művészek foglaltak helyet Lukács Györgytől Kodály Zoltánig, valamint a koalíció összes pártja felső vezetői, egészen az ország miniszterelnökéig. Egyszerűen az akció ellenjegyzői azokból a közéleti férfiakból tevődtek össze, akikről a legfelsőbb támogatás függött, és mint a NÉKOSZ pártfogó testülete, alapszabályszerű alkotmányos biztosítékkal bírt. A köztársasági elnök fővédnökséget vállalt az ügyben, sőt Tildy Zoltán Szociális Alap címen tanulmányi fedezetet is létesítettünk, amely arra volt hivatva, hogy a népi kollégiumokba kerülő fiataloknak anyagi bázist biztosítson. Ugyanakkor a legszélesebb társadalmi közegre támaszkodtunk, mindazon elemekre, akik hajlandók voltak a mozgalmat segíteni.

A megnyitó alkalmával a vezető pártférfiak úgy nyilatkoztak, hogy anyagiakkal támogatják a mozgalmat, és konkrétan bejelentették, hogy milyen színvonalú a támogatásuk. Rajk László például a közigazgatásra támaszkodva kijelentette, hogy minden egyes megyében egy kollégium létesítését, tehát az épületét, a felszerelését és az ellátását vállalja. Ugyanígy a Közlekedésügyi Minisztérium is. A Kultuszminisztérium az anyagi ellátás terén vállalt bizonyos terheket; azután a kisgazdapárt, a szociáldemokrata párt is. Egyidejűleg elhatározást nyert, hogy megajánlóiv formájában az egész társadalomra támaszkodunk és ennek eredményét az egy év múlva történt kimutatásunkkor láthattuk, amikor kiderült, hogy körülbelül félmillióra rúgott azoknak a testületeknek és egyes személyeknek a száma, akik hozzájárultak a népi kollégiumok mozgalmának anyagi támogatásához. Magánosok is szép számmal segítettek, közületek, testületek is, hiszen mindenütt épületre, berendezésre, felszerelésre, tanszerekre és ilyesfélékre volt szükség. Lelkesedésben és konkrét támogatásban nem volt hiány, úgyhogy a NÉKOSZ megalakítása, a Népi Kollégiumokat Építő Mozgalom a fiatal népi demokrácia leg-egyöntetűbb megnyilatkozását jelentette. Ez a dolog természeténél fogva nem is érthető félre, hisz ama történelmi igény elől, hogy a népi fiatalok számára minden rendű-rangú párt és funkció az optimumot kell hogy nyújtsa, nem lehetett kitérni, hiszen ez az ország végeredményben ezek számára épül fel, és egyben érdekében áll, hogy a demokratikus értelmiség jusson szóhoz. Ezzel a nagyméretű társadalmi mozgalommal indul el a népi kollégiumok szervezésének nagy munkája, amelyet a következőképpen kell ecsetelnem. A szervezés a Györfly-kollégistákra hárult, mégpedig az alig egy éve a kollégiumban tartózkodó fiatalokra, és a rendelkezésre álló idő is rendkívül kevés volt, mert júliustól szeptemberig kellett létrehozni az alapkollégiumo-

kat. A munka rögtön a mozgalom elindítását követően kezdődött. Mindent előre megtervezünk, a taktika és a stratégia szempontjából is. A Győrffy-kollégisták kimentek a megyeszékhelyekre, felkeresték a koalíciós pártok képviselőit, a főispánokat és alispánokat, toborozták azokat az értelmiségieket, akik hajlandók voltak a helyszínen beszállni. Nehezen indult, mert jóllehet a koalíciós pártok közös elhatározása volt a mozgalom támogatása, a pártérdekek gyakorlatilag ebben az időben kezdtek deviálni. Éppen ezért csak ügyes és taktikus politikával lehetett hatni. Ha arra gondolok, hogy 19 és 20 éves fiataloknak életük első fegyvertényeként kellett ezeket az intézményeket létrehozniok, akkor azt mondom, hogy erejüket meghaladó teljesítményre vállalkoztak, de úgy látszik, a kor lehetősége és az egyéves felkészítés őket is alkalmassá tette arra, hogy a feladatot sikerrel végezzék el. Egyesek olyan helyeken indultak, ahol még sajtó sem állt rendelkezésre. Akkor hozzáfogtak, sajtót teremtettek, megírták a cikkeket, megkeresték a politikai partnereket, értekezleteket hoztak létre, meggyőzték a hallgatókat, kiválasztották a megfelelő épületeket, ezzel egyidejűleg azokat a pedagógusokat, értelmiségieket, tanárokat is, akik hajlandók voltak segíteni. Elindították a fiatalok toborzását, megszervezték a kollégisták kiválasztását, iniciálták a demokratikus választásokat, hogy ki legyen a kollégium igazgatója, titkára — mindezt megszabott keretek között. Miközben ők vidéken dolgoztak, a megalakult központ állandó érintkezést tartott velük, segítséget nyújtott, irányelveket adott, telefonált, körleveleket menesztett, tehát együttesen jól összehangolt munkát végeztek el, pedig nemcsak evvel a feladattal voltak megbízva.

Mielőtt a központ a kollégiumok szervezéséhez fogott volna hozzá, eleget tett a földművesszövetkezetek központja kérésének is — amely kérészt Dobi István terjesztette a kollégium elé —, hogy a vidékre látogató társaság földművesszövetkezeteket hozzon létre. Emellé társultak olyan feladatok, hogy az iskolák, mégpedig az általános iskolák és gimnáziumok megteremtésében is közreműködtek. Az újgenerációs Győrffy-kollégisták általában úgy viselkedtek, mint a földosztásnál a régi kollégisták. És munkájukat siker kísérte, vidéken és Budapesten egyaránt. A fővárosban viszonylag könnyebb volt a helyzet, mert itt működött az országos központ, és már több kollégium az alakulás stádiumában volt. A Pápai Páriz orvoskollégium, a színész-kollégium, a Zrínyi Ilona Kollégium szerveződések is a küszöbön vagyunk, működött a Petőfi-kollégium, amelyre egyébként is számítani tudtunk. Így adódott, hogy 1946 nyarának a végén, az iskolaév kezdetén 47 kollégium alakult meg, amely szám az év végére, tehát 1946 végére, 1947-re áthajlólólag hetvenre szaporodott. Ez utóbbiak az év közben kerültek megszervezésre, úgyhogy a szervező kollégisták mintegy továbbfolytatták a munkájukat, újra lementek vidékre, és ahol a szerveződés eléggé fejlett fokot ért el, instruktorokként szerepeltek és időnként ellátogattak az általuk patronált kollégiumokba. Mellette több száz földművesszövetkezetet hoztak létre, egy pár tucat általános iskolát, egy-két tucat gimnáziumot is. A Győrffy-kollégium fiatal generációjának próbája tökéletes volt, kiválóan megállták a helyüket.

1946 őszén kezdetét vette az új tanév. Ezt megelőzően azt is el kell mondani, hogy a Győrffy-kollégium újabb tagokat vett fel a sorába, így az új tagokkal együtt elérte a százas létszámot, tudniillik közben az történt, hogy egyesek elvégezték a tanulmányaikat, mások elkerültek a kollégiumokba titkárnak, közönséges tagnak vagy vezetőnek, vagy pedig a NÉKOSZ-központba emelkedtek. Így tehát ennyi helyet tudtunk a Győrffy-kollégiumban az újonnan felvetteknek szorítani. Az új jelentkezőket ugyanazokkal a módszerekkel vizsgáztattuk a tétényi Gömbös-kastélyban, mint az előzőeket. Az 1946—47-es esztendő a NÉKOSZ jegyében zajlott le, vagyis mi, akik ezt a feladatot vállaltuk, kettős terhet hurcoltunk magunkkal. Személyem is kettős munkát végeztem: egyrészt irányítottam a kollégiumot, másrészt a NÉKOSZ központjában a művelődési osztályt vezettem. Ez meglehetősen feladatokat adott, mert a több tucatnyi kollégiumot azokra a vágányokra kellett rávezetni, amelyekre a fiatal győrffystákat is rávittem.

Nehéz körülmények között dolgoztunk már ebben az időben. Az ifjúsági egység 1946-ra felbomlott, a MADISZ egyre inkább csak a kommunista párti fiataloknak a gyűjtőhelyévé

vált, jöllehet általános, koalíciós, demokratikus jellegét megőrizte, mindazonáltal a kisgazdapárt megalkotta a maga ifjúsági csoportjait és létrehozta a független ifjúsági szervezetét, külön lapot indított. Ez olyan mértékben hatott ki a kollégiumi mozgalomra is, hogy amíg kezdetben támogatta a NÉKOSZT-t, most Magyar Kollégium Egyesület címen maga is kollégiumokat kezdeményezett. Egy-kettővel tudott indulni ebben az időben, de maga ez a tény megnehezítette, hogy a mi közdemokratikus állapotunkat fenn tudjuk tartani. Egyideig a szociáldemokrata párttal nem volt bajunk, de 1947-re fordulón az a párt is létrehozta a maga ifjúsági szervezetét, és elindította a mozgalmat, az úgynevezett DOKOSZ-t, a Dolgozó Kollégisták Országos Szövetségét; szintén egy vagy két kollégiumra futotta az erejéből, amint az az 1947-es év során kiderült. Mindenesetre, mivel a legfőbb gondunkat a népi kollégiumok indítása, instruálása okozta, nevelésügyi konferenciát hoztunk létre.

— *Mielőtt a nevelésügyi konferenciáról részletesen szólnál, hadd kérdezzem meg, hogy milyen feladatokat végzett a megalakult NÉKOSZ-központ és kik voltak a munkatársai? Bizonyos nevelésügyi feladatokra már céloztál, és gondolom, a nevelésügyi konferencia végrehajtása is a NÉKOSZ-központ vezetőire hárult, de mégis, milyen volt ez a testület?*

— A NÉKOSZ-központ demokratikus szervezete egy felső vezetőből és több osztályból állott. A NÉKOSZ főtitkára Szabó Gergely Györfly-kollégista, elnöke Gyenes Antal, nevelési osztályának vezetője jómagam voltam, a szervezési osztály vezetője Kerek Gábor, titkára ebben az időben Szűcs Ferencné, majd később Szász Gabriella. Működött a kulturális osztályunk is, lehet, hogy már ebben az időben Benedek Árpád vezette, azonkívül gazdasági hivatalunk vezetésére Pintér Györgyöt hívtuk meg, aki szakszerűen tudott beavatkozni a gazdasági ügyekbe. Így festett hát a NÉKOSZ-központ. Az osztályoknál olyan volt kollégisták, közöttük györflysták dolgoztak, akik rutint szereztek a népi kollégiumi nevelésben. Általában az az érdekes ebben, hogy többségében kipróbált népi kollégiumi tagok, majd vezetők irányították a NÉKOSZ központját, amely évről-évre terebélyesedett. Kezdetben ötven, majd később száz emberből is állt, legalább is működésének a legjelentősebb szakaszában, az 1947—48-as esztendőben. Az, hogy én a nevelési osztály vezetését vállaltam el, az azért volt döntő, mert végeredményben nevelőintézményeket, kollégiumokat hoztunk létre, célszerűnek látszott, hogy én, aki ebben némi tájékozódásra tettem szert, az erőmet itt koncentráljam.

A nevelési konferencia is ezt a célt szolgálta, hogy azokat a kollégiumi igazgatókat és nevelőket, akik még csak most fogtak hozzá a munkához, ne csak papírforma szerint instruáljuk, és ne csak saját barátaink és kollégistáink révén, hanem közvetlenül is érintkezzenek a központtal, ezért ez alkalommal konferencia formájában tájékoztattuk őket. A konferenciák egy-két naposak voltak, ahol szakszerű eligazítást adtunk a nevelés kérdésében, ugyanakkor meghívtunk politikusi és szakelőadókat is, akik szintén bizonyos általános tájékoztatást tudtak nyújtani. Továbbá a kollégiumi titkároknak, nevelőtanároknak közvetlenül is módjuk volt elintézni velünk ügyes-bajos dolgaikat, kivált gazdasági vonatkozásban, mert a gazdasági megalapozás úgy történt, hogy minden kollégium tulajdonképpen magának teremtette meg a felteleteit. Mi országos szinten rendelkezünk a befutó összegekkel, és arányosan osztottuk szét a kollégiumok között. Az egész NÉKOSZ-ügyet azért kombinálom be a györflysták életébe, mert egész éven át a legsúlyosabb társadalmi feladatunkat alkotta. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az előző esztendőben vállalt feladatainknak nem tettünk volna eleget a MADISZ, vagy különösen, mivel egyetemi hallgatókról volt szó, a MEFESZ szervezetén belül, és ugyanakkor másfajta politikai körökbe is belefolytunk.

Ez az 1946-os ősz egyébként is érdekes, mert az ország az új választásokra készült, amely 1947 nyarán zajlott le, és ez azért volt döntő, mert el kellett dölnie annak, hogy a kommunista párt történelmi szerepének megfelelő helyhez jusson az ország törvényhozásában és a közügyek intézésében. Sokfajta politikai gondunk akadt, és ezekből is kivettük a részünket. A NÉKOSZ-gondolat végigvitele pedig további terheket is rótt ránk. Közben szerkesztettük a Valóság folyóiratot, annál is inkább, mert a NÉKOSZ folyóiratává léptettük elő, és a rangos

periodikák sorába tartozott, végeredményben kollégistáink írták, illetve ebben az időszakban már kollaboráltunk az Eötvös-kollégistákkal, és az Eötvös-kollégium doktus elemei részt vettek a folyóirat szerkesztésében és cikkeket írtak. Ez a kapcsolat egyébként is gyümölcsöző volt a két kollégium között, mert az volt a célunk, hogy az ő szakszerű erőikkel támogassuk meg a mi erőfeszítéseinket. Itt egyelőre azonban nem dönt el az Eötvös-kollégiumon belül, hogy tudják-e a társadalom célkitűzéseit egészében akceptálni.

A Valóság hasábjain nagy vita kerekedett az Eötvös-kollégium és a Györfly-kollégium mibenléte, típusa, hasznossága, célszerűsége tekintetében. Ez a vita arra volt jó, hogy egyre markánsabb körvonalat kapott az Eötvös-kollégium demokratikus szárnya, amelynek tagjaival a továbbiak során még gyümölcsözőbben tudunk együttműködni. Sokféle kezdeményezést próbáltunk ki ebben az időben a Györfly-kollégiumban, és sokféle kezdeményezésnek maradt továbbra is a bölcsője.

Úgy emlékszem, hogy az 1945—46-os esztendőben iniciáltuk azt is, hogy külföldieket is hívjunk meg a Györfly-kollégiumba. Mintegy elképzeltük azt, hogy egy kis internacionálét kellene itt létrehozni. Ezzel a kérésünkkel előhozakodtunk a kommunista pártnál is, Révaival tárgyaltunk, jelentve neki, hogy szívesen látnánk vendégül Európa országaiból olyan baloldali fiatalokat, akik nálunk nevelődnének, egyrészt tőlük is tanulnánk, másrészt mi is képesek lennénk hatni rájuk. Ez akkoriban nehezen ment, mert a kommunista pártnak nem voltak közvetlen kapcsolatai Európa kommunista pártjaival, de úgy látszik, hogy ez volt az az alkalom, hogy áttörte a nehézségeket, vagyis azt, hogy betartson egy vargabetűt, ami a másokon keresztül való ügyintézését jelentette. Az első levél, amely a Magyar Kommunista Párttól Európa kommunista pártjaihoz kiment, a népi kollégiumok felhívását tartalmazta a fiatalok ügyében. Meg is érkeztek a fiatalok. Jött közénk angol, finn és olasz diák, azután jött egy Bulgáriából és Jugoszláviából, aztán az idők folyamán egyre többen — például Kanadából —, úgyhogy ez is gazdagította a Györfly-kollégium társadalmi palettáját. Ez volt az az időszak, amikor nemcsak befogadtunk külföldieket, hanem mi is adtunk külföldre fiatalokat. Ez volt az első esztendő, amikor szovjet ösztöndíjasok mentek ki, bár lehet, hogy ez már 1945-ben indult, de 1946-ban a legnagyobb számban, és azt is tudom, mivel az intézésben részt vettem, hogy túlnyomó többségükben Györfly-kollégisták, illetve népi kollégisták mentek elsőnek a Szovjetunió főiskoláira és egyetemeire.

Közben sokféle politikai gonddal küzdöttünk, ami kihatással volt a népi kollégiumokra is. Ismeretes volt ebben az 1947-es esztendőben, hogy a parasztpárton belül kiéleződött a jobb- és a balszárny közötti ellentét, amelynek eredményeképpen a parasztpártban dolgozó népi kollégistákat, györflystákat kirekesztették a pártból. Közéjük tartozott Sipos Gyula és Szücs Ferenc, akik átmenetileg szintén a kollégiumi munkában vettek részt. Ez volt az az időszak, amikor Sipos Gyula „ráért”, hogy úgy mondjam, és megírhatta a *Mi ötvenen* című könyvét, amely a felszabadulás előtti Györfly-kollégium dokumentumregénye és ma is egyik leghívebb őrzője az akkori eseményeknek. Nem véletlen, hogy két részlet a Valóságban is megjelent belőle.

Kapcsolataink tovább szövedtek, természetesen nemcsak a politikai pártokkal, nemcsak az ifjúsági szervezetekkel, de általában nagy volt az érdeklődés körülöttünk. Valószínűleg Rajk László irántunk megnyilatkozó nagy bizalmának volt az eredménye, hogy a demokratikus rendőrség támogatást kért tőlünk, látván, hogy a népi kollégiumok ügyében milyen sikeresen jártunk el. A Budapesten kiképzett rendőrök és rendőrtisztek tanfolyama, az úgynevezett rendőrtanosztály képzésében a Györfly-kollégisták segítségét vették igénybe, és a györflysták részint ideológiai ismeretterjesztő előadásokat tartottak, részint kulturális tevékenységgel gazdagították a fiatal rendőrtisztek szellemi ismereteit. Ezek a kapcsolatok gyümölcsözők voltak, mert ugyanakkor mi is támogatást és segítséget kaptunk a demokratikus rendőrségtől. Valóban úgy éltünk a Györfly-kollégium második esztendejében — de nemcsak mi, hanem az egész egzisztáló népi kollégiumi közösség —, mint akik tulajdonosai az államnak, az országnak, és benne mi is megtaláljuk a magunk számítását, és céljainkat is eredménnyel

tudjuk képviselni. Rendre nem tudnám elősorolni azokat az eseményeket, amelyek ezekben az időkben lezajlottak, de minden bizonnyal a dokumentumok alapján a Györfffy-kollégiumban ez idő tájt is végbement kisebb jelentőségű előadások, események majd kiderülnek. Egy biztos: azok a Györfffy-kollégisták, akik 1946 nyara, a nagy próba megállása után a kollégiumi élet folytatására összejöttek, öntudatukban megerősödött, ütőképesebb társaságot képviseltek, mint annak előtte. Politikai látókörük nagyon sokat tágult, az a képességük, hogy politizáljanak és másokra hassanak, továbbá az szervezésre, tevékeny munkára való készségük sokat fejlődött. A kollégium belső demokratizmusa is fejlettebbé vált. A gyerekek tanulmányi színvonala, a kollégiumon belüli szemináriumok, előadások nívója emelkedett. A dolgok jól haladtak.

Emlékeim az 1946—47-es esztendő mint a Györfffy István Kollégium fiatal garnitúrájának a csúcspontját könyvelték el. Harcokban megedzett, kiváló gárdának tartottam, és legalább ötven nevet tudnék mondani azok közül, akik abban az évben váltak egyéniséggé és olyanfajta emberekké, akiknek későbbi pályáját is ez a fajta tevékenység határozta meg. Nos, a györfffysták vonatkozásában a népi kollégiumi nevelésnek a ténye itt válik be, hogy konkrét feladatok sikeres elvégzése emeli az embereket az események, a feladatok magaslatára. Az 1946—47-es esztendőben ez fényes eredménnyel zárult. Most, hogy az 1946—47-es esztendőt bevégeztem, úgy el kell azt is mondanom, hogy az 1947-es esztendő egy nagy ünnepélyes — a Györfffy-kollégium és a NÉKOSZ életében is legreprezentatívabb — alkalommal zárult le, befejeztük a Györfffy István Kollégium második, és a népi kollégiumok első esztendejét. Az Apponyi téri helyiségeket átadtuk a NÉKOSZ-központnak. Mi a Vorosilov úton — az előző Stefánia, a mai Népstadion úton — egy emeletes villába költöztünk, ahol elég összkomfortos életet tudtunk kialakítani. Olyan tanulószobáink voltak, olyan könyvtárral, hogy méltóképpen állhattunk segítségére a györfffystáknak. Mondtam, miután átadtuk az Apponyi téri helyiségeket a NÉKOSZ-nak, itt, a NÉKOSZ-központban rendeztük meg 1947-ben a népi kollégiumok nagy kiállítását, mégpedig úgy, hogy minden sajtó- és írásos dokumentumot bevetettünk, mert az évszázadot egy újabb továbblépés alkalmává avattuk, nevezetesen az 1947—48-as évre voltunk átlépendők, vagyis készültünk 1848. március 15. centenáriumának a méltó megünneplésére. Ezért ennek a jegyében indítottuk el a következő évi tevékenységünket, és ezt 1947. július 10-én akartuk meghirdetni.

A jelszavunk az volt, ami a kiállítás nagytermének homlokzatán ragyogott: 100 népi kollégiumot, 10 000 népi kollégistát! Bemutattuk a népi kollégiumok addig elért eredményeit grafikonokon, táblázatokon, fényképeken, a működő kollégiumokat, azok írásos termékeit, a kollégiumban folyó nevelési szisztémát. Minden kollégium egy-egy faliújságot készített, amelyet szintén kiállítottunk. Vagyis: olyan produktumokat tettünk közzé, amelyek sugározták a kollégiumok akkor már kialakult szellemét. Az évszázadon természetesen részt vettek a kollégiumok vezetői és delegált tagjai is, és részt vett az egész társadalom. A záróalkalmat olyan ünnepélyesen rendeztük meg, hogy nagytermünkben az ország reprezentatív politikai, művészeti, tudományos, társadalmi és közéleti képviselői vettek részt, a meghívott külföldi vendégek és a kollégiumi mozgalom fővárosi és vidéki vezetői. A szélesebb közönség a földszinten foglalt helyet, amit szintén a hallgatóság számára rendeztünk be, ide a főteremben elhangzó előadásokat hangszórók segítségével közvetítettük. Szinte az egész környék zászlódszibe borult, az évszázadról a sajtó, a rádió és a híradó is kellő színvonalon emlékezett meg. Döntő fordulat volt ez a július tizedike, mert amint mondtam, meghirdettük a kollégiumi mozgalom kiszélesítését, új feladatokat tűztünk magunk elé, beszámoltunk az elmúlt esztendő eredményeiről, és egyben újabb céljainkat is feltártuk. Ezek között az említett jelmondat volt az első, és tizenkét jelmondatban összefoglaltuk további teendőinket. Közöttük szerepelt — többek között — a Vasvári Pál Akadémiának a terve is.

A Vasvári Pál Akadémiát hároméves politikai főiskolának szántuk, valamiféle szuperfőiskolának, amely hivatva volt arra, hogy a kollégiumi mozgalomban felgyűlt színvonalas, igényes és garanciát nyújtó politikai erők továbbképzését végezze. Tervezetünket az akkori társa-

dalom nagy rokonszenvvel fogadta, különös örömmel a kommunista párt is, amely politikai bizottsági ülésen tárgyalta az ügyet, és az értelmiségi bizottság előtt is elismerésre számíthatunk. A tizenkét pont között szerepelt Petőfiváradnak, egy olyasféle mintatelepülésnek a megteremtése, amely pedagógiai tevékenységünk gyakorlótere lett volna, ahol évről-évre megfordultak volna népi kollégistáink százai, ezrei. Valóságos településnek szántuk, ipari üzemekkel, iskolával és egyéb hasonló objektumokkal. A budai hegyekben akartunk egy nagy területet kisajátítani. Tervünk mikromása tulajdonképpen a mostani úttörőváros, de a mienk kevésbé lett volna játékos jellegű, mert mi főiskolás és középiskolás diákok gyakorlótáborának terveztük, ahol heteket, hónapokat is tölthettek volna a diákok.

Terveink között szerepelt 1848 méltó megünneplése a különböző tudományos felajánlásokkal, a tanulmányi színvonal emelésével. Ezekkel együtt jelentettük be, hogy a kollégiumokban 1947—48-tól kezdve egy olyan nevelési szisztémát alkalmazunk, amely rendszerbe próbálja foglalni nevelési gyakorlatunkat, abból a célból, hogy a népi kollégiumokban nevelődők fejlődését egyöntetűvé tegyük. Visszatérve az ünnep méltó megülésére, elhatároztuk az úgynevezett negyvennyolcas marsot. Elképzelésünk szerint az összes kollégium diáksága, tehát közel tízezer diák az országhatároktól, a peremkollégiumoktól indulva, gyalogmenetben két hét alatt felvonul a fővárosba, megfelelő, kötött útirányokon, vagy kétezer községen, és ott áthaladva a népi kollégisták célkitűzéseit hirdeti meg egyrészt, másrészt pedig rövid kulturális műsor keretében ízelítőt ad arról a szellemről, amely a kollégiumokban uralkodik. Akkor még konkrét ígértünk volt rá, a terv azonban politikai okoknál fogva március 15-e előtt dugába dőlt. Ezzel zártuk tehát a népi kollégiumok első esztendejét, és egyelőre nem lévén még Petőfiváradunk, nyáron Fonyódon rendeztük meg az első táborozásunkat. Mintegy zászlóaljnyi kollégista tíz napon keresztül élt táborszerű életet a fonyódi dombtető erdejében. Az ott-tartózkodás egy részét kötött, a többit szabad foglalkozás, a nyaralás töltötte ki. Tartalmas üdülésnek képzeltük el, és így is valósítottuk meg. Katonás rendben és mégis olyanképpen, hogy szórakozásra, pihenésre is maradjon idő. Fő célja pedig az volt, hogy az év közben a különféle kollégiumokban élő népi kollégisták ha nem többre, legalább 10 napra egymásra találjanak. Tíznaponként váltottuk a tábor vezetőségét, amely állandóan az új választások szerint alakult ki, és működött júliustól augusztus végéig, tehát körülbelül hatszor tíz napon át, és mintegy 1200—1400 diák nyári táborozását, nyaralását tette lehetővé. Ezen a nyári táborozási alkalmon hívtuk össze a népi kollégiumok pedagógusait, tanárait, nevelőit, akik számára speciális tábort tartottunk, hogy a következő esztendőt nagyobb sikerrel tudják vezetni. Ez volt 1947-nek a nyarán is, de a nyár össze volt kötve a népi kollégiumokkal kapcsolatos egyéb gondokkal is. Most kicsikét vissza kell időben ugranom. Jeleznem kell azt, hogy 1947 tavaszán a népi kollégiumok megerősítésére negyven györfystát egyhetes tartózkodásra küldtünk ki a vidéki kollégiumokba, hogy ott részint tájékozódjanak a kollégium működésének adott állapota felől, részint maguk is járuljanak hozzá az új szisztéma bevezetéséhez, és legyenek segítségére a nevelőknek, az igazgatóknak, a diákoknak közös életük kialakításában.

Még azt is el kell mondanom, hogy az 1947-es nyár nemcsak a táborozással telt el, mert ez volt az az esztendő, amikor Bulgáriába, Jugoszláviába, Csehszlovákiába a Demokratikus Ifjúsági Szövetség szervezésében brigádok indultak el az újjáépítés segítésére. Ez volt az az esztendő, amikor mi a legtekintélyesebb brigádjainkat küldtük ki. Györfysták voltak a vezetői, úgyhogy ezúttal a brigádérettel való ismerkedés során újabb élményekre, tapasztalatokra tettek szert. Így végződött az 1946—47-es tanév, és vette kezdetét az 1947—48-as.

— *Az említett időszak már nem csupán a Györfy-kollégium, hanem a népi kollégiumok története is. Azt hiszem, ebben az időpontban vetődött fel először, hogy a népi kollégiumokban és a Györfy-kollégiumban is elhanyagolják a kollégisták szakmai tanulmányait, elsősorban egyetemi tanulmányait, és napjaikat főleg a kollégiumi és ifjúsági szervezeti élet tölti be. Mennyiben igaz ez az állítás?*

— Ennek az állításnak valódi gyökere van. Valóban, már a felszabadulás előtti Györfy-

kollégiumban is ez az alternatíva felmerült. Ott, mint mondtam, hamis alternatíva volt, itt reálisabb oldalról került felszínre a kérdés. De itt az egésznek a megragadásában azért könnyebb a dolgunk. 1946-ban, 1947-ben még olyanok voltak a körülmények, hogy a közéletiség az adott helyzet következtében nagyobb súlyt kapott, és nem véletlen, hogy a mi fiatalágunk a közéleti feladatok felé fordult, részint a saját kollégiumai megteremtésével, részint pedig az ifjúság dolgaiba való beavatkozásával. De nem állja meg teljes egészében a helyét az az állítás, hogy a szakmai érdekeket elhanyagoltuk, mert már a kezdet kezdetén az egyes kollégiumokat úgy konstruáltuk meg, hogy azok szakkollégiumokként indultak. Ez volt a helyzet például a művészeti kollégiumoknál és a mezőgazdászoknál. A főiskolás kollégiumok között vegyes kollégiumok is jelentős arányban egyszítottak, de már szakkollégiumok is létesültek. Ez a gond 1946—47-től, már az első esztendőktől kísért bennünket, és tekintve, hogy a NÉKOSZ vezetősége módszeresen készült fel arra, hogy ellássa a kollégiumok irányítását, pedagógiai stúdiumokat is folytatott, pedagógus barátaival is gyakran konzultált. A kérdés különösen az Eötvös-kollégiummal folytatott vitája során is felmerült, hogy tulajdonképpen a szakkollégiumok léte indokolt-e és a szakszerűség irányába menjen, vagy pedig a vegyes kollégiumi típusokat tartsa fenn. Amikor indultunk, nem ez volt a döntő kérdés, mert voltak olyan kollégiumok, amelyek eleve nem indulhattak másnak mint vegyes kollégiumoknak, más kollégiumok pedig eleve a szakma útjára léptek rá. De gyökeret vert bennünk az a gondolat, hogyha az alapvető politikai harcokon túljutunk, akkor feltétlenül a szakszerűség irányába kell továbblépnünk. A kérdés kétféle értelemben is gyökeret vert bennünk. Egyrészt a NÉKOSZ-szisztémát, a kollégiumi nevelés rendszerét úgy akartuk megalkotni, hogy benne a súlyt a szakmára helyezzük, másrészt pedig, egy alkalmas időpontban a főiskolai kollégiumainkat a szakmai kollégiumok irányába kívántuk előreléptetni. Vagyis az Eötvös-kollégium bizonyos pozitív hagyományait ötvözni óhajtottuk a Györfly-kollégium haladó demokratizmusával.

— Szeretnék egy személyes kérdést is feltenni. Mikor, melyik párt bizalmából és meddig voltál országgyűlési képviselő?

— Az 1947-es választásokon kerültem be, és ezt a megtiszteltetést épp a népi kollégiumoknak köszönhetem, amennyiben a Györfly-kollégiumi igazgatóságom és a NÉKOSZ megteremtésében képviselt álláspontom és szerepem publikussá tette a nevemet, kollégistáink révén bizonyos tekintélyre vergődtem az értelmiségi ifjúság, az egyetemi fiatalság körében, úgyhogy a kommunista párt azok között az ifjúsági politikusok között tartott számon, akiket a maga részéről a parlamentben is szívesen látott. Így került föl 1947-ben a nevem a megválasztandók listájára, ahol 1949-ig a mandátumomat megtartottam.

— Milyen interpellációid voltak képviselői megbízatásod alatt?

— Mivel a népi kollégiumok képviselőjeként kerültem a parlamentbe, természetes volt, hogy mindenekelőtt a népi kollégiumok ügyeit képviseljem, illetve annak a népi származású diákságnak az ügyét, amely a kollégiumon kívül is szerepelt. És ez még beletartozik a NÉKOSZ és a Györfly-kollégium történetébe is: hogy tudniillik kollégiumaink bizony nemcsak szociális vonatkozásban indultak neki nehezen az életnek, hanem erkölcsi vonatkozásban is, mert az egyre inkább polarizálódó politikai erők között mindinkább azt kezdték hangsúlyozni, hogy a népi kollégiumok a kommunista pártnak és a balszárnynak az előretolt állásai, fenyegetik a társadalmat, és ezért mindenféle rágalmakat terjesztettek rólunk. Azokat a diákokat, akik kollégiumi tagok voltak és iskolába jártak — nem kell elfelejteni, hogy ekkor még az államosítások előtt vagyunk, különösen az egyháznak és az egyre jobbra tolódó kiskgazdapártnak a befolyása érvényesült —, bizonyos megkülönböztető hátrányok érték. A központba egyre-másra érkeztek a kollégiumokból a panaszok, különösen az egyházra, kevésbé a haladó politikai körökre. Mi ezeket a panaszokat összegyűjtöttük, és más kifogásainkkal együtt írásba foglaltam és interpelláltam a parlamentben, ami meglehetősen botránnyal vont maga után. Az egyház természetesen nem akceptálta mondandómat, ellenakciókat indított. Az Új Ember he-

teken keresztül mindenféle érvekkel próbálta bizonyítani, hogy érveink nem helytállóak. Tény az, hogy a népi kollégiumok körül végeredményben az egyházi álláspont és az általunk képviselt progresszió összeütközéséről volt szó. Más alkalommal pedig a költségvetési vitában szóltam fel, éppen a kollégiumi mozgalmunk kiszélesítése ügyében, de nemcsak jómagam beszéltem róla, hanem más képviselőtársaim is, például Kerek Gábor a parasztpárt részéről, és más politikusok is a demokratikus pártok balszárnyáról. Ennyiben tudok válaszolni. A kérdés egyébként helyénvaló, mert mutatja, hogy a népi kollégiumi mozgalom a maga érdekeit nemcsak középszinten, hanem a legfelső szférában is képviselni tudta és érvényesítette, ami a népi kollégiumok további sorsára nézve nem kevés haszonnal járt.

TASI JÓZSEF

TARDI SÁNDOR RAJZA

BULGÁRIA

Ivan Canev versei

Holnapigérő, múltat idéző, rejtőző, ifjú és bölcs az a tücsök, mely a bolgár költő verseiből elő-előciripel, de canevi dunnyogással, violásan — a testvériség kürtöse. Képzavar? Hürokon, harsonán szól a szomorú tücsök, halkán, jajdulón, cifrán vagy éppen csak? A fő az, hogy — ha mutálón is — muzsikáljon. Éljen a tébolyult tiktakolásban. Nem új költői rejtőzködés Canevé, régi tücsökség ez. Más a terhe. Canev hagyományos poétikájú költő. A játékoság, a kísérletezés, a szómágia vagy szócsonkolás nem sajátja. Érzelemkeltette minden sora. A kimondható düh és a figyelmeztetés sarkallja. Nemzedékének elsői közé tartozik, mestereinek a nálunk is (külön kötetből) ismert Dalcsevet és Valeri Petrovot tartja. Ő sem naprakész és hejehujázó, nem is vátesz — csak idegesebb, csöndességgel tüntető, mégis-morállal vert. A makrancos idő foglya. Sokszínű: idillnek indít, leír — és ró, robban; meditál és sístereg; múltat és jövőt szólít — példának, intésnek. Csöndesen dörömböl.

Egyensúlyoz a billegő mában, pólusokat békítene össze, hinne is, de hihet-e?, hitét is vesztí, de szabad-e? A repedezettségben is keresi a harmóniát, az általános üvöltésben is a fűbalzsamot, a köznapok kurta poklában a fényévszázakkal mérhető tért; csillagnak, tűznek és fának sarjadó gyökerét; s a réseken át a titkot: lombrésen, csillagrésen, időrésen keresztül. Helyét a világban:

*E gyötrelmes gyönyörtől, hogy egyszerűen élek,
néha megdermedek... S néha meg is szokik tán
a nyugtalan madár, a végtelen szomjú lélek,
ha nem őrizne három rettenthetetlen kislány.*

Lányai. Bennük a remény, ők a bizalom, a leheté, a kellé. A komorságot ők oldhatják csak fel.

Strigulázó rubrikázás nélkül is kulcsszavak egymásutánjára figyelhet fel Canev verseinek olvasója. Nem csupán a tücsök ilyen ismert szimbólumerejével, nem is csak a már említettek (gyökér, csillag, fa, lélek, madár), de az ifjú csermely és az áradó víz; az ösvény, mely boldog házhoz vezet(het); a fojtó éjszakában az irmag fény; a félelem, hogy a fű karmot növeszt és ordasfoguk fogan a farkasoknak; s a „minden egész eltörött” fájdalma: kihasad, szétpukadt, elfolyt. A gondolatok is önkörösen visszatérnek és egymást erősítve ismétlik,

hogy a parányi esemény, az arcon gördülő könnycsepp, a hangyaút s a méhlajtója nem különbül fontos a világot dübörgető retteneteknél;

hogy a látszólagos nyugalmat láthatatlan erők feszítik, az egyszerű létezés ritka mennydörgések járnak át, és kis földregések hasítják ketté pillanatonként a hétköznapok csendjét;

* Az Európa Kiadó Új Pegazus sorozatában verseskötete jelenik meg a költőnek.

hogya a tél sebeivel a költő a tavaszpostásra vár, a sürgönyre: hogy valami megváltozhatna?, vagy valami már visszavonhatatlan?;

hogya a zsarátnok, a láng, a tűz és a tűzhely ugyanannak a fokozása az otthonig: ezt az otthont kell megkeresni, ezt találd meg, a kóbor tüzet pedig őrizd;

hogya innen mindig odaát vágyódsz, határon túl, küszöbön túl, sejtelmes távolokba, de befogható-e a horizont, s érdemes-e sietni, kecsegtet-e győzelem;

hogya ablakod tárd ki, ajtód mindig tartsad nyitva, szemed is ébren, s a talányok rengetegében a holdra és miéltre keresd a feleletet, de szóbeszédre nem hallgathatsz, magad kell, hogy mindennek a végére járjál;

hogya eljön a nap, mikor a lesajnált ige kinyitja száját...

Ivan Canev versei sokszor mintha ismerősek lennének számunkra, magyar költőket juttatnak eszünkbe, olykor a három magyar fordító — Kiss Benedek, Rózsa Endre és Utassy József — sorait is. Nem is véletlen hármójuk találkozása a bolgár költővel. Nagy László-i örökségként fogtak bele évekkkel ezelőtt a bolgár nyelv tanulásába, ismerkedtek meg mind jobban a bolgár költészet értékeivel, kezdtek maguk is fordítani, s jutottak el több költő után — szükségszerűen — Canevhez, aki nem csupán kortársunk (42 éves), de sorstársuk is. Hangban, magatartásban, indíttatásban rokon — egymásra találtak. Canev számára is meghatározó a falu: szülőhelye; megsebzett testét tartja oda ő is a másodpercek ütésein; maga is apránként hal meg, mindennap egy kicsit, ellenségei között; és — hisz a győzelemben a Föld összes lombhullása fölött. Canev hetven verse a három költőbarát javaslatára és fordításában jelenik meg kötetben jövőre. Mušta most ez a több mint tucatnyi vers, előzetes.

Magam e bemutató sorokban csak újramondtam, továbbmondtam a bolgár költő versben megfogalmazott szavait.

SZONDI GYÖRGY

Vasárnapi földrengés

*A beképzelt, önelégült vasárnap végén,
a későesti családi órákban,
közvetlenül éjjel előtt... De itt —
ezen a nyugodt síkságon, ahol a
leányok és testvéreik, a dombok
gömbölyűek, metszésük északi —
nem számítottak rá. Olyan rövid volt,
mint egy merev szívgörcs, és úgy haladt át
az álmos falvak és csöndes utcák alatt,
mint egy elfúló, lágy, puha remegés.
Éjjel valahol rengések dúltak,
de itt csak az ablaküveg zörrent meg.
Ez dörgés visszhangja volt, egy dörgésé,
miután csend jó, nagy csönd, értetlenséggel teli.
Miért? Hol? — mormolták akaratlan az ajkak,*

*s homályos aggodalom vak érzése
bolyongott a házakban... És igazában,
mi is jutott, mi juthatott el hozzánk
a távoli sorsokból, eseményből?
Méregnek, jajnak utolsó körei,
mik a planéta szívéből erednek,
vagy egy madár szárnyaiból talán.*

Távirat

*A lusta lakótelepi reggelen, az álmos csendben
egy asszony énekét hallottam. Egyenesen a szív
titokzatos mélyéről fakadva,
a hangok tragikus recitatívót szóttek:
halálraijedt kiáltás, könnyörgés, vágy, hogy megosszon
valakivel egy valószínűtlen, rettenetes örömet.
Hívott-e vajon ez a hang? Az udvaron
öregasszonyok arca és szomorú sürgés-forgás közepett,
megláttam a szomszéd asszonyát, csupa könny volt.
Egyre magasabbra szállt sírásának melódiája
a reggeli égbolton. Egy darab papír
hozott néhány végzetes szót:
éjszaka a férj meghalt, autóbaleset érte.
Miért kerít hatalmába mindig homályos remegés
minket, ha meghalljuk a postás lépteit?
Ostoba véletlen, futó pillanat — és az élet
elkezd visszafelé folyni... Íme, tegnap
a szomszéd utazni készült, és az asszony hallgatta,
ahogy futólag futballról csevegett a gyerekekkel;
lány ajkán mosoly ragyogott,
mikor kiöntötte a vödör vizet előtte.
És a viszontlátást áhító, cuppanós csókkal váltak el.
Nem tudta, hova megy, az asszony meg otthon maradt —
egy asszony, hatalmas, daloló fájdalommal.
Így lépünk át minden nap a dolgok lány határán,
anélkül, hogy megéreznénk őket;
a fájdalom és a boldogság pedig egyesül
abban a remegő és megfoghatatlan messzeségben,
amelyet léleknek nevezünk mindörökké.*

Családi ünnep

*Annyi gramofonos vigasság és tósztok után
miért duzzadt megint a szemed, mondd, Malina?
És ez a könnyáradat, ez a sós zápor hová tart?
Akárhova jussanak is, soha nem adják vissza
ezt a napot, sem ragyogó egészét
az összetört tükörnek. Holnap
repedezett hajnal fürkészi majd benne magát, és
újabb napok, hetek suhannak el.
Semmi sem utolsó a világon — mégis mindig veszítünk.
Elejtetted kezedből a boroskancsót, na és, igyunk az
összes összetörött koccintásokra!
Jelentsen jól legalább e törés majd.
A látszólagos nyugalmat láthatatlan erők feszítik.
Titkos gyökerecskék fogják, redőzik a földet,
az elfeledett csapások fekélye mind váratlanul fakad föl,
s a sok kis földrengés minden pillanatban ketté vág
házakat, házakat, kacagást, csókot.
Még az ártatlan játékok is széjjelesnek.
Egy kék léggömb durranással pukkan ki! —
és odavan, felrobbant a játék.
Te, mindenek anyja, hogyan is tudsz, mondd,
cserepekkel bajlódni minden áldott nap?
...De töröld meg szépen szemed, és nézd:
sorra előbújnak az élet repedésein
a várva várt, parányi tejfogak.*

Noé

*Elszundított-e hanyagul a megmentő a mennyben,
mikor az őserő kitért, s széjjeltépte a gátat?
De uram, nyakig az emberi drámába süllyedten
vétkes az emlékezetünk is, mert rövid, csak pár nap.*

*Feledve minden bibliai história végét,
kitárulkoztunk, mert belül kopogtatott a rossz már.
Akkor a nagy, fekete száj kinyílt, mutatta mélyét,
honnan ördögi hang tört föl, özönvíz zuhogott ránk.*

*Pletyka és gyűlölet zavaros hullámai zúgtak,
és áradt a világ mocsara egyre bűzősebben.
Mosoly, suttogás, fényképek, mind emlékké fakúltak,
s özönlött a mocsári bűz, elöntött sara mindent.*

*A kidülledt, fehér hasú, döglött halak tavába
ledől a puhán a vízbe, szobra a hallgatásnak.
Én pedig az általános üvöltésben mióta
bolyongok már riadtan, hogy otthonomra találjak.*

*Amint a lábam a megmentő szárazföldre toppan,
(ha egyáltalán egyszer élve úszom én ki innen) —
megállok némán a kapu előtt, és hallgatom csak,
ahogy három galambom a fészken fölbúg szelíden.*

*Mikor átlépek otthonom küszöbét, és megérezem
a nyugalom ízét, illatát a simogatásnak,
vajha fölzúgnának az égi hangok újra bennem,
s bárcsak fölidézhetném az ősi szavakat, bárcsak.*

Levél egy fiatal költőhöz

...ez a véget-nem-érő mező...
Marin Georgiev

*Bár meglehet a költészet mezejére alighogy
ráléptél, ím, máris van érdeged.
Itt soha sincs korán, s nincs későn senkinek:
itt ifjak az öregek, és vének a fiatalok.
És nem helyettesíthet soha senki mást itt.
(Csak egy ekét kovácsoltak neked.)
Ide ha érkezik a küldetett,
mindig időben jó, s piros parancsot áhít.*

Utószó:

*Valaki jön, valaki más meg elmegy:
egy föld — de az arató mennyi mégis!
Am lépkedjen mindegyik a maga rendjén itt.
Mert ezen a közös mezőn a rejtett
magányban van a még rejtettebb nagyság.
Nem hasonlít itt más, csak az izzadság.*

UTASSY JÓZSEF FORDÍTÁSAI

Hó

*S ahogy hasadt a hajnal, csatangolván
homályban, alagútban eleget
mozdonyunk gőzt lövellt s a havas pusztán
lendülve őrült rohamra eredt.
S fénylő ege alatt a délvidéknek
a horizonton túl is csak a sík.
Nem is maradt meg semmi más emléknek,
mint hogy abban a villámlás-rövid
pillanatban minden, minden fehér volt.
Szikrákkal úgy vert szemem a fehér,
a makulátlan hó, hogy megvakított,
elbűvölt — szinte szálltam felszínén
végig. Bár lehet, véget nem is ér.*

Évgyűrűk

*Félelme minden kalózkapitánynak,
királyi múmiák fárasztó gondja,
iszonya tegnapok kegyeltjeinek, ó, hogy
az ő idejük immáron múltóban!
Igen, a jövőt új urak uralják.
Különböző korok grádicsain
az emberiség a végtelen felé tör,
a história véget sosem ér.
A korhadt-rothadt évtizedeket friss,
mily ifjú s egészséges napok váltják!
S te karcsú kis almafácska vagy még csak,
akit a tavasz virággal borított.
Csemete vagy — az élet még előtted.
Ártatlan vagy — álljon fönt hát örökkön birodalmad.
De miféle remegés járja át tagjaidat?
Alig tártad az ég felé még ágaidat zölden,
érzed máris legtávolibb gyökereid hamvadtát.
Máris nyárnak neveztetik szép tavaszlásod,
naptárad meg a lombhullás szakába fordul.
Csak nem maga az életszomj apad ki?
Elődeidnek, lám, a kertben
olyan világos minden.
Csupán számodra talány a világ.
De amíg élsz, míg magadon elmélkedsz,
évgűrűid lassan köréd fonódnak.*

Péntek 13

*Ó, fölsejlő, ám vadságában mindig
váratlan és sötét csapás!
Ha már téged szemelt ki áldozatnak,
így kell fogadnod most, földetlen arccal.
Nappal nem olyan szörnyű, hiszen nappal
emberek járnak, virág van, világ.
Hosszabb az éj — leáldoztát a napnak
gyötrelmes lassúdás követi.
Kinek fegyvere csupán metafora —
magad megvédeni képes vagy-e?
Nos, tartsd oda megsebzett testedet
a másodpercek ütéseinek, s várd,
hogy lopakodva besurranjon hozzád
a kis tücsök s azt súgja kedvesen:
„Aludj és minden álom a tiéd lesz,
utána meg... Holnap meg... holnap... holnap...”*

KISS BENEDEK FORDÍTÁSAI

Reggeli kommuniké

*Megmenekültél! S nézd csak: pirkad.
Pedig éjjel nem volt kiút.
A fojtó sötétben az írmag
fény: a gyertyaláng is kihúnyt.*

*A víz, a só, cipőd karéja
s megtöretett porhüvelyed
— mintha már semmibe alélta —
mind halványabban lüktetett.*

*Agyad forrongó féltekéin
vérszököőr és füstfolyók —
atomtűzvész dúlt, szégyen és kín;
s egy szeretett lény haldokolt.*

*S te is, porig omolva haltál,
mint vak morajban néma rom,
mígnem a nyári nap hajnaltájt
rád lelt: sugaras irgalom.*

*Ablakaid sarkig kitérve
üdvözlöd, hogy feltündökölt.
S olthatatlan szomjjal a drága
életet kortyolja tődöd.*

Koprivstica

Főnt, a megingó tekintet csúcsán egy magányos gólya szárnya csapdosott. Meggyfavirágok szirma szállingózott: földre kerengélt angyaltollpíhék, s időbb, a domboldalban meghúzódó templom meredek ösvényére hulltak. Mikor beléptünk, csak az ikonszentek szemei égtek a homályban. S mintha hűvösség áradt volna meredt tekintetükből s a néma szemrehányással kinyújtott ezüstveretes jobbokról felénk. Észre se vettük, mikor letérdeltünk; s míg ál-hanyagul, zavartan felálltunk,

mellettünk egy ember szerény csuhában már mesélt is. Puskaporszagú, régi áprilisi napokról, mikor a szentek ólomglóriái golyókká surrantak át a kováspisztolyokhoz... E legenda, lám, rábírt a férfit, hogy igével békítse életünket s a szentséget. És hogy zengett a templom! Ezen a lázas földön az imák lázadásszagúak, s a heves szerepapok akasztófákról egyre az égbe emelkednek. S az ikonokra és faragásokra elhagyatott utak pora telepszik.

A hatalmas aszfaltúton

Volt idő, hogy a kecskejárta ösvényeken egyszerl magam hágtam föl, sziklák s tövisek közt, majd lélegzetszakadtomig, de elvergődtem messze, s hordtam aszfaltot is szorgalmasan az úthoz, melyen autók eszetlenül száguldozik. Útszéli sárból gyúrtalak meg, lelkemből adtam lelketek, s bíztam rátok, éretlenekre, veszélyes kormánykereket, de képletes köldökzsinórunk, kísértetkém, elszakadt, s válogathattatok: a keresztút lám erre, arra is szabad, s ti is... Itt elválnak egymástól. Nosza, tüstént pattanjatok benzinzabáló lovatokra, s gyű te, neki! Az út nagyot fut előletek, mint megrettent nyúl — s szemetek, íme, felragyog, mint éjszakában vadászlámpa... Föl, hódítsátok meg a glóbuszt! De — nélkülüm! Én nem leszek már olyan sivatag bennszülöttje, hol forró motorok dohognak és dudák őrzöngnek süvöltve. Kilehelem a mérgesbarna levegőt, amint elhaladtok, s visszafelé szedem a lábam, egy másik történetbe kezdek. Szótlan leszek: a bőszi ricsajtól távol, mint ki magának battyog, s mert apa vagyok — jöhet bármi, vagyok a balsorsra is edzett. Nem állhatok összefont karral; de kezem már, ha munkához fog: országutakat csak hangyáknak, csatornákat csak csermelyeknek!

Éj kellős közepén, a nagyváros szívében

*Leszállt a sötétség és elfojtott minden zsenge hangot,
de dörög még a lárma, dehogy is tette le a fegyvert.
Süvít hegesztőpisztoly, kohókban izzó vas sikong most,
pokoli serpenyőket fortogó csönd masszája renget.
Kamionok zuhognak, csattog a villamosremíz, és
üzemel a zajos csőd éjjel-nappal, nincsen segítség —
eldurvult hallással hangotokat hüvelyezem még,
gyermekajkatok rebbenő ábécéjeleit.
Madárlelkem, míg egyik szobából másikba vetődik,
árnyaktól nyög föl a homály s reccsen az ág megint.
Kiszökve kalitkából, futok, futok, a messze zöldig,
az ígéret partjáig... S mindegyre, még, tovább... Hát
nincs levegőm dalolni az istennek beton-hozsánánát:
mint parton hal, ha tátog, hörög csak antracit tudódm.
Tanuló lennék újra, míg tücsökstanárok cifrázzák
a dalt esti iskolájukban... S hogy hemperegnek a fűvön!*

Óra

*Ördögi játék: körben, kört a körre.
S amíg csak kattognak a mutatók —
a gyermekszemnek titok lesz örökre.
Mikor kaptad először rajta, hogy
múlik az idő, s az hajtja rugóként?
Elfelejtetted, rég volt. Persze, más
vagy már: mind szűkebb ollójába fog két
jégkar, s tébolyít a tiktakolás.
S ha nem is úgy, ahogy Dali ecsetje
festette az állhatatlan időt —
folytak az órák! S nem lehetsz süket te:
csappan, mi csurrant, csippen csöppre csöpp.
A kacagást, a könnyeket, az úgy várt
találkozást, az álmat, eseményt
a mutatók mind pozdorjává zúzzák,
s benned sem fornak össze, ne reméld.
A legteljesebb napod is rövid lesz.
De tanuld meg — megélni életed
egy pillanatban is: csak így legyinthetsz
az időre — amíg órád ketyeg.*

RÓZSA ENDRE FORDÍTÁSAI

Tüskés Tibor : Nagy László

Megírni az első összegező monográfiát Valakiről, aki már életében legendává növekedett, s halála óta nőttön-nő tiszta fénye: egyszerre hálás és nehéz feladat. Hálás, hisz a fényből óhatatlanul vetül valami a monográfiára is; nehéz, ... De ezt úgyis csak az értheti, aki hasonlóval maga is próbálkozott; lássuk inkább, miként lesz úrrá Tüskés a nehézségeken.

1. Láttatóan részletezi a gyermek- s ifjúkor tájait. Nagy László esetében, akinek költészeté véges-végig erős és színes szálakkal kötődik — ha sokszor rejtetten is — gyermekora tájaihoz, kiváltképpen fontos ez az indítás. Tüskésnek meg valósággal keze — és szíve — ügyibe esik, hiszen — országleírő könyveinek nagy népszerűsége mutatja — alig akad ma, aki versenyezhetne véle tájaink bemutatásában, a tájakban rejtőzködő lélek fölmutatni tudásában. Figyeljük csak: „Felsőiszkáz két táj találkozásánál fekszik: délről a Bakonyalja utolsó, északról a Kisalföld legszélső települése. A láthatár peremén hegyek kéklenek. »Távoli körben dombok, erdők, hegyek. Nyugaton a Ság és Kemenesalja, keleten a Somló és a Bakony.« ... A medencét szelíd patakok ölelik át, a Marcal, a Halyagos és a Torna. Vízük bő fűvű réteket, barokk füzeket öntöz. A völgy szélein ősi települések, furcsa nevű községek; egyik-másik neve talán Árpád-kori nyelvemléket őriz: Csögle, Csösz, Kerta, Kamond, Dabrony, Vecse, Karakószörcsök, Boba, Vid, Berzsény, Torna.» Nagyék a kicsi falu legszélső házában éltek: azontúl már szántók és rétek indulnak szelíd hullámmázzal Kemenes messziről kéklő dombhátjai felé. Szelíd és mégis elszánt ez a táj; türelme titkolt indulatokat takar, tán vadóc vadságokat is. Figyelmeztetően emelkedik a sík fölé a Somló, hamar őszülő feje mindenfelől magára vonja a tekintetet, pedig — ritkaság ilyen nagy hegyek esetében — nyoma sincsen rajta a legcsekélyebb hivalkodásnak se.” Tüskés mindent ismer a tájon; még azt is tudja, hogy a Somló felemagosán az út mellett az a fene nagy homorú kő Kinizsi fenekének őrzi a nyomát.

2. A tájak után a Tárgyak. Tán Takáts Gyula a mestere; Tüskés mindenesetre csak hozzá foghatóan értette meg a „Helyettük szóljal” parancsát. Kell-e mondani, milyen fontos ez éppen Nagy László esetében, akit egész életében kísért és nyűgözött gyerekkorának tárgyi világa? „Korán megtanulja az alapvető kézművestörvényt: mindenhez csak a legalkalmasabb szerszámmal szabad nyúlni. »Már gyerekkoromban igen akartam, hogy a fából valami legyen — írja —, valami gyereknek való, de azt se bántam, ha kapubálvány lett, vagy itatóvályú.«” Ez a közvetlen, kézműves kapcsolat az embert körülvevő tárgyakkal, a Kéz alkotó okosságának ez a megélt gyakorlata a maga ősi embert teremtő egyetemességében egyedül a paraszti közösségekben őrződött meg; Nagy László a sok évezredes, hatalmas paraszti technikai kultúra legutolsó percében gyermekként még éppen megmerülkezhett ebben a maga szerénységében is hasonlíthatatlanul gazdag tárgyi világban, hogy aztán elmúltával metaforákká transzformálhassa emberszabású és emberi léptékű formáit. Tüskés többször elemlegeti Nagy László kedves ménjének fékszarját, amit később a derekán hordott; szinte odaköti vele a szij viselőjét ehhez az ősrégi tárgyvilághoz.

3. Még mindig a gyermek- s ifjúkor; szociológiai tekintetben. Tüskés Tibor Márkus Istvánnal, Varga Domokossal, Fekete Gyulával, Lázár Istvánnal, Moldova Györggyel, Kunszabó Ferencel egyetemben a magyar irodalom szociográfikus tendenciáinak legismertebb folytatóihoz tartozik. Kritikusként és irodalomtörténészként is értőn vázolja hát a gyermek s növendék Nagy László ölelő paraszti lét immár megmásíthatatlanul elmúlt vonásait. Tüskés a Nagy László gyermekkorában már bomló, de még eleven falu valódi világában helyezi el hőseit. „Beleszületett a közösségbe, a kialakult szokásvilágba, s elfogadta annak normáit, erkölcsi követelményeit. A falusi életet a mítosz szintjén élte át, a paraszti életforma teljes világképet adott számára, az élet szokásai kultusként ivódtak véérébe. S amikor élete külső kereteiben elszakadt ettől az életformától, illetve maga a hagyományos paraszti életforma változott meg, mitikus elemeit költőként megőrizte, teljes világképet és világmagyarázatot adó költészetébe olvasztotta.” A pápai tanuló évek jelentősége — holott két kiváló tanára is akadt — tán ezért sem versenyezhet a faluéval. Bejárta Tüskés lelkiismeretesen hőse Pápáját is, de nem igazsággal — biográfusok bevett szokása szerint — holmi pedagógiai paradicsommá vagy legalábbis purgatóriumná szépíteni azt, amit a költő a „pokol tornácá”-nak érzett.

4. A szellem betörése. Sarlócska Ernő nevezte így még a harmincas években azt a minden ember életében törvényszerűen beköszöntő periódust, amikor az ifjú valami titkos belső készítés hatására a világ reázdulóló élményeivel még kidolgozatlan, ám saját arcát szembesíteni kényszerül. Ha a gyerekkor nagyolta ki a lélek alapanyagát, a szellem betörése fogja ezt az anyagot formákká csiszolni és finomítani. Ez a döntő periódus Nagy László életében egybeesik — hadd használjam Kabdebő Lóránt revelatív riportorozatának címét s méginkább értelmét — „A háborúnak vége lett” évekkel. „A háborúnak vége lett” évek tiszta szándékait és szép reményeit regisztrálja Tüskés filológusi és szociológusi hűséggel; a népi kollégiumok hasonlíthatatlan atmoszféráját, az életre szóló — és életre határozó — barátságokat. S jó szemmel veszi észre, hogy egy jókor jött hosszú bulgáriai ösztöndíj miként hosszabította meg ezt az áldott állapotot hőse életében, valósággal második hazát teremtve neki a bolgár népköltészetben. Így majdnem öt jó esztendő jutott Nagy Lászlónak ténylegesen művészi célokra váltani a lélek gyermeki álmait; s mikor az ötvenes évek elején hazajött, már kész arcát fordíthatta az itt talált valóságnak. Éppen ezért lát Tüskés az ő életében s művészetében kortársainál kevesebb okot törésre; a falujába haza-hazalátogató költő megdöbbenését elvek és valóság durva ütközésén mindenestre hamar fölvaltotta a kiütkeresés — és találás — társakra lelő biztonsága. Az új magyar irodalom főbb vonásait lényegében máig meghatározó *Új hang*-osok között Juhász Ferenc és ő formálják meg leginkább az új magyar vers hangját; hosszú verseik különös képeket görgető sorainak szuggesztív fensége alól még a már kész költők se igen vonhatták ki magukat, s egyáltalában nem túloz Tüskés, mikor minduntalan Ady-párhuzamokra utal. Nagy László hatós szómágiája ugyanis a költészet fénykörébe emelt egy ősrégi jel- és jelképvilágot, hogy itt, mint valami hirtelen megnyílt új élőhelyen, szétsugározhassék egy új poézis változatossága. Tüskés persze joggal figyelmeztet a hatás erősségéből és egyetemességéből eredő epigonizmus veszélyeire; de látja azt is, hogy az új poétai tájon miként találunk majd csalhatatlanul önnön hangjukra Kányádi, Kormos, Szilágyi Domokos, Csoóri...

5. Tüskés a pályatárs kompetenciájával és mégis elfogulatlanul regisztrálja a kritika reagálását. A kritikai reagálások regisztrálása képezi tulajdonképpen könyve irodalomtörténeti gerincét. Tudja Tüskés jól, hogy Nagy László — a legtöbb genuin alkotóhoz hasonlóan — nemigen adott kritikákra és recenziókra; de nem is a költőt minősíti vagy akár jellemzi ő a kritikákkal, hanem inkább a kritikát méri meg azzal, hogy miként viszonyult Nagy Lászlóhoz. Így kap például kiemelkedően jeles osztályzatot Sőtér, aki már a legelső versek alapján meg látta Nagy Lászlóban — 1948-ban! — „a fiatal nemzedék talán legkészebb, leginkább atmoszférát teremtő, kifejezési eszközökben a legváltozatosabb és legfelszabadultabb, áttörően konkrét költője-t.” Említi aztán Tüskés — rendszerint név nélkül — a hosszú „egyfelől-másfelől” korszak óvatos vitézeit is, hogy aztán megértesse, miként alakult ki napjaink Nagy László-kritikájának feltétel nélkül elismerő hangja.

6. Tehetség és társadalom. Tüskés Nagy Lászlójának igazi trouvaille-a azonban hőse patrónusainak, társainak, teremtő barátságainak, tisztelői egyre táguló körének bemutatása. Szerkesztőként s írók-költők barátjaként jól megtanulhatta Tüskés, hogy irodalom és költészet egyszerűen nem létezhet légüres térben, íghát biográfusként is ehhez a tapasztalathoz igazodik. Tudja jól, mit jelent az, hogy a fiatal népi kollégistáért mindjárt legelső verseinek megjelenésekor Veres Péter küldött miniszteri autót, s hogy később a kritika sanda „másfelől”-jeitől Déry Tibor hatós szava védte meg. Tudja jól az irodalompolitikában járatos Tüskés, hogy a tehetség is egyfajta hátrányos helyzet, ami kellő védelem híján könnyen elvadul, s a világ s önmaga ellen fordul. Legfőbb előnye azonban, hogy érzékeli és érzékeltetni tudja a szellemi cseppképződés ama érzékeny és rejtett mechanizmusait, amik megteremthetik elsőrendű tehetségek kicsi csapatait, s kedvező külső feltételek esetén tisztító és termékenyítő zivatarok magjaivá avathatják őket. Juhász Ferenc, Hantai Simon, Vigh Tamás, Kormos István már ifjan is markáns vonásainak fölillantása az ifjú költő és festőnövendék barátságának vonatában, a gazdagon és akkor még funkcionálisan tagolt folyóiratmezőnyből a Nagy László indulása szempontjából elsőrendűen fontos akkori *Valóság* részeletes bemutatása, majd később a Kondor Bélával ezernyi művészi és emberi szálon szövődő barátság értő elemzése, az egymásban önmagunkra ismerés hasonlíthatatlan örömeinek pompás érzékeltetése a Sütő Andrással való találkozás leírásában, azután Csoóri, Kiss Ferenc, Kormos féltő hűsége... Ne féljünk leírni: Tüskés Nagy Lászlójából egy újabb magyar irodalmi reformkor — ötödik immár vagy hatodik? — ismerősen új vonásai sejlenek elé.

7. Eddig főként az irodalomtörténész Tüskést dicsértem, ideje, kapjon néhány szót az író is. A végire hagytam, mert az író Tüskés leginkább Nagy László végső éveinek-hónapjainak leírásában érhető tetten. Látjuk a Szilágyi Domokos temetésére siető nagy költő fedetlen ősz fejét, barázdákkal dúltan is harmóniákat ígéző arcvonásait, szinte halljuk botjának koppanását a tél eleji havas esőben, és a túlélők szomorú tudásával borzonghatunk a Kormos készítette tévéinterjú nekünk múltat, nekik jövőt felidéző képein... Aztán újból átveszi a szót az irodalomtörténész, s megrajzolja nagy vonalakkal a költő utóéletét.

8. Hiányokat az ilyen úttörő monográfiával szemben persze mindig könnyű felsorolni. Jelen recenzens például nem érti, miért nincsen még csak megemlítve se az ötvenéves költőt ünneplő *Tiszatáj*-szám? Mások meg nyilván mást fognak hiányolni. Mindez azonban semmit le nem vonhat a monográfia értékéből. Tüskés — a fenti hét pontban végül is ezt próbáltam igazolni — megtalálta, megint megtalálta a feladatához illő megoldást, elibénk teríti könyvében Mérték és Mű kibontott harmóniáját. (*Szépirodalmi*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Küzdelem a teljességért

TORNAI JÓZSEF: A TÖBBSZEMÉLYES ÉN, VERES PÉTER-ÉNEKEK

Az újabb költészet szinte mindig sajátos „metaköltészet” is, a költő általában nem éri be az alkotó munkával, e munka célját és értelmét is meg akarja határozni. Tornai Józseftől is ismerünk ilyen meghatározásokat, egy korábbi nyilatkozatában például a következőkben jelöli meg a költészet küldetését és a költő feladatát: „Hiába is tagadnám: a költészet ma az a pucér

ember, akit fokról fokra fosztottak ki mindenéből. Még a zokniját, ingét is lehúzták. A vallások már réges-régen elszedtek tőle bizonyos világmagyarázatokat, a filozófia az elvont gondolkodást, a természettudomány az ismeretek fölfedezését; a regény meg a film a mesét; az újságok, a képeslapok a napi politikai izgalmat. A veszteség óriási, de nem jóvátehető. Elpusztulhat ez a ruhátlan szegénylegény a televízió, az autó, az úrutazás világában? Nem! Sőt, azt hiszem, éppen csupaszságából farag fegyvert magának. Nincs mása, mint folyton érzékeny személyessége: dühe, türelme, csodálkozása, irgalmatlan gondolatai. A költészet még inkább, mint valaha, az az alapvető emberi megrendülés; amit mindnyájan átélünk, de csak ritkán tudunk kimondani.” A költészet az emberi megrendülés következménye tehát, s minthogy mára, úgy tetszik, elveszítette korábbi pedagógiai, retorikai és epikai megbízatásait, valami lényegesebbhez kell visszatérnie. Visszatérhet a líra ősi feladatához, midőn a költészet még „mindent” jelentett, de „semmit” sem akart elmesélni, bizonyítani, kifejtetni, midőn a vers az ember — egy görög, egy perzsa, egy kínai írástudó vagy a folklór személytelensége mögött rejtő egyszerű népi dalmok — egyéni és közösségi sorsának végső értelmét szóltatta meg. Azután a sorsértelmezésből, az emberi létezés helyzeteinek leírásából lett közvetve pedagógia, filozófia és ideológia.

Tornai, mióta felismerte a maga költői tehetségének karakterét, és — nagyjából, 1967-ben megjelent *Aranykapu* című kötetével — lezárta a felkészülés, az útkeresés időszakát, ennek a lírai teljességnek a meghódítását és képviselőt tekintti egyetlen igazi feladatának. A versben az emberi létezés értelmét és a mindenség törvényeit készül kimondani, s mint költő találja meg a teljesebb életet, ostromolja azokat a szűk korlátokat, amelyek közé az egyszeri személyiséget bezárta a tér és idő. A teljesség költői birtokbavétele korántsem könnyű vállalkozás, voltaképpen aligha koronázhatja siker, a teljességet elérni ma aligha lehet, legfeljebb küzdeni érte és sebeket szerezni ebben a reménytelennek tetsző küzdelemben. A magyar költészet történetében alighanem Nagy László és Juhász Ferenc voltak azok a költők, akik utóljára kísérelhették meg eredményesen a teljesség birtokba vételét. Egy történelmi újjászületés kohójában forrt ki költészetük, szilárd talajt éreztek a lábuk alatt, a maguk feltétlen igazának a tudatában szóltak az emberiség és a magyarság dolgairól, s még a bekövetkezett fájdalmas csatlakozások után sem mondtak le arról az illetékességről és belső bizonyosságról, amelyet az emelkedő-idők kegyelméből megszereztek. Ha nem lehettek otthonosak a közéletben, otthonosak voltak a történelemben és a világegyetemben, a nemzeti múltban és a csillagok között. „Jog hogyha van: az én jogom, / Enyém itt minden hatalom” — mondhatta Nagy László a birtokos önérzetével, mint aki nem kételkedik abban, hogy szava továbbra is az emberi létezés teljességének letéteményese. A teljesség birtoklásának ez a minden válságon keresztül megőrzött tudata sérült meg vagy veszett el a továbbiak során: a magyar költészet fellépő nemzedékei és egyéniségei már nem mozoghattak hasonló biztonsággal a történelemben és a politikában, a mindenségben és az emberi lélek mélységeiben. Időközben sok minden megváltozott, leginkább talán a költészet helyzete, öntudata, a teljesség ismeretének és birtoklásának büszke önérzetét az a nehéz szorongás válltotta fel, amely Ady Endre verséből ismerős: „minden Egész eltörött”. E kedvezőtlen feltételek mellett Tornai József költészete sem vehette birtokába a teljességet, csupán viaskodhatott ennek ígézetében; pontosabban, ha már a teljesség elveszett, neki mint költőnek kellett e teljességet megteremtenie. Költészetének gondolati és formai változatosságát éppen ez a teremtő küzdelem magyarázza: igen nagy feladatra vállalkozott, s minthogy ennek betöltésére nincsen igazi lehetőség, kísérletekkel és töredékekkel kellett beérnie. A vállalkozás célja és eredménye között feszültség tapasztalható, de éppen e feszültség hozza létre költészetének drámai értékeit, lírai hangjának egyéniségét, esztétikai karakterét. A költői hangoltságnak ez az egyénisége mutatkozik meg abban a műfaji és formai gazdagságban, amelyet Tornai lírája mutat: ebben a lírában egyformán szerepet kap a népi hagyományokat követő dallam és a modern szimfonikus kompozíció, a „népi szürrealizmus” hatása és az avantgarde költészet nyelvtéremtő kísérlete.

A teljesség létrehozására törekedve két körben rajzolódik ki ez a költészet: részben „kife-

lé”, a történelmi és közösségi lét felé, részben „befelé”, a személyiség benső világa felé terjeszkedik. Ezt a kettős terjeszkedést példázzák *A többszemélyes én* versei is, midőn számot vetnek mind a nemzeti közösségben élő, mind a magányos költői én kiteljesedésének lehetőségeivel. A történelmi és közösségi lét tapasztalatainak birtokba vétele révén a költő a személyiség létének végtelen korlátait szeretné áttörni, hogy meghódítsa és magába olvassza mindazt az értéket, amelyet az évezredek kulturális fejlődés felhalmozott. Ez a szellemi hódítás egyaránt kiterjed a történelemre és a kultúrára, a nemzeti művelődés egyetemes jelentőségű eredményeire és azokra a mitologikus ősképekre, amelyek mintegy bevilágítják a közös történelem hajnalkorát. Az új kötet élén álló *Engem nem küldött senki* című költemény pár sorban a magyar nép ezeresztendő történelmét idézi fel: Szent István pogány ellenfeleire, Werbőczy, a labanc hadak, a doni katasztrófa martalékaira utal, így határozza meg azt az azonosságtudatot, amely Tornait a történelem áldozataihoz fűzi. Hasonlóképpen nyilatkozik meg identitástudata *A történelem szétfűrészelése és az Egy kuruc beszél* soraiban. A nemzeti hagyományok személyes átélését és birtokba vételét mutatják a *Ha nem volna népdal*, vagy a *Vér mögül lecsattanó villám* című versek: a költő „hűségnyilatkozatai” a népköltészet iránt. A népi kultúrának igen nagy szerepe van Tornai gondolkodásában, költői világának felépülésében: a népköltészetet, a néphagyományt úgy tekinti, mint a kollektív tapasztalat és teremtő ösztön letéteményesét, s midőn megmerül benne, hite szerint, ezzel a tapasztalattal és teremtő ösztönrel találkozik. Hasonló szerepet ad a mítosznak: jól tudjuk, hogy milyen eredendő költői érdeklődéssel tanulmányozza a magyar népi kultúrában megnyilvánuló vagy felsejülő archaikus mítoszokat, illetve a törzsi népek mitologikus költészetét. Ebben a mitologikus hagyományban és költészetben — a népmondákban, a varázsképekben, a mágikus szövegekben — az ember megismerő és alkotó képességének elemi megnyilvánulását látja, a természeti embernek azt a nyitott szemléletét, amelyet még nem szorítottak korlátok közé a tételes világmagyarázatok és ideológiák. A népi és törzsi kultúrák naiv mitologizmusa még a maga teljességében látatta a világot: felfogása szerint az ember és a természet szerves egységet alkotott, az emberi létezés konfliktusai szépen elsimultak abban a biztos rendben, amely a világmindenség tulajdona. Tornai ennél a mitologikus szemléletnél keres új világrétegző költői erőt, e törekvésekről tanúskodnak *Szervátiusz Tibor szobrai*, *Halleluja föltámadóknak*, és főként *Emese álma ölyűvel és folyóval* című költeményei.

A költői személyiség kibontakozásának másik útja a mind teljesebb önismerethez vezet: az emberi létezés teljessége úgy is megismerhető, hogy a költő a saját személyiségének mélyebb világát kutatja fel. Tornai költészettana az életfilozófiák örökségéhez igazodik, saját tennivalóit határozottan a vitalista hagyományok értelmében fogalmazza meg: „az élet értelmetlenségét elsősorban az okozza, hogy nem tudjuk eléggé átélni teljes gazdagságában. Az élet értelme — az élet átélése.” Ennek az életfilozófiának a következtében válik igen nyitottá költői személyisége, szinte próteuszi jellegűvé, amely minél változatosabb élményeket keres, és minden egyes szerelmében, utazásában vagy szellemi kalandban a személyiség egy korábban rejtve maradt tulajdonságát leli meg. Ám ennek ellenére sem követi azoknak a modern költőknek — Kavafiszra, Pessoa-ra és Weöres Sándorra gondolok — a tanácsát, akik a személyiség kiteljesedését a lírai én megtöbbszörözésében, szüntelen változtatásában próbálták elérni; ellenkezőleg, minél teljesebben kívánja érvényesíteni a személyiségnek azt a belső magját, amely meghatározza az én szerkezetét. „Meg kell találni belső központunkat — írja egy helyen. — A nyelv itt megint zavarba kerül, mert ez a belső központ nem a lélek, nem a szellemünk, nem is az ösztönünk vagy a tudattalanunk, bár talán ez áll hozzá legközelebb. Az ősrforma, az ősranyag, az őslényeg lehet ez, a lét szubsztanciája, amiről Spinoza és Heisenberg egyképpen beszél.” Az új verseskötény éppen ennek: a személyiség belső központjának a feltárására és kibontakoztatására törekszik, az én mélyebb világához fordul, a személyes létezés transzcendentális lehetőségét keresi, miközben kritikai módon vet számot a költői szerepváltozatok lehetőségeivel. Erre utal a költő nyilatkozata is: „Azonossá válni önmagammal: az öregség felé haladva, a halál közeledtével, ez még a feladatom. (...) A bezárt én egyre több titkot hordoz,

fuldokol a titoktúlterheléstől. Ez a titok az egész élet; az egész testi, személyes és politikai, nemzeti lét. Történelmi halál és szerelem, semmi és isten; egy képzeletbeli meg egy valódi világ, egy égi meg egy földi. Az ének az egyetemesség felé kell kitörnie, hogy úgy higgyen az égiben: a földi ne sújthassa le a teljes reménytelenség fekete köveivel.” Ezt a gondolati és költői szándékot követik az ifjúság világában barangoló nosztalgikus versek, például a *Minden elmúlt* és a *Száműzetés*, a Tornai költészetében mindig hangsúlyos szerelmi himnuszok, mint a *Sötét gyökérrként* és az *Ajándékozások* vagy az egyén és a mindenség kapcsolatán merengő költői meditációk: a *Holdsarló és esthajnalcsillag* és *A kutya-csillagkép*. A személyiség belső központjának feltárására, érvényesítésére törekvő költői szándék hozta létre a kötet bizonyára legerőteljesebb verseit, ezek őszinte megrendüléssel szólnak az egyszeri lét méltóságáról, egyszersmind tragikus végzetéről: *A többszemélyes én*, illetve *A egyszeri lény-csodát siratom* című költeményekre gondolok. E versekkel, úgy hiszem, valóban elmélyült, ismét izgalmasabbá vált Tornai József költészete.

A teljesség iránt érzett vágyakozás magyarázza a *Veres Péter-énekek* címmel megjelent nagyobb költői rekvium születését is. Amit a világmindenséget és az emberi kultúra értékeit megismerő és szellemileg elsajátító költészet számára jelent a teljesség fogalma, azt jelenti a történelmi és társadalmi ember számára az emberi szuverenitás. És minél nehezebb képviselni, gyakorolni e szuverenitást, a költő annál erősebben ragaszkodik az emberi autonómia nagy példáihoz, azoknak a kor- és pályatársaknak az emlékéhez, akiknek e belső szabadságot és emberi egyetemességet sikerült megvalósítaniok. Tornai József a klasszikus parasztíró, Veres Péter egyéniségében és írói sorsában találta meg az emberi autonómia és egyetemesség e messze sugárzó példáját.

Az emberi szuverenitás és egyetemesség nagyszerű megismerőjétől vesz végső bűcsüt az egész kötetet kitevő költői rekvium is, amely Veres Péter egyéniségének rajza, munkásságának méltatása és a költő személyes emlékeinek életre keltése által egyaránt az önépítés, az önmegevalósítás erős autonómiáját emeli ki. Az egyéniség szuverenitását és az életmű egyetemességét természetesen költői módon ábrázolja a rekvium: részben pontos és hiteles lírai realizmussal, amely Veres Péter jólismert fehéringes, csizmás alakját idézi fel, részben mitologikus szemlélettel, amely elsősorban az írói személyiség természetből eredő monumentalitását mutatja be. Ilyenkor a rekvium a finn-ugor vagy török népmondák és hősének mitologikus ábrázolásmódját követi: „te vagy az átfordító, / megtermékenyítő, / a feketeföldi ember: / magokkal sűrű, / kétkezi világcsíráztató, / lábadból két folyó sodorja / a buborék-kapkodó halakat, / hátadon árpatáblák beszélgetnek / szétnyíló esőkkel...” De nemcsak a képalakítás mitologikus, valamiképpen a költői rekvium belső íve is, amely meghatározza a három ciklusba rendezett, ötvenhárom versből álló szöveg belső felépítését és poétikai szerkezetét. Ez a poétikai szerkezet a népi siratók hagyományára épül, pontosabban ennek a hagyományos formának a parafrázisa révén fejleszti ki a modern költői rekvium alakzatát. A népi sirató retorikai és poétikai tekintetben viszonylag kötetlen műformát jelent, néhány állandó motívum mindazonáltal szerepet kap e szövegforma felépítése során is: ilyen az eltávozott erényeinek méltatása, illetve annak a személyes vesztésgyűlöletnek a kifejezése, amely a sirató szerzőjének-elmondójának lelkét betölti. Ezek a szövegyszerző motívumok jelentkeznek a *Veres Péter-énekek*ben is, olyan módon, hogy a szöveg sajátos „dramaturgiája” egyszerűen az eltávozott író egyéniségét, másszor a bűcsűző költő fájdalmas árvaságát, harmadszor kettejük személyes kapcsolatának történelmi epizódjait állítja a versek középpontjába. Emellett a rekvium teljes szövegének szerkezeti ívét az az érzelmi hullámváltozás határozza meg, amely a gyász kétségbeesítő fájdalmát végül a katartikus megnyugvás érzésével váltja fel. Az első vers még a gyász-hír szinte némaságba taszító kínjáról tesz vallomást: „engem itthagytot az ének”, a záróvers viszont már a szuverén emberi szellem végső győzelme mellett tesz hitet: „A halál eljön értünk (...) Viszi a fagyos rönköt, / de az embert csak nézi: / a teljes, nagy tüzet / a halál és a sötétség.” A „teljes” szó, mint kulcsfogalom, nem véletlenül áll ezen a nyomatékos helyen: Tornai József meggyőződése értelmében Veres Péter emberi szuverenitása és egyetemessége a „teljeség” reményét fejezte ki. (*Magvető*)

Magyar Játékszín

ABLONCZY LÁSZLÓ

A Csíksomlyói passió és ami előtte van

Midőn a vesszősövényvel körbekerített, fából ácsolt haranglábbal szemközt a zsöllyében, netán kitaró és szerencsés várakozás eredményeképp pótszéket szerezve, akár a nézőtéri felügyelő szívessége okán lépcsőre kucorodva elhelyezkedünk, a harsonák zengését követve csizmában, székelyharisnyában, díszes rokokóba öltözve megindul a körmenet, s felhangzik „Királyi zászlók lobognak / Fénylik titka keresztfának”; ugyan hová is képzeljük magunkat? Ama somlyói iskolaépület földszintjének különtermébe, ahol egy ideig, a deákok színjáték mesterségbeli tudásukat produkálták? Avagy a már deszkából épült nézőhelyen várjuk a Megváltó elárultatásának, szenvedésének krónikáját? Netán kiszorultunk a teremből, s csak abban a kertben helyezkedhetünk el, amelyet 1774-ben a Mária Társulat költségén vásároltak, hogy a nyitott kapun át azért mindenki szemlélhesse a játékot? De Bándi Vazultól, Alszegehy Zsolttól és Szlávik Ferentől azt is tudjuk, hogy a skólai játékosok a Kis-Somlyó hegy nyugati oldalának Jézus hágója elnevezésű részébe is kivonultak, hogy főként a csíki falvakból, de a gyergyói, hargitai népek, egész Székelyföldről érkező sok száz és ezer embernek idézzék meg a bibliai példázatot. Tizenéves legénykék játszottak szüléknek, szomszédoknak, komáknak, honi és távoli falvak ismeretlenjeinek. Magyar nyelven gonoszkodtak az ördögök, magyarul, mindenkire szólva hangzott Jézus intelme. Istennek tetsző színházat játszottak tehát Csíksomlyón, amely a nemzeti nyelvmívelés zarándokhelyét is jelentette.

De a múlt homályába visszahúzódní akaró képzelgésünktől a színpad valóságos eseményei visszatartanak. Mert gyertyás tánc, vagy sebes magyar nem színezte az egykor volt játékot, ördögi szövetkezéseknek és a betlehemi eseményeknek ily arányosan szerkesztett színpadi folyamatát se figyelhette az egykor volt közönség. És az előadás felemelő pillanata az Ómagyar Mária-síralom hogyan hangozhatott volna el, hiszen hatvan esztendővel ezelőtt merült föl előttünk a leuveni egyetemi könyvtár Sermones című latin kódex hártyalapján Leidinger és Babinger német egyetemi tanárok jóvoltából!

Textusát, zenei és táncanyagát tekintve ez a Csíksomlyói passió Balogh Elemér, Kerényi Imre és Novák Ferenc érdeméért most született életre. Olyanképp mégis, hogy szerzőink elmerültek a múltban, a régészet restaurálási tudományához hív finomsággal, alakító készséggel, teremtő fantáziával, tisztították, kiegészítették a Fülöp Árpádnak, továbbá néprajzi, népzenei, táncgyűjtőknek köszönhetően egybehordott anyagot. Darab és ennek nyomán ihletett színpadi alkotás született. Nem egyszeri, kizárólagosan a Várszínháznak készült műről van szó. Máskor és másutt újra eljátszható, bemutatható. Akár a Magyar Elektra, a Kocsonya Mihály házassága, a Bánk bán, az Úri muri vagy a Tóték.

A mű és az előadás a magyar népi színjáték stílusúteremtő folyamatában fontos és jelentős eseménynek mutatkozik. Sokfelől, régről való, s meg-megszakadó kísérletek, elgondolások a Csíksomlyói passióban összefoglaló érvénnyel vannak jelen.

Tekintsünk hátra az időben.

Ebben a kérdéskörben alapvető tanulmánykötet született, *Az eltűnt magyar színjáték címmel*; Hont Ferenc írta, s 1940-ben jelent meg. Hont ősi szövegek, nyelvemlékek, versek dramaturgiai nyomait kutatja alapos és elmélyült gondolatorában. A műveknek nemcsak az irodalmi aspektusát világítja meg, hanem a színházi játék stílusbeli mozzanatait, gesztusok értelmét keresi századok homályában.

A húszas évek végére, irodalmi és színházi nézőpontból is felerősödik az elégedetlenség: szociális-társadalmi és játék-stiliztikai szempontjából egyként elavult az, amit a magyar színház a népszínművekkel produkál. De még az újabb művek faluja is inkább az avitt múlt századi gonoszpistas, véngazemberes, csipőre tett kezű játékmódban elevenedett meg, keserűen írt erről Móricz is. Korábban, s még ekkor is, Rózsahegy a magyar színpad vasárnapozó parasztja. De még később is: Daya Margit kismadárként is inkább keltette magát — Németh László elégedetlenkedett vele kapcsolatban 1942-ben.

A magyar dráma és színjátszás pedig nagyon más hangütést kívánt volna! Tamási Áron több cikkben és nyilatkozatban beszél erről: Szentimrei Jenő *Siratóban* című műve kapcsán 1930-ban, most megjelent gyűjteményes tanulmánykötetében olvasható. De már korábban, 1929 márciusában Debrecenben járva a Hajdúföld munkatársának így nyilatkozik: „...a magyar irodalomban jóformán nincs egyetlenegy igazi népszínmű, mert azok, akiket annak neveznek, vagy hátrányára hamisították meg a magyar parasztot, vagy túlságosan idealizálták. Én úgy akarom bemutatni őket, amilyenek valójában. Sem hozzá nem adok, sem el nem veszek belőle.” Micsoda magabiztosság; háta mögött egy, a kolozsvári színház pályázatán szóra se érdemesített darabbal! Négy esztendővel később pedig megszületik *Az énekes madár!*

De fordítsuk figyelmünket Hont Ferencre és a szegedi fiatalokra, akik a folklór, szociográfia, népkutatás körében a társadalmi megválthatóság jeleit szívós munkával próbálták előhívni. A színház életében is. Ortutay Gyula *A színpad* című, Szegeden kiadott szemle első számában, 1935-ben *Magyar népi szabadtéri játék* című cikkében a magyar színjáték stílusának megújulásán gondolkodik. (Ebben a számban egy nyírbátori betlehemes is közreadott Ortutay.) Azokat a színpadi és nézőtéri erőket keresi, amelyeknek összeforrásából az új minőségű színház megeremthető. „Az új szabadtéri játék modern magyar népi misztérium legyen” — írja Ortutay, s hivatkozik Hont Ferencre, aki a Széphalom 1929 július—augusztusi számában hasonló elképzeléssel látja játékszínünk frissülését. Ortutay úgy véli, hogy a süllyedni látszó népi kultúra a Havi Boldogasszony búcsúját megeremtetten, s ebben a törekvésben egybekapcsolható a szociális problematikával. Ugyanebben a számban Féja Géza *Színház és társadalom* című írásában a népi színjáték új lehetőségeit keresi. Elmarasztaló tényeket említ Féja, épp *Az énekes madár* színpadi sorsának értetlenségére hivatkozva. A kedvezőtlen jelek ellenére a magyar színpad megújulását mégis a népmesében látja, amely számára elsősorban „az élet mitológiai távlatát” jelenti. Féja Bartók és Kodály munkásságára hivatkozik, s Paulini Béla gyöngyösbokrétájának elegyes eredményét is jó érzékkel regisztrálja. Számára, és okkal, a Hány János és a Székely fonó is a zenés mesemitológia, a népi játék dramaturgiai kérdésében biztató irányt jelzett. Éppen olyan rendezési, megjelenítési kérdésekben, amelyek irányába Ortutay idézett tanulmánya is felhívja a figyelmet. Ortutay joggal mondhatta: fő veszély, hogy „parasztrevűvé” válnak az előadások. Felszínesek maradnak tehát. Imitálják a falu életét, keltetik magukat a város népének, akár a csipőre tett kézzel a menyecske a nagygazdának valamely népszínműben. Ebben a törekvésben gondolkodott, írt tanulmányokat, vagy éppen méltatta Tamási Énekes madarát Muharay Elemér is. Az ő hatását felmérni tanulmányok és könyvek feladata lesz. (Ehelyütt arra utalunk, hogy épp a Tiszatáj által közreadott Jancsó Miklós-levelek például arra ösztönöznek, hogy filmjeinek formanyelve, majd a 25. Színházban rendezett passzióinak nyomán elemezzük Muharayhoz való kötődését; gondolatai hogyan transzformálódtak kiváló rendezőnkben?) Az említett színjátékkutatók történeti feladatokkal kezdték azt, amit Bartók és Kodály munkássága a népzeneben jelentett a magyarság és az egyetemes zenekultúra számára. Hont törekvése nem kaphatott teret igazán. Nemcsak szociális tendenciózussága folytán. A színház közönséget feltételez. A szűk városi publikum máshoz

szokott, másra nevelődött. Jó, ha Reinhardt vagy Sztanyiszlavszkij, egyik-másik francia színpadi újító szóba került, de a színpadi szellemiségnek, nemzeti jellegnek a történetiségében és stilisztikájában megfogalmazható korszerű lehetősége színházi embereink javát nem foglalkoztatta. Kevesek a kivételek, Horváth Árpád például, akinek 1924-ben első rendezéseinek egyike a Nemzetiben egy dunántúli betlehemes játék, majd ő viszi színre ősbemutatóként a Magyar Elektrát. Aztán Az ember tragédiája, a Bánk bán, a Kocsonya Mihály házassága, a Székely fonó debreceni színrevitele jelzi, hogy voltak alkotók, akik Hont Ferencék elgondolását nem a kívülálló amatőr buzgalmának tekintették, hanem mély igényességgel egyetértettek vele a tenivalókban. Amint Püskösti Andor munkássága is ebbe a körbe vonható. De egy kisváros provinciájában, vagy Vaszaryhoz, Herczeghez, Molnárhoz és Ohnethez szoktatott körüli közönség előtt eleve versére ítéltetett e nemzeti arculatra apelláló, megújító színházteremtő ambíció. Következmény, hogy gyorsan megsemmisül a kísérlet, amikor Hont Ferenc elgondolását megpróbálja megvalósítani a harmincas évek második felében a rövid életű, társadalmi—politikai gondolattal működő Független Színpadában. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy olyan egyéniségekkel dolgozott együtt Hont, akik tíz—húsz esztendő múltán a magyar drámairodalom és színjátszás találkozásának jelentős pillanatait teremtették meg: Illyés Gyula műveinek konok szolgáltatósa, Gellért Endre; Pártos Géza: Sarkadi, Füst Milán drámáinak színpadra állítója, aztán Benedek András, akinek munkássága jól ismert, milyen szívós gondossággal, tapintattal és intelligenciával dolgozott egy-egy Illyés-, Németh László-mű színpadra vihetőségéért. Csokonai Tempefője mellett a XVI. századból való Három körösztýén leányt mutatták be — Hont Ferenc Népi színjátékok mai színpadon című, 1938-as tanulmánya ehhez a vállalkozáshoz kötődik. Targyszerűen gondolkodik arról, ami a korábbi, szegedi éveiben inkább még teoretikusan foglalkoztatta. Hont így ír ezzel kapcsolatban: „A Három körösztýén leányt tehát úgy játsszuk, ahogy a parasztek játszhatnák, és nem úgy, ahogy valóban játszzák a hasonló népi játékokat. Előadásunk szereplői nem utánozzák a parasztokat, nem másolják a külsőséges paraszti megnyilvánulásokat, hanem belehelyezkednek a paraszti lelki világába. Hangjuk és mozgásuk nem népies, de kifejezi a népi szellemet. Ez az örök népi szellem teremtette az elveszett magyar ősszínjátékot, ez nyilatkozik meg élő színjátékszerű népi szokásainkban és ez őlt új formákat a mi mai színpadunkon.”

Alapvető és pontos megfogalmazás ez a modern népi játékok színpadra állításával kapcsolatban is. Kritikus és magas igényű ez az elgondolás, éppen a felszínes színházi gyakorlatra nézve, amely a feltűnő érdekesség színében urambátyámozó, bajuszpódró tulipánruhás magyarkodó színházi stílusban láttatta a jelent. Hont színpada és régi magyar játéka a népi képzetet világából életre támadt alakokkal népesül be. „A török császár gatyát és csizmát visel, de rettenetesen nagy a hasa és fején óriási turbán.” „A fejedelemné meg gazdag paraszttasszony, csak a fején hord valami furcsa csúcsos süveget, mert hiszen ő mégsem magyar.” Díszletre és kellékre is elgondolása van Hontnak: „Színházaink népművészeti motívumokkal csinosított, meseszerűen stilizált díszleteinek semmi köze a népi színjátékhhoz. A népi színjátékban a díszlet tulajdonképpen kellék, rá lehet ülni, fel lehet rá menni, kettéosztja vagy körülzárja a teret stb.” — figyelmesen olvassuk Hont gondolatait, mert a Csíksomlyóival kapcsolatban látjuk majd, hogy mennyire ebben a törekvésben valósult meg és teljesedett ki. Szépen fogalmazott türelmetlenséggel zárja tanulmányát: „Vissza a valóságalkításhoz. Vissza a néphez. Vissza az egész magyar közönség ügyéhez. Vissza a Három körösztýén leányhoz és a többi eltemetett, elfelejtett magyar remekműhöz. Vissza, vissza, vissza, mert vissza ma annyit jelent: előre.”

Hont Ferencék választát gyorsan összeroppantotta az idő, s a majd következő engedékenységben se kedvezett a restaurátorhajlandóságnak.

Stílusainak kérdéseivel foglalkoztunk eddig, de nem mellőzhető a játék kultikus vallási mozzanata sem. Amint Ortutay Gyula tanulmánya szegedi s nagyon kötött körben meg is határozza: a Havi Boldogasszony Búcsú az a vallási szokáskör, amely népi eredetében színházi ritussá is emelhető. Ebben a gondolatban írja Berczeli A. Károly Fekete Mária című misztériumjátékát, amely Szegedhez kötődő vallásos anyagot dolgoz fel. Vállalkozása nem mondha-

tó lokális gondolatnak, mert egy általános európai katolikus vallásos színjáték buzgalom áramát követi. Több felől látszanak ezek a hullámok. Eredeti közegben, parasztok elevenítik fel a passiót például Oberammergauban, amely a mai napig él, egyre inkább konzumálódva; a valamikori mély hitből gyökerező passiójáték ma már inkább idegenforgalmi látványosság. A néprajzi szakirodalom a két világháború közötti időből számon tartja az erdélyi Mikófalván 1922-ben elkezdett s éveken át tartott passiójátékot is. De a hivatásos színházak a húszas—harmincas években átdolgozások, fordítások nyomán is, rendszeresen műsorra tűztek a katolicizmus által átfűtött valóságos vagy stilizált passióknak, misztériumjátéknak mondható műveket. Szegeden 1931 júniusában a Magyar Passiót mutatják be, ennek nyomán írja Hevesi Sándor a Pesti Naplóban: a játék lelke a templom. S „a templom elé csak misztika való, vagy olyan nemzeti színjáték, amelynek gyökerei is lenyúlnak a vallási érzésbe, vagy ahol a nemzeti érzés felmagasodik a vallás csücsáig...” Az ezt követő években budapesti színházi repertoárban jól ismert Greban Passiója, vagy Hofmannstahl Akárkije, ez utóbbi Max Reinhardt salsburgi sikere nyomán lett népszerű mű Európa színpadjain, mintahogy egy korábbi Reinhardt-előadás az Amerikát is megjárt, Budapesten is bemutatott Mirákel című némajáték is ennek a vallási színjátékszának a divatját készítette elő.

Társadalmi-lélektani magyarázattal is szolgálni kell abban, hogy a passiójáték, a katolikus szellemű színpadi művek megsokasodtak honunk és Európa színpadain. A jelenséget stílusdivatként nem intézhetjük el. Az első világháborút megélt, s megszenvedett emberiség, újabb szoritottságokat, félelmes jeleket észlelt. Tapasztalhatta már becsapottságát és kiszolgáltatottságát. Hogy racionális cselekvőereje olyan kicsinynek s hiábavalónak látszik, fölötünk levő erők uralkodnak, és kiszolgáltatottá tesznek, a magunk megválthatósága remélhető-e magunk által? Aligha. Reménykedjünk hát, s higgyünk a biblikus példázatban. A megváltásban, a csodákat hozó fordulatokban. Ilyesképpen nemcsak a templomban, hanem a színházban prédikált istenben való hit hozhat felszabadulást. S különösen itthon; testvéreket s földet szétszakított sorssal. Szociális gondokra süket kurzusunk a Lord Rothermer-féle hamis csodavárás csődjé után ugyan mivel áltathatna? A fenyegetően készülődő német és olasz barátsággal, és más egyéb között az isteni megváltással. A csodával. Hamis illuzionista politika, de akkor illuzionizmusában az uralkodó osztályt áltatta, mert a társadalmi feszültségeket is transzponálta. Területeket remélt vissza, de még az itt élőknek se tudott kenyeret adni. A „csoda” mégis, keserves és megalázó fordulat eredményeképp bekövetkezett. Ebben a gondolatokban érdemes Tamási Áron színpadi játékaikat átgondolni. A népi játék megújítója, említjük vele kapcsolatban, de figyeljük csak közelebbről, elhagyatottságérzésében, az Idő az ő dramaturgiai képzeletét hogyan működteti!? A huszas évek kétségbeesettségében robbanó indulat s pogány istenkedés iratja Tamásival az Ösvigasztalást. Nincs megváltás, csak a magunk természeti múltjához való ragaszkodás — a civilizációs törvények is semmisek. A harmincas években higgadtabb s arányosabb az építkezés: a viszályban érzelmi, testvéri háborúban az írói bölcselet lírai meseiséggel találja meg fiataljainak a menekülést (Az énekes madár).

Tamási mellett Illyés Gyula elgondolása is jelzi azt az általánosabb, immár nemcsak színházelméleti, gyakorlati, hanem írói igényt is, hogy az eltűnt magyar színjáték életrehívása, netán a meg nem teremtnék a megálmodása írói feladat is. Kollektív élményt teremteni a szó és játék hatalmával. Hogy az egykori szétszakadozott és dúlt ország népe régi önmagára emlékezzen. Bajos időket él a nép, az ország, s kívánatos volna fent és lent, szegény ember és gazdag ember olyan moralitásjátéka, amely a középkori színházat idézi fel. Erre a játékformára gondol Illyés, amikor első, s máig se játszott darabját, A tű fokát megírja 1943-ban. Majd a következő évtizedekben újra és újra felmerül benne: hogyan is mókáztak eleink? Kedélyre, jellemek, csattanók minéműségére Illyés máig, a magyar színjátszásban eléggé fel nem dolgozott játékokkal válaszolt; a Tűvé-tevők, a Bál a pusztán, a Bölcsék a fán megírásával.

Történelmi fordulatot, 1945-öt követő időkből járunk, s azt hihetnők, hogy Ortutay, Hont Ferenc, A színpad elméleti s a Független Színpad gyorsan ellobbantott kezdeményezései végre

kiteljesedhetnek és jelek mutatkozhatnak végre arra, hogy egyetemes kiválóságok módszerei, eredményei mellett a magunk sajátosságai is beépülhetnek játékszínünk mindennapjaiba.

Nem így történt.

Okairól másutt és sokszor kell még beszélünk, mert még nem tudunk eleget. Szellemitikai elgyöngülésekből máig nem tápáskodtunk fel. Ortutay, aki oly fényes könyvek s tanulmányok sorát írta fiatal tudós éveiben, később aztán egyre inkább elnököl, megnyit és bezár tanácskozásokat, emléktáblát avat és képviselői feladatokban buzgólkodik, s az ország már úgy tudja, hogy ő az egyetlen néprajzos honunkban. Miközben a szatmári Luby Margit, a bajomi Szücs Sándor, a taktaszadai Szabó Lajos, a szegedi Bálint Sándor és mások ládászámra gyűjtik az anyagot, a tudomány közreadására. Hont Ferenc filmgyárat és főosztályt igazít, a Színházművészeti Főiskola nem éppen jóhírű korszakának kérelhetetlen direktora, később a Színház-tudományi Intézet igazgatója — ugyan mit valósított, valósíthatott meg mindabból, amit oly lázas tehetséggel elkezdett a harmincas években? S az az Erdei Ferenc, aki A színpad 1935/1-es számában oly tüneményes szociológiai pontossággal gondolkodik a színpad és a parasztság kapcsolatáról, egyszer is felszólalt-e az országjáró Déryné Színház repertoárával s munkájával kapcsolatban? Hogy az ezres szériában játszott operettek, hamis percpolitikát szolgáló színművecskék helyett, de legalább mellette, nem kellene-e a Karnyónét, a Magyar Elektrát, Tamási, Sarkadi, Illyés, Németh László műveit játszani?

Az országos és hosszan tartó szellemi hibbantás okait most ne fejtegetjük. Egy szempontot mégis, Németh László naplójegyzetéből idézünk; Kodály halála alkalmából írta: „A slágernek van egy nagy előnye a népi remekkel szemben: arról szól, amit az átlagember ért és érez. Tulajdonképpen csodálatos, hogy a zenészeink ezzel a korsodródással szemben ennyit is elértek. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a Bartók—Kodály irány a harmincas években valószínűs vallássá lett, a német elárasztás idején az értelmiség java kapaszkodott benne létéhez, jellegéhez. Ezt a »nacionalizmus«-t azóta azonban sikerült szétörölni. A félművelt magyar számára semmi sem olyan ellenszenves, mint ami magyarságára emlékezteti. A népköltészet anakronizmusát a magyarság önutálatá fokozza, minden divatnak több reménye van az elterjedésre, mint amit népünk jellegében, problémakörében akar megtartani. Érezte-e ezt Kodály? Vagy az utolsó percig folytatott munka megőrizte attól, hogy észrevegye a közös tragikumot, amely mindnyájunknak sorsa lett, akik a magyarság sorsával kötöttük egybe törekvéseinket?”

Ha sokkal szerényebb hagyományokkal is, mint népzeneben, de Kodályék útján indultak színházteremtő programjukban Hont Ferencék is. Hivatalukat, hatalmi méltóságukat nem kockáztatták, erejük, bátorságuk elfogyott ahhoz, hogy elméleti, gyakorlati, társadalmat átható programmá emeljék elgondolásukat. Elkezdett munkájukat az idő visszaforgatta színháztörténeti adalékká.

Némi bátorítást és ötletet nem Honték kezdeményezéséből, hanem Kazimierz Dejmek varsói Nemzeti Színházának Legenda a dicsőséges feltámadásról című előadásából a Thália Színház vett. Nem egyszerű fordítást játszott a színház. Mészöly Dezső a fennmaradt bártfai színlapon olvasható szerepek nyomán némiképp újraköltötte Mikolaj Wilkowiczki páter ruszitikus életképekkel megszakított misztériumát. Néhány esztendővel később eredetiben is láthattuk: Dejmek és színháza nem egyedi különlegességként kezeli a régmúlt idők dramatikus anyagát. Felszínes volna ítékezésünk, ha a lengyeliség vallásos érzületével intéznénk el Dejmek vállalkozását. Nagyon mély színházi s nemzeti gondolat rejlett Dejmek törekvésében, amely az egész lengyel színházi élet gondolkodását áthatja: ma is a nemzeti jelleg megteremtése. Budapesten láthattuk József élete című misztériumát. Dejmek ugyancsak Wilkowiczki páter szövegeiből épített emlékezetes előadást: mintha évszázadokkal ezelőtti falusi mesterek faragványai, oltárképei elevenedtek volna meg. Az előadásban nem a nálunk megszokott „népi színjátszás” címén látható farbarúgdosó, göregáborkodó, jópofáskodó, ízetlen humorkodást művelték. Papok és szentek története nem lett az egyház elleni küzdelem tan-

előadásává sem. Poézis, báj, a mozdulatok koreográfiájának ihletett stilizáltsága teremtette meg Dejmek rendezésének atmoszféráját, s bumfordi-ájtatossággal rajzolt népi-nemzeti jegyeit. Dejmek előadásai abban a jelben szolgálták és teljesítették ki a lengyel nemzeti színjátszást, ahogyan ő a feladatot megjelölte A lengyel passiójáték újjászületése című írásában: „Mindaddig nem lesz eredeti, mélyen hiteles lengyel dráma, és nem lesz színpadi gondolkodás, amíg nem sikerül életre hívni az igazi lengyel színpadi építészetet, mégpedig világosan körvonalazott, eszmei-filozófiai értelemben vett építészetet. A hagyományos színpadra írott művek — Camus, Ionesco és Beckett égisze alatt — csak utánérzések maradnak. Itt az ideje szakítani azzal a lengyel szerencsétlenséggel, hogy mindegyre hiányzik a merészség: megragadni azt, ami igazán a miénk. Ezt kell kifejleszteni, elterjeszteni és magasra emelni.”

Hont Ferenc és A színpadosok se mondtak s kíséreltek meg más évtizedekkel korábban. Dejmeknek a népi játék, a passió lengyel színházi életben való építése, szervezése ezt jelenti, s azt is, hogy a József élete után egy Miczkiewicz- vagy egy Witkiewicz-darab színpadra állítása másképpen veti fel a kérdéseket, s mélyebb, alaposabb stilisztikai feladvánnyal szolgál a drámák mindenkori színpadra állítójának. A nemzet első színháza például semmiféle örömet nem mutatott afelett, hogy az ötvenes évek második felében Balassi Szép magyar komédiája előbukkant. Tisztelet a debreceni Csokonai Színháznak (Kiss Tamás és Mocsár Gábor érdeméért), hogy azon frissiben színpadra került, de rendjén van-e, hogy a darab azóta is csak amatőrök, vagy olykor nyári, alkalmi színházi évadok repertoárján bukkan fel?

Alkalmazszerűen láttunk pedig kedvező jeleket. Ruszt József Universitasában mindenkelőtt. Ahol Shakespeare, Genet és más klaszikus és mai szerző mellett Balázs Béla, Hubay Miklós szerepelt, de Illei Tornyos Péterét is műsorba iktatták. És a színházi közösség mindmáig tán legnagyobb sikerét a Karnyónéval aratta. Mozgás, nyelv, játékoság dolgában friss, eleven, s kedélyt sugárzó fáradhatatlan előadást láttunk; nem véletlen talán, hogy a hatvanas évek magyar színházi életében Csokonai játékaának előadása jelentette a legnagyobb nemzetközi elismertséget. Jó idővel később, a hetvenes években Grotowski törekvései nyomán ki-munkált stílus emlékezetes előadása lett a Magyar passió. A csiksomlyói anyagok nyomán készült ez is, mint a mostani Kerényi, Balogh által szerkesztett változat, ám merőben más igényben és más módszerrel. Korábbi munkáik, például a Pilinszky János Rekviemje nyomán, a Halász Péter által adaptált A pokol nyolcadik köre is a kultikus, szertartásjátékot próbálta ki. Ebben az Universitas-féle Passióban a folklór elemeinek nincs oly fontossága, mint Kerényinél. Rusztnál daróc formaruhában itt a szenvedés és a kálvária rítusát, kollektív színházi munka eredményeként mutatta fel.

Nézőpontukból biztatóbb indulást aligha képzelhetünk; Békés András vezetésével a hatvanas évek végén régi magyar játékok programjában elkezdte munkáját a Szentendrei Teátrum. A Comico tragoedia és a Pikkó Herceg, Jutka Perzi két esztendőn át szerepelt a műsoron. A régi magyar nyelv, játék, kedély elevenen élt a színpadon, neves színészek is méltóságot, tehetséget adtak e vállalkozáshoz. Feltűnt azért itt is a szakmai készületlenség; hogy amidőn mulatási jelenetre sor került, a főiskolás statisztéria lélektelenül imitálta feladatát, gyarló volt táncudásuk.

Harmadik szezomban A szüzesség acél tüköre került színpadra Sik Ferenc rendezésében, amely ponyvai anyaggal hígította Táncz Menyhért munkáját. S majd az Ósvigasztalást vagy Kodály Székely fonóját oly mély zenei-folklorikus nézőponttal láttató Sik Ferenc itt még felszínes modernkedésre hajlott, amikor farmernadrágos fiatalok József-musicaljévé hígította-könnnyítette a biblikus történetet. De ezzel ki is múlt a Szentendrei Teátrum eredeti programja; mert hivatalosan nem közölt okok miatt eltávolították Békés Andrást, s ahogy nálunk gyakorlat, személlyel együtt az ügy is bukkik. Aztán mintha Eger és az Agria Játékszín vállalta (kapta) volna a feladatot a szentendrei kezdeményezés folytatására. Nem az elgondolás és a vállalkozás tisztessége, hanem a kivitelezés felszínessége az, ami Egerben gyöngítette a színházi vég-eredményt. Amikor a régi játék a Kék madárról édelgő popdalocskával korszerűsödik, akkor baj mutatkozik az ízléssel és a rendezői igénnyel. Felszínes sikerre sandít, s hagyja a színésze-

ket, hogy egy előadáson át csipőre tett kézzel pereljenek. (Kerényi Imre Madách színházbeli Énekes madár rendezése is még ebben a bizonytalan izlésben és tájékozódásban mutatott zavart.) Aztán az is módi, hogy különféle tájszólásokat elegyítenek valamiféle fantom népi színjáték nevében. Jó, ha krahácsi modor vagy Hofi-imitáció nem mutatkozik az izlésficamot meg is teoretizáló népszínházi attitűdben. Mert a kedélyben fogant vaskosság nem azonos az útszéli trágársággal. A népi humor színpadi megjelenítése minálunk a farbarúgdosást jelentette legtöbbször, s a nyelvi „ízesség” a tájbeszédnek kuszaságában fogamzott parlagi kifejezések fűzését. Népi játékok előadását nálunk nem nyelvünk pompázatát felismertető stílus, poézis, báj, vagy árnyalat és nem a kedély élteti. Kísérő zene is jó, ha már Pálóczi Horvától csen vagy emel át dallamokat, s a játék befejezése egy csárdással mint egy alkoholtól s fülledtségtől átverítkezett lakodalom záró akkordja letudottnak nyilvánítható. Gyöngécse parasztréví elgondolás ez, amely a nép életmélységét nem óhajtja ismerni. Kodály és Bartók mélységében Ortutay, Hont Ferenc egykori aggodalmára közelünkben született előadások sorával példálózhatunk. Ám tanulságosabb arra a készületlenségre utalni, amelyről Novák Ferenc is beszélt a Tiszatájban: a főiskolai képzés elégtelen. Színész végezhet úgy, hogy legfeljebb a csárdás alaplépéseit tudja, Brecht, Miller munkáival diplomát kaphat valaki anélkül, hogy Kardos Tibor és Dömötör Tekla vagy akár Hont Ferenc könyveit áttanulmányozta volna. A népi kultúrában való tájékozatlanság és érdektelenség már-már a modernség kritériumának tűnik fel.

S hogy nem a régi magyar darabok interpretációjáról van szó, hanem annál többről; alkotói-művészeti világnézeti irányultságról, érzékenységről szabad legyen Sütő András Vidám sirató egy bolyongó porszemért című darabjának Harag György és Hunyadi András rendezte marosvásárhelyi előadására hivatkozni. Harag a magyar néptánc-koreográfusok országos továbbképző tanfolyamán (mert oda meghívták) mondta el, hogy mennyi gyötrődést jelentett Sütő népi játéknak színpadra állítása. Fő aggodalma az volt, hogy az előadás valamiféle újmódi népszínmű stílusában marad. Végül is egy pusztakamarási látogatás nyomán indult el színpadi munkájában. A Mezőség életében, muzsikájában, tánc- és hiedelemvilágában elmerülve, kitűnő munkatársak közreműködésével poetikus magaslatba transzponálta a játékot. Ahogyan Tamás Anna puha dombbá emelt forgószínpadán a kukoricakórók megelevenedtek, majd a földszintes mindennapi küzdelem álmokba, reménybe pördült. Népi és mai játékká, általános érvényű emberi történetté emelkedett Sütő játéka. Harag és Tamás Anna színpadán nem láttunk bemutatót a népi kerámiából, sem székely viselettörténeti tárlatot, mint a darab szegedi előadásán. Harag nem naturális folklórjában, hanem lelkében, mélységében igézte meg Sütő történetét. S ebben a törekvésben már éppen megsemmisíthető az a vád, miszerint ezt a világot igazán csak az erdélyiek tudják megjeleníteni. Éppenhogya ők térülnek el sokszor a sültrealista láttatástól. A vásárhelyi előadás a lokálisat magasabb régióba tudta emelni, amíg a szegedi előadás megmaradt és megragadt a folklorizáló imitációjában. Ami pedig nem a helynéprajzi, tájtörténeti hagyomány kérdése, hanem a gondolkodásé. Iskolázottságra is szükség van ehhez — a színészeknek is. (A Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet elmúlt éveiben láttuk például Tompa Miklós rendezésében, Éghy Gissa koreográfiájában a Karnyónét; Gergely Géza András kovács királyságát és a Kocsonya Mihály házasságát rendezte invenciózusan; tavaly a Bornemisza Magyar Elektráját Incze Ildikó főszereplésével mutatták be, az idén Balassi Szép Magyar komédiáját játszották; ez utóbbi például még soha nem került színre a pesti főiskolán se.)

De most már csöndesedjünk el a Népszínház zsölyéjében!

Helyet foglalt már a harmóniumnál a kántor, a zenei anyag összeállítója Rossa László, fehér klepetusba öltözött angyalok jelennek meg, megfűjják a harsonákat, a harangláb oldalában csizmás, székelyharisnyás legények tűnnek fel: kezükben zászló, ájtatosan összekulcsolt kézzel, színes ruházatban, csizmában lányok is lépdelnek velük, és felhangzik az ének:

„Királyi zászlók lobognak...”

Kezükben a Helikon Kiadó jóvoltából a Passiónak példás gyorsasággal az 1982-es könyvhétre közreadott szövegkönyve. (A zenei anyagot a Hungaroton ugyan mikor érdekesíti kiadásra?) Fülöp Árpád négy misztériumát is áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy nagyon finom és átgondolt munkát végzett Balogh Elemér és Kerényi Imre. Miközben a passió szerkezeti-dramaturgiai menetét megtartották, nem a nálunk „átdolgozásnak” mondott tákolási műveletet végezték el, s nem felszínes eleganciával. A négy passiót úgyszólván soronként felbontották, s a keretjáték mozzanataitól, az első emberpár megszületésétől, Jézus keresztre feszítéséig szinte valamennyi eseménymozzanatot beépítettek. A dialógusokat sűrítették, vallásos énekek, táncok, mondókák szokások beépítésével pedig bővítették, elmélyítették, rétegezték a játékot. Áttekinthető, követhető s nagyon megjeleníthető ez a szövegkönyv. Az Úr és a sátánok küzdelme keretezi, s ebben elevenszik meg a zsidó nép és a Megváltó szenvedésének folyamata. A pokol ördögei folyamatosan jelen vannak, szervezkednek és ármánykodnak, orcát váltanak, s oly kedéllyel viháncolnak, táncolnak, dalolnak, csujogatnak, akár a Csongor és Tünde ördögfiókái.

Passiók összevetésében sok, rendkívül alapos meggondoltság felfedezhető. Ahogyan például a prózai szöveg az énekelt beszéd funkcióját kapja. (Például Deus Páter előadászáró textusa, „Jöjj elő Lucifer...”, mely az I. passióban található.) Vagy: milyen finom, ahogyan a Jézus üldözésének drámai, gondolati érve megerősödik az átdolgozásban! Senior Tertius Jézust vádolva mondja: „Új tudománt hirdet, Mojzest megvetette.” Fülöp Árpáddal eddig egyezik az új változat. De ahogyan Kajafás nyomatékosan válaszol, az már Kerényiék gondolata: „Új tudománt! Ezért neki meg kell halni!” Ebben a hangsúlyozottságban mai tapasztalat sűrűsödik; nem vallási, nem teológiai érverésre helyeződik nyomaték, hanem az Új-ra. A változóra. Júdást a hatalom, a főpapi hivatás is csábítja, a hatalomban levők pedig a maguk rendíthetlenségét konzerválják. A veszélyérzet pszichózisáról van szó! Lám, az ördög csábítása is *a váltásra apellált* Júdásnál, de igazi veszélyt ő nem jelenthet. *Júdás nem ellenfél, mert szolga.* De aki elgondolással, építkező bölcsélettel összefogó gondolattal s erővel, hozzá következőkkel van jelen a világban, az mindenképp ellenfél. Mert állít valamit, mert elgondolása van az adotról, netán ellenvéleménye. Megfigyelendő, kétségessé teendő, megalázandó és elpusztítandó tehát. Hogy a jóváhagyott s uralt konzolidáció hibát ne szenvedhessen.

Egy játékréteg, amely az eredeti passiókból hiányzik: a betlehemezés. Nem mutatkozik idegenül, a játékba illően iktatták be Kodálynak a Magyar Népzene Tára című gyűjteményéből. Jobbára a 365-ös számmal jelzett, Sebestyén Gyula hagyatékában Sztankó Béla kézirataként, Vácról 1900-ból számon tartott anyagot találjuk. A pásztorok cirádás köszöntői az átdolgozásban néhol egyszerűsödnek, hogy milyen elgondolással, arról az előadás elemzése során szólnunk majd.

A dramaturgiai építkező munka darab- és előadászáró nagy fordulata: a keresztre feszített Krisztus mellett megjelenik Mária, s felhangzik az Ómagyar Mária-siralom. Szövegelemzésünkben nem vonatkozthatunk el az előadástól. Kerényi és Balogh Elemér munkájában katartikus, és többszörösen kultikus pillanat. Nemcsak abban, hogy pontosan s meggyőzően simul az anyagba, de színpadi hatásában is Jézus megalázó, hangos gúnyolódással kísért útja, majd megfeszítése után szinte ellenpontként szorító csönd következik a színpadon. Amint temetéseken is elkövetkezik a pillanat, amikor nincs több szó, a sirt körbeállók magukba süppednek. Így vagyunk mi nézők is: elvégeztetett. Kétségünk is felvillan: mi következhet ezután? S ebben az immár teremtett csendben közösségi némaságban felhangzik az Ómagyar Mária-siralom. Amely, akármennyire is tudjuk, hogy vallásos eredetű, azzal, hogy egyik legrégebb magyar nyelvemlékünk, immár nagyon is a világi képzet erejével él a színpadon és támad életre bennünk. Mi éled s izzik fel benne? Mi magunk. Sorsunk, zivataros történelmünk. Amint maga a szöveg is évszázadokon át bújdosott, úgy kellett sokszor nyelvünkért és fizikai megmaradásunkért is rejtőzni. Nyelvünkkel történelmünk emelkedik itt drámai helyzetbe, olyasképp, mint Illyés Koszorújában. Részletet csak a zúgva áradó gondolatfolyamból: „Összemosolygás nyelve; a titkon / össze-világító könnyek nyelve; a hűség nyelve; a föl nem

adott hit / tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja; szabadság / percnyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti szabadság / nyelve...” — ebben a megrendültségben halljuk bévül magunkban is a siratót. Mert az Ómagyar Mária-siralom az Időt, Időnket nyitja meg előttünk és bennünk. Kilép s fölmagasztosul a játékosan előadott vallási keretből. A Sirató létélménnyé, magyarságélménnyé avatja a Csíksomlyói passiót. Az eredeti szöveg — népi egyházi énekek, dallamok, táncok, csujogatók, a folklórananyag ihletett finom ötvözetében — népi-nemzeti s egyetemes élménnyé sűrűsödik az Ómagyar Mária-siralommal.

Sajnáljuk, hogy ezt az előadást Hont Ferenc már nem láthatta. Alighanem könnyezte volna a pillanatot. Az Eltűnt magyar színjáték írója több mint fél évszázaddal előbb elkezdett kutatása, gondolata lám összegzően kiteljesedett a Csíksomlyói passióban. Éppen az Ómagyar Mária-siralomban tetőzik ez az előadás, amelynek dramatikus eredetét Hont oly meggyőző alapaossággal kifejtette, s az előadó gesztusaira utaló elképzeléseit is finom líraisággal, törekény drámai erővel megvalósítva látjuk Hámori Ildikó előadásában.

De most már tartsunk az előadás menetével. Kerényi Imre mint rendező, Novák Ferenc mint koreográfus miféle játékelemekkel, miféle stílusban építkezett?

Számos más, ma is játszott passióval ellentétben mindenenelőtt távolságot teremt. Nem egyházi, vallási azonosulással él itt a játék, s hitiszolgáló szuggesztíója sincs. Mint az általunk a harmincas évekből emlegetett, vagy a Párizsban látott ligurgikus előadásnak. A Krónika-mondó például zsoltoárs komolysággal ugyan, de finoman distanciózó játéktelmezésében. A népi hangszereken játszó fiatal muzsikusok a játék menetében való meg-megjelenésükkel egy táncház mai bandájára és életére is asszociálnak. De az a rendezői fordulat is a játékra helyezi a súlyt, hogy több szerepet egy-egy színésszel játszat. Folytonosságában találó, hogy Ádám megszemélyesítője majd Jézust adja, Éva pedig mint Mária tűnik fel. A rendező abban se az eredeti, 1700-as éveket imitálja, hogy férfiak és nők együtt játszanak. A mai színház egy mai képzelt, falusi passiójáték stilizáltságát teremt meg, nem pedig a csíksomlyói ferences deákok egykor volt előadását. Tudjuk, abban csak fiúk vettek részt. Korunkhoz közeli stilizáció mutatkozik a ruházatban is (Füzy Sári tervei), mert tudjuk például, hogy az a fajta zsinórozás, amely az előadás szereplőinek székelharisnyáján látható, a passió jelzett, somlyói idejében még nem volt szokásban. Egy más anakronizmus viszont zavarónak mutatkozott: a kengyelfutón keresztül átvett nemzetiszínű szalag. S nem azért, mert a XVIII. században még nem volt trikolorunk, hanem azért, mert a figura más értelmezésében sincs jelentése. Mostanság színpadon különösen divat rosszízű kamaszmódoz nemzeti zászlónkkal játszani. Semmiféle értelmet nem mutat itt az eunuch futár felpántlikázása, egyszerűen fölösleges. Amit talán vonatkozathatunk a zsakok csíkozására is, amikor a nép hátán cipeli és a „Szivárvány havasán”-t énekl.

A díszlet (Götz Béla) ég—föld—pokol hármasságát nagyon egyszerűen megteremti. A fából készült harangláb tornyában Deus Páter székel tanácsnokaival, hírnök és harsonák is felbukkannak itt. Az építményben a haragnak is helye van, Júdás is felakaszthatja magát ide, ferde zsinolyére még Mojes is felmászhat, hogy az Úrral tárgyaljon, és a tíz parancsolatot kifaragja a védő muzsikáló ritmusára. Az alsó traktátus oldalfalai különféle nyíló, billenő ajtók, ablakok kialakítását is lehetővé teszik. Nem mindig biztonosság technikai színvonalon. Mert láttam olyan előadást, amikor a nézőtérrel szemközti kapu kiszakadt, s minthogy a játék zavartalan menete nagyon is múlik a szerkezeten, az előadás csaknem elbizonytalanodott. Sövény fogja körbe az épületet, mögötte jó hely mutatkozik az ördögöknek leselkedni, s az ide illesztett kiskapu megnyitása, alkalomadtán a paraszti portára való érkezést is jelzi (betlehemezés).

A díszletek minéműsége központi kérdés. Az előadás stílusának meghatározó eleme. Kerényiek is Hont Ferenczel gondolkodtak. Sem nem naturális berendezési tárgyak, sem nem népművészeti motívumokra emlékeztető tulipánóz, cirádás vonalakkal pingált tárgyakat nem láttunk ezen a színpadon. Csak a játékhöz fontos, jellemhez igazozó kellékeket. Deus Páter például kortyol a *butykosból*, szívja *tajtékipáját* (vajha füstölne is). E földi gazda-

természetű formázatú isten valamennyi előadásban jókedvű pillanatként él, hogy akár egy horgászbót zsinórjáról a csalit, úgy lógatja le a botra kötözött madzagról az almát. Rendezői lelemény, ahogyan ez a kellék az egész paradicsomi jelenet egyszerűségét, derűs játékosságát megeremti. Számos hasonló mozzanatot említhetünk. Amikor Mojzes a hegyen az atyával disputál, népe énekel, táncol, mulat s az aranyborjút imádjá. Hogyan oldja meg a rendezés? Kerényi és Novák, mint az előadás annyi más jelenetében a folklór elemeiből épít emlékezetes színházi pillanatot. Az ördögök a sövény mögül leskelődnek; kukoricacsutkát, tököt dobígnak a nép közé. Az emberek lassan erőt vesz a kísértés. Járják körbe a templomot, erősödik a kedv, csujogatnak („Atya, Fiú, Szentlélek, / Én a paptól nem félek...”) s közben összeáll az aranyborjú. Azaz: az állat teste tökből, lába kukoricacsutkából. Népi gyermekjáték tehát, amely színpadi kellékként, metaforikus erőre emelkedett! Hogyan mutatott volna ez egy hagyományos „népi komédia” előadásában? Aranyozott, kasírozott, feldíszített kellékállatot hoznak be, szöveg híján az ördögök kísértő-ötlete (tehát a dramaturgiai okoltság), bizonyára hiányzott volna, egy statikusan jól-rosszul megoldott beszédre alapozott színpadi helyzet formálódik. Ebben a Kerényi és Novák által rendezett folklorikusan átgondolt mozgalmas, látványos jelenetben humor, lelemény, báj váltakozott. A tradíció tehát új színpadi jelentéssé transzformálódott. Lóca, asztal a színpadon a maga dísztelen egyszerűségében, céljának megfelelően funkcionál. Tervező és rendező nem óhajt valamiféle népi imitációban székely szobát vagy istállót berendezni. A túlszínezett folklorizáció lehúzná a történetet és a példázat biblikus és egyetemleges érvényét csak lefokozná. A legények, de főképpen a leányok Székelyföld színes viseletében pompáznak. (A dísztelen színpadon ennyi a színesség.) S ennek is jelentése van Kerényinél. A játék ünnepélyessége, magasztossága, a történet emelkedettsége így válik *színpadi jelenlétté*. Az éppen szereplők felöltik szükséges jelmezüket, a többiek énekes vonulása, áhítata az előadás méltóságát teremti meg.

A méltóságról még, mert egyik nagy erénye az előadás hangütésének. Nagyon könnyű volna előállni, s tudunk példát rá, jópofáskodó humorba tunkolva, az antiklerikalizmus előadásával. Gúnyolódva, idézőjel közé vont, tehát kétségessé tett darabok előadásának divatját éljük. Kerényiek effajta könnyű műveletre nem mutattak hajlandóságot. Előadásuk áhitatra hangoltba, mélységes komolysággal láttatják a történetet. Az elmélyültség nem az istenhitben gyökerezik, bár aki ezt szeretné érezni benne, azt se sérti az előadás. Az együttjátszó öröme, fegyelmezett, alázatos munkája az, amely ezt a bensőségeséget megeremti. Átsugározatván a közönségre is. A biblikus történetet előadó *színészek összhangzata az*, amely maga is *példázatos, templomos együttlétet teremt*. Kultikus együttlétben nézőt és játszó személyt gyülekeztet emelve.

Játék és báj, említettük a darabbal és előadással kapcsolatban. Kerényi és Novák emlékezetes mozzanatok sorával stílust teremt. Amikor például Ádám és Éva finom tánclépésekben beszélget az édeni világról — népviseletükön feltűzve jelzésként látható a fügefalevél. Az ördögök gyülekezete sem esik magánszámokra, rigmusos szöveg, bakugrások vénaesszonyi álca változatossá teszi jelenlétüket. Ferenczy Csongor vezeti a sátány társaságot (Kalocsay Miklós, Tahí József, Katona János, Bösze György, Székelyi József — más szerepeket is alakítanak, de gyakorta azért „sátányi” lelkülettel munkálkodnak abban is). Megfigyelhetjük, hogy mily finom, szinte koreografált Ferenczy Csongor játéka. Vele kapcsolatban tapasztalatunk nem mostani eredetű. Tíz esztendővel ezelőtt a sepsiszentgyörgyiek első magyarországi turnéján Tamási Csalóka szivárványának Czintos Bálintját alakította. Legényesen, lábfejét leszorítva csavart, s mégis poétikus rugtatással állt az asztal tetején s beszélt szivárványos vágyairól. S aztán a betlehemezés! Szolid improvizáció és játékkedv is kitetszik ebben a jelenetben. (A leánykórus tagjai sokadik előadás után is láthatóan el-elveszejtik komolyságukat, jókat derülnek, amint a pityókós pásztorok bébocsáttatást kérnek.) Könnyű, gyakori és hálás szerep ittasan tetszelegni a publikum előtt. Ebben az enyhén illuminált betlehemező társaság együttesen kedves és bumfordi (Fonyó István, Czibulás Péter, Baranyi László, Kézdy György). Az nem a Kodály-gyűjtésben található, hanem pompás rendezői ötlet, ahogyan a szerepét elfelej-

tő pásztor újra és újra belekezd: „patvar üsse meg...”, vagy amikor a jászol fölött hangoskodva sorolni kezdi, mit is hozott a kis Jézuskának. Csitt!; figyelmeztetik a többiek, s a pusztai kiáltásokhoz szokott ember elcsendesül. Finom momentumok, élet és lélek realitásban azok. Iglódi István, majd későbbi előadásokon Ivánka Csaba alakította Ádám és Jézus szerepét, nekünk ez utóbbi őszinte naivitásában és emberként erősebbnek mutatkozott. Iglódi ámulatában olykor valami fapofai imitáció lappangott. Az Ómagyar Mária-siralom megrendítő pillanatát idézve Hámori Ildikó nagy dicséretét is jelentette, mert tiszta intonációban erős lélekkel és hangbi biztossággal siratott; színpadi pillanatával magasba tudta emelni az előadást. Mihály Pál, majd Hetényi Pál alakította Deus Pátért, előbbi színesebben, az előadás hangoltságához illően. Mihály Pál jámbor falusi atyánkfia lelkületével szólt a magasból. Kérlelő, figyelmeztető hangsúlyait már nem hallottuk oly színes lejtésben Hetényitől, akinek beszédhibája is zavaróan hat. Kertész Péter krónikása akár egy templomos falu előljárója. Presbitere, mondhatnánk kálvinista fordulattal, ugyan katolikus játékról van szó, de jellemzésünk talán mégse anakronizmus, mert ezt a passiót egyházak, vallások fölötti játéknak érezzük. Falusi és kollektív népi játékot látunk, s nem liturgikus elmerültséget. Fonyó István Mojzese szövegben méltósággal való lépéseiben, kicsit nazális felhangjával a játékos komolyságot stilizálja, Kézdy György mint Júdás árulásában már-már szánnivaló, talán önsajnálat helyett a rendező önitélében erősebbre is hangolhatta volna monológját. Kubik Anna és Papadimitriu Athina néhány szóval és lényükkel sugárzóan lírai pillanatokot adnak a játékban. Példásan fegyelmeztet közösségi munkában írjuk le a zenészeket név szerint is; Szunyogh Xavér, Vavrinec András, Kozák József, Bányavári Gábor, Konkoly Elemér mellett a Zeneművészeti Főiskola hallgatói az angyalok tunikájában fűtták a fanfárokot. De mindenekelőtt is: Rossa László említettessék, aki zenei összeállítóként is jegyzi a passiót. Előadásról előadásra a harmónium mellett nemcsak játékaival, szolid és finom jelenlétével, lelkével is kíséri az előadást. S ebben a közösségi együttesben elismerés a Színházművészeti Főiskola mindenkori hallgatóinak, akiknek alighanem életre szóló élmény, és igény is, ebben a Passióban szerepelni.

Összegző előadásnak mondtuk a Csíksomlyói passiót, következik tehát a kérdés: miféle segítségével, tanulsággal lehet a magyar játékszín további életében?

Erőszakos ismétlésre nem biztatjuk a szerzőgárdát, de azért feladatként annyi mégiscsak mutatkozik, hogy a Kardos—Dömötör—féle Régi magyar drámai emlék gyűjteményünket is friss nézőponttal színházi embereknek újra kell olvasniuk. Netán újabban felderített vagy lappangó művek nyomát is erősebb ambícióval szükséges volna keresni. De ha a Tiszták rendezésében Kerényi nem is sikeresen próbálta folytatni a Csíksomlyói stílusát, dramaturgiáját, kedvét ne vegye, mert lám a főiskolások Énekes madarát máris ebben a jelben láttatta ez év tavaszán. Bizonyítván, hogy tíz évvel ezelőtti Madách színházbeli elképzelésétől mennyire eltért; mélyebbre ásott, s mélyebben gondolkodott. De talán az Ösvigasztalás majdani színpadra vitele is jó kötetst ad a Csíksomlyóihoz, netán Illyés Bál a pusztánja. De másféle kísérletekben is szolgálhat a Csíksomlyói érlelő erőként, amint a Kőműves Kelemen folklorisztikus indíttatása, balladisztikus anyaga s az ebből készült zenés, táncos rock musical sikere igazolta ezt a Pesti Színházban. (Ugyancsak Novák Ferenc koreográfiájával.) Talán Móricz Uri murijának vizsgínházi előadása is jobban sikerül Harag György elképzelésében, ha a tánc és a folklór elemeit fölérősíti; mintahogy a próbasorozatban még több hajlandóság mutatkozott (ismét csak Novák Ferencsel együttdolgozva), mint majd az előadásban látszott. S hogy az ezután születő új művekben hogyan visszhangzik a passió, azt majd az idő hozadékával láthatjuk meg. Nem kizárólagos útnak jelöljük a Csíksomlyói előadását, de mértéknek és példának, s olyan összefoglaló eredménynek, amely még sokféle inspirációval szolgálhat színházi életünkben. (Legnagyobb példánk pedig az István, a király, ugyancsak erős népzenei, néptáncos ihletettségekben.)

Deus Páter az utolsó szál gyertát is kioltja. A játék befejeződött. Egy pillanatnyi döbbenet még a nézőtérén, aztán felzúg a taps. A játszó személyek újra és újra jönnek megköszönni. Aztán a hegedős pengető dallamára egymás vállát érintve kigyóznak a harangláb körül. A taps nem akar szünni. Szakmunkástanulók és idős nénikék, kiskatonák és mindenki által ismert

személyiségek. Egyszer marosvásárhelyi írónkat látom tapsolni, másik alkalommal a Clevelandba származott mérnök honfitársunkat, megint máskor a kassai magyar oktatás egyik felelősét, aztán a kitűnő bukaresti rendezőt és az Unita munkatársát. Rendíthetetlenül zúg a taps. Két éve tart; mindannyi alkalommal premiéri emelkedettségben. Hajlonganak, eltűnnek, majd ismét megjelennek a játékosok. Egymás kezét fogják és mosolyognak. Most nincs sietőség és letudottság, netán a filmgyári taxi is várhat.

Mert mindannyiuknak ünnep van, ha a Csíksomlyói passiót játszhatják.

Széthúzó időben nézőtér és színpad kivételes együteműsége.

A Csíksomlyói passió emlékeztet.

Emlékeztet népi-nemzeti összetartozásunk időbeliségére. Elhívja bennünk jelenidejű sajtós és egyetemes emberi méltóságunkat: megszenvedettségünkben is felemelkedhetünk.

Úgy legyen még számos, játékra gyülekező esténben.

Azok a szép napok

SZÁZÉVES A SZEGEDI SZÍNHÁZ

Egy ideje azon kapom magamat, hogy kötelességből járok a szegedi színházba. Munkahelyi ártalom ez, vagy afféle múltó kedélytelenség? Gyakran visszakérdezek magamnak, s gyötör a válasz, hiszen az előbbi kétségtelen tényként rögzül belém, az utóbbi meg hovatovább tartós állapotnak tetszik, mivel ideig-óráig, sikeresebb előadások utóhatásaként múlandó csupán. Az alkalom, mi tollat ad kezembe e vívódások megfogalmazására — tiszteletet parancsol. Idén októberben százéves a szegedi színház. Pontosabban az épület, a bécsi *Fellner—Helmer* cég tervezete, típuspéldányai a Monarchia ízlését árasztják Pozsonytól Kecskeméten át Odesszáig. E tisztes évfordulóra fölkiáltójelet rajzol a ház, falai csupaszon merednek az égnek, hónaljukat munkagépek ritmikus kútágasmozgása csiklandozza, morzeábécé a nyilvánosságának: nagyszabású rekonstrukciót él át. Reinkarnációja elvajúdik. Idén akarták átadni, a centenáriusra, de hát ember tervez, építőipar végez — mármint kivitelezési munkálatokat. S miután eleve későn kezdtek hozzá — az 1979-ben indult úgynevezett tetőhéjazással 80 októberére készültek el —, jelenleg az a helyzet, hogy a kivitelező DÉLÉP vállalja az új határidőt, 1985. májusát, bár az a 265 és fél milliós szerződéses költség, amellyel nekiláttak, az ármozgások természetének ismeretében könnyen változhat, magyarán emelkedhet. Eleddig mindenesetre 70 és fél milliót építettek-bontottak rajta, s a legfőbb biztató, hogy jó ideje szemmel kíséri egy minisztériumi vezetésű koordinációs bizottság. Számottevő fejlemény egyelőre több nincs, a serény munkazaj hatásfokát változatlanul tompítja a látvány, ezért terjeng a városban szófia beszéd, és mert a szegediek végigmosolyogtak már egy kisebb kaliberű, alaposan elhúzódo épületátigazítást, a Kisszínházét. A jubileum így merengésre készítő inkább: idézgetik is Szegeden a régi szép időket, midőn nemcsak színház volt, hanem jeles társulatok is működtek benne. Mielőtt tehát vívódásaim permanens okait taglalnám, röviden a szegedi színjátszás történetéről — az alkalom szülte dokumentációs igény kapcsán.

Az első színelőadást 1723-ból jegyezték föl, tanárembernek, *Péchy Domokos*nak vezetésével, aki maga is írt drámákat. Akkor már birtokukban volt III. Károly 1719-ben kelt szabadalomlevele, hogy a város építhet színházat magának. A deszkaépitményt 1735-ben avatják, itt kezdi pályáját előbb színjátszóként majd szerzőként *Dugonics András*. *Kelemen László* társulata a századfordulón jár először erre, 1806-ban teljes évadot töltenek itt a kolozsvári *Wesselényi Miklósék*; *Déryné*, *Egressy Gábor*, *Szerdahelyi József* névéhez alkalmi vendégjátékok

fűződnek. 1848. március 15-ének híre két nappal később ér Szegedre, este félbeszakítják *Szigligeti* darabjának, a *Szökött katonának* előadását, hogy helyi költő, *Osztrovszky József* szavalja el a maga Talpra magyarját. Többször turnézik *Latabár Endre* majd *Molnár György* társulata, míg az első önálló színházépületet összeeszkábálják 1850-ben, a mai Hági ét terem helyén, a Pest—Szeged vasútépítkezés kimaradt anyagainak fölhasználásával. A mai épületet, Föllnerék igazi nagyszínházát, csak az 1879-es árvízvet követően, 1883-ban nyitják — idén év százada. S mit ad a sors? Víz után kitör a tűzvész, 1885. április 22-én. Három napig ég a színház. „Szerencsére” fizet a biztosító, s rekordidő alatt újjávarázsolják: 1886 októberében már játszik benne *Aradi Gerő* társulata. Ettől az időtől fonódik össze a szegedi színház és színjátszás története. A budapesti Népszínházból leköltözö *Makó Lajos* klasszikusok mellett párizsi és pesti újdonságokat is bemutat, majd pályázati rendszerrel próbálkoznak, a vezetőknek 3 évre adják ki, s mert a premierek alig 3—4 előadást érnek meg, igen sok darabot tűznek műsorra. A századforduló után *Janovich Jenő* honvédzenekart is szerződött, később Makó veje, *Almássy Endre* veszi át a színházat, melynek közönsége a tizes évek elején *Fedák Sáriban*, *Rátkay Mártonban*, *Hegedűs Gyulában* gyönyörködhet. A világháború idején konzorciumot vezetnek be, majd a rövid tanács hatalom itt még rövidebb virágzása *Juhász Gyulát* is a színházvezetésben találja. 1927-től a tanács veszi házikézelésbe a színházat, mely ebben az évadban 381 előadást tart, *Bilicsi Tivadar*, *Jávor Pál*, *Neményi Lili*, *Páger Antal*, *Rajz János* föléptével — érthető hát, hogy a bevételek végre fedezhették a kiadásokat. Szegeden rendez *Németh Antal*, tehetségét ragyogtatja *Ajtay Andor*, *Dayka Margit*, *Kiss Manyi*, *Kovács Károly*, *Peéry Piri*. A harmincas évek gazdasági válsága maga alá temeti a bontakozó operai életet is, a város visszavonja a házikézelést, megint konzorciumhoz folyamodnak, kell a pénz, híg, zenés bohózatokat játszanak. A zsidótörvények idején föloszlatják az állandó vidéki társulatokat; a frontszínház főrendezője *Both Béla*. 1944. október 11-én vonul be Szegedre a Vörös Hadserg, s a szovjet városparancsnok első kérdése: van-e színház, s ha igen, miért nem működik. Egy hét múltán előadást tartanak.

1945. augusztus 28-án az országban elsőként államosítják a Szegedi Nemzeti Színházat. Idekerül a kolozsvári színház díszlet-jelmeztára, technikai felszerelése — s zeneigazgatóként *Vaszy Viktor*, főrendezőnek *Abonyi Tivadar*. A színészi stáb élén *Petur Ilka*, *Deák Sándor*, *Rajz János* áll, 57 tagú zenekart szerződtetnek, 15 tagú balettet, 20 énekes szolistát: Kolozsvárról jön át *Szabady István*, *Hidy Franciska*, de itt kezdi tündökléses karrierjét *Simándy József* is. Hanem 1949-ben államosítják a többi színházat, „szétosztják” az igen erős szegedi társulatot, megszüntetik az operát. Az ötvenes években *Ádám Ottó* működése hoz vérkeringést, eljuttatja Peerjét *Ladányi Ferenc*, az opera újjáéledése *Rubányi Vilmos*, kiteljesedése pedig *Vaszy Viktor* nevéhez fűződik, aki ötvenhat után végképp Szegedre költözik... A színházban azóta, mondhatni máig, tartós és folyamatos sikerekre inkább csak az opera lehet büszke. Nem teljesen oktalanul, nem véletlenül. A karmester *Vaszy* erős egyénisége tudniillik színházvezetőként a zenei tagozatot fejlesztette szisztematikusan, s mivel látványos eredményeket produkált, elfogadottá vált, hogy mellettük amolyan mostohatestvér a próza. Ez az állapot nyomta rá bélyegét később azokra az évekre is, midőn *Vaszy* már visszavonult. Hiába hoztak prózaigazgatókat, *Vaszy*tól ambiciózus fiatalember, *Pál Tamás* vette át a stafétabotot, aki idővel megkapta az egész színház vezetését is, imigyen „garantálva” a zenei részleg hegemoniáját a belső struktúrában. Mivel alapozta meg *Vaszy* a szegedi operakultúrát? Társulatépítéssel, műsorpolitikával. Stabil kórust, zenekart verbuvált, mely utóbbi megerősödven, 1969-től önálló szimfonikus együttesként vált ki a színházból, s látja el a város koncertéletét, operaelőadásait — míg egy kisebb zenekar ottmaradt a színházban operettek, musicalekre. A szólistagárdából elég csupán *Vadas Kiss László*, *Moldován Stefánia*, *Szabó Miklós*, *Gregor József*, *Sinkó György*, *Karikó Teréz*, *Berdál Valéria*, *Turján Vilma*, *Gyimesi Kálmán* vagy *Réti Csaba* nevet említeni — többségük ma is a pályán van, nem egyik a pesti Operában. Amíg *Imre Zoltán* pályolgatta, szép reményekre jogosítón izmosodott a balett is, mely később elsorvadt. Műsorpolitikában három vasat tartott a tűzben *Vaszy*. Klasszikus értékeket fedezett föl,

s rendezett például országos bemutatót a *Nabuccónak*, *Idomeneónak*. Bátran színpadra vitte századunk szerzőit, *Prokofjev*et (Eljegyzés a kolostorban, Három narancs szerelmese), *Hindemith*et (Mathis, a festő), *Zikkert* (Bajazid bég), *von Einemet* (Danton halála, Az öreg hölgy látogatása), nem feledkezve meg a helyi komponistáról, *Vántus István*ról sem (A három vándor, Aranykoporsó). S miközben egy nagyobb, országos érdeklődés reflektorfényébe emelte a szegedi operát, széles repertoárt épített ki az irodalom alampéldáiból, *Mozart*, *Verdi*, *Puccini*, *Wagner* közismert alkotásaiból.

Kész programot, társulatot kapott hát örökül a hetvenes évek derekára Pál Tamás, aki nagyjából a fenti ösvényeken haladt. További különlegességeket bányászott elő az olasz aranykorból, *Donizetti Anna Bolenáját*, *Verdi Giovanna Darcóját*; századunk terméséből a külföldön élő hazánkfia, *Kovach Andor Medeiáját*, majd *Szönyi Erzsébet Adáshibáját* mutatták be; az a bizonyos nagyrepertoár azonban megcsappant. Ma már havonta 5—6 előadást látni Szegeden, kevés a följújtás. Oka lehet, hogy az épületrekonstrukció miatt a szomszédos moziból kialakított Zenés színház szűk színpadára kényszerülnek — a helyiséget nemigen akarja szokni a publikum sem, hisz hol filmet vetítenek, másszor operát, operettet játszanak benne. Ami pedig a prózai tagozat tartós válságát illeti, nagyjából onnan datálható tehát, hogy ötvenhat után az operajátszást fejlesztették. Amikor aztán kiütköztek az aránytalanságok, s mind sürgetőbbé vált a dráma erősítése, *Lendvay Ferenc* személyében rendező került a színház élére, aki mindjárt komoly prózai csapatot szerződtetett, *Nagy Attilával*, *Bicskey Károllyal*, *Medveczky Ilonával* és másokkal, mi több, olyan vendéjátékokra hegyezte ki az évadot, mint *Dayka Margit*é, *Ajtay Andor*é, *Ráday Imr*é. *Lendvay* után *Giricz Mát*yas új, másfajta ízlést honosított meg a színházban. Kitarta a kapukat a kelet-európai drámák előtt (*Danek*, *Witkiewicz*, *Csehov*, *Bulgakov*, *Lunacsarszkij*), sikeres musicaleket mutatott be (*Popesztivál*, *La Mancha lovagja*), mindazonáltal a kezdeti buzgalom lelohadt, a közönség elszívárgott, feszültségek támadtak a színházon belül, de színház és egyetemi ifjúság között is, rivalizálás a *Paál István* vezette, fénykorát élő Egyetemi Színpaddal. S amikor az igazgatóváltás megint karmesternek, Pál Tamásnak kedvezett, már sejteni lehetett, a próza nemigen jut majd kettőről a háromra. Hiába próbálkozott *Léner Péter* főrendező után társulatfrissítéssel *Ruszt József*, s hozott egy teljes főiskolai osztályt Szegedre, a belső konfliktusok föloldatlanok maradtak — csapatával együtt Ruszt Zalaegerszegre távozott, színészek, műszakiak tartottak vele. Eközben pedig úgy állítottak a vezetés iránytűjén, hogy menedzserigazgatót neveztek ki, s némileg különválasztották a prózai és operai társulatot. Emennek élére *Sándor János* került, amott főzeneigazgatóként maradt Pál Tamás. A most lezárult évad végéig, mert Ruszt után ő is leköszönt kissé talmian csillogó címéről, s visszatért főállásban az Operaházba, hogy mellette külföldi meghívásainak is eleget tehessen, bár szegedi illetőségét (lakását, művészi kapcsolatait, föllépéseit) végérvényesen nem adta föl. Utódának azt az *Oberfrank Gézát* sikerült megnyerni, akivel valamikor együtt kezdek az Operában, s akinek pályája némileg hasonlóan hajlott el onnan — legutóbb a Fővárosi Operettszínházba. Az adott körülmények közepette ez a megoldás nemcsak fenyegető patthelyzetet hártott el, de művészi szempontokat tekintve sem nélkülözte azt a kontinuitásigényt, melyre Vaszy után szüksége támadt a szegedi operajátszásnak, s amelynek Pál inkább csak működésének második szakaszától felelhetett meg. Pál Tamásnak tudniillik — alkatánál, habitusánál fogva — jó ideig a Mozart-repertoár kiegészítése, följújtása kötötte le energiáit, s mellettük többnyire vígoperákban gondolkodott. *Oberfrank* viszont — múltjának ismeretében, a jelekből ítélhetően — éppen ahhoz a romantikus tartományhoz vonzódik, amelyre később Pál is ráállt, s még Vaszy hagyatékozott meghatározó örökségül a hazai vidék akkor kétségtelenül legerősebb társulatára. Az operajátszás tehát vélhetően jó kezekben marad, a folytonosság biztosítottnak látszik. Szemben a drámajátszással, mely változatlanul kilátástalannak tűnő küzdelmet folytat a prosperitásért. Helyzetét mi sem jellemzi hívebben: az elmúlt évad egyetlen igazi sikerét zenés kommersz hozta, *Maugham—Nádas—Szemes Imádok férjhez mennije*. A szegedi hagyományoktól, adottságoktól, miliőtől elvárható intellektuális, mélyebb művészi tartalmakat hordozó drámai műfajban csupán az

erdélyi *Kocsis István A korona aranyból van* című darabjának előadásait tetszett föl komolyabb művészi érték, ám ez is egy mellékszereplőkkel megspékelt-bővített monodrámaként *Papp Éva* személyes sikere inkább, s nem ansamble-tett.

A legutóbbi évad röntgenképe: bár valamennyi programban hirdetett bemutatóját megtartotta a próza, képtelen volt tartósan vonzónak maradni — az opera viszont éppen fordítva, terveit csak felerészben valósíthatta meg (*Stravinsky* és *Petrovics* egyfelvonásosaiból, *Bellini Puritánok*jából, *Bizet Gyöngyhalászok* című operájának színreviteléből nem lett semmi), ám a premierek (Puccini: *Manon Lescaut*, Verdi: *Don Carlos*) időnként, ha nem is egyenletes színvonalon, föl-fölragyogtatták a társulat immanens, szép képességeit. E sorok írója, mivel a városi napilapnál érdekelt, jó ideje böngészi kontrolléhesen a szegedi egyetemi újság választékos, merész lendülettel megírt recenzióit a helyi színelőadásokról, ahonnan több, de legalább két érdekes megfigyelést szűrt le. Egyfelől híven regisztrálják e beszámoló a távolságot, mi izlésben, igényben régóta érzékelhető, ám utóbb pattanásig feszült színház és egyetemi—főiskolai fiatalság között Szegeden. Másfelől meg összevetésre csábítanak ezek a láttelek a színház évadzáró társulati ülésein elhangzó önértékelésekkel vagy a tanács művelődésügyi osztályának „hivatalos” álláspontjaival (melyek persze nagyjából azonos dallamra készülnek) — a különbség köztük elképesztő. Mintha nem is ugyanazokról az előadásokról születnének. Jómagam hosszú évek keserveitől fertőzötten, kettős látástól gyötörtetve, unalomba fulladó esték kései utóhatásaképpen nem is igen tudok más, valamelyest objektívnek érezhető mércét állítani, mint aszerint ítélni a látottakról, megnézném-e ismét vagy sem. És öszintén szólva — pár operai órát leszámítva — ilyesfajta élmények nemigen rohantak meg. Ettől a fentemlített egykedvűség, kedélytelenség. Gyanítom, nem csupán személyes szeszély; átlengi, közönyben fürösztli a város színházi közhangulatát. Ebből az intézményből kitűnően meg lehet élni, de lehetőségeihez fölőlni, a körötte ágyazódó urbanizáció esélyeit kihasználni, annak megfelelni, nincs elég képesség, tehetség, invenció. A bérlők száma a tavalyi mérsékeltébb évad óta további ezerrel csökkent (nincs egészen nyolcezer), s bár azt mondják, az úgynevezett statisztikai nézőszám emelkedett, egyetlen színház lévén a városban, ez a mutató túl aligha értékelhető, a publikumnak nincs választása, eszi vagy nem eszi, nem kap mást. Mi lelkesítsen, mi hozzon lázba? Az évforduló, hogy százéves az épület? Ünnepi köntöst még soká nem ölthet, akár csak pótlólag emlékezni e nevezetes születésnapról, s minthogy elhúzódik a színház művészi válsága is, sokan hervasztó mentőövprogramot dédelgetnek makacsul (mivel épkézláb egyéb nem akad): csak túlélni, valamiképpen kihúzni a nagyszínház elkészültéig, s majd akkor jöhet a látványos fejlesztés. A taktika részint kockázatos (betegséget eljegeni nem túl konstruktív terápia), részint pötyögős, ellentmondásos, kilóg a lóláb. A prózának ugyanis van otthona. A Kisszínház falai között márkás társulat dolgozhatna — átvészelné valója inkább az operának lenne, de arra kevesebb a panasz, győzi hősiezen. Ami leginkább elszomorító, hogy tévőleges próbálkozások, pontosabban minőségorientáció helyett hivatkozási alapokra, kifogásokra hangolódott Szegeden a színházfakasztó hajlam. Látványos jele, hogy a próza gondjai régóta változatlanok. Nincsenek jelentékeny színészek, rendezők, arcképes műhely. Fölborult a belső művészi értékrend, a harmadik vonal másodiknak lépett előre, a második jelenti az élbolyt, karakterszínészek játszanak abszolút főszerepeket, különben nem lehetne kiosztani darabokat. S ha még fiatal tehetségekről lenne szó; a törzsgárda lényegében régóta nélkülözi a vérátömlesztést, frissítést, tranzitművészek kötődnek Szegedhez ideig-óráig, miközben a derékhad java fogyatkozik. Ruszt József távozását nem sikerült kiheverni, mivel csapatostul történt, művészek, műszakiak indultak vele Zalába, az elmúlt évadra szerződöttest színészek közül a jobbakk továbbálltak, de 19 esztendő után „bedobta a törülközőt” *Barta Mária*, a társulat egyetlen Érdemes művésze is, s még jó páran. Ezért érthetetlen a legutóbbi évadzárón hangoztatott helyzetjelentés: „sikerült megállítani a társulat zuhanórepülését”. A vezetés átszervezésének számottevő haszna mindössze a zilált műszaki és szociális állapotok rendezésén látszik. Egyenesbe hozták a kiszolgáló műhelyek dolgát, színészlakásokat újítottak föl, hangosabb-színesebb a reklám, a színház közönségszervezése, mégha ez utóbbi igazából adós az

eredményekkel (persze nem rajta múlik csupán). Ebben a helyzetben valóban nincs egyéb művészi esély, prognózis, a tűrhető vegetációnál. Az új konstrukció most a prózai és az operai részleg fokozatos elkülönítésén, szétválasztásán munkál. Holott ily konstellációban, hogy nincsenek katonák, a csapatok integrálását kívánná a logika. Függetlenített tagozatok létrehozására akkor lehetett (volna) gondolni, amikor erre feltételek alakultak ki, sajátos profilú műhelyek körvonalazódtak — legutóbb például Ruszt másfél éves működése során. Amint ez a lehetőség megszűnt, s hasonlóan karakteres, színházteremtő, rendezőket-színészeket magához bolydító, táborba szólító egyéniségre, művészeti vezetőre nem sikerült lelni, ez a szerkezet merő formai vázzá csupaszodott, így aztán megint lehet varrni gombhoz a kabátot. Csöndes vigasz: legalább gomb van már...

NIKOLÉNYI ISTVÁN

A NAGYMAMAI HÁZ, AHOL KORMOS ISTVÁN NEVELKEDETT

Köztéri dohogás

Bölcsészkarai tanulmányaimból emlékszem, ha nagyobb lélegzetű tanulmányt készülünk írni valakiről, nemcsak műveit illik tanulmányozni, de át kell rágnunk magunkat a róla szóló irodalmon is. Ami Viltet illeti, bizony ez elég terjedelmes, ezért az utóbbi öt évből kiválasztot-tam egy interjút, terjedelmes tanulmányt, a terjedelmessel vitázó glosszát, műelemzést, mert ez írásokból teljes pályakép kerekedik ki, nevet kapnak bennük életművének feltételezett vagy valóságos ellentmondásai, akár egyéni temperamentumából erednek, akár az objektívnek ítélt körülményekből. A konfliktusok természetét magyarázva a szerzők néha általános, egy ember munkásságának körén túl is érvényes tanulságokra jutnak, amelyek arra kényszerítik az olvasót, hogy a szerzők álláspontját támogató citátumok nyomát követve felfedezőútra induljon, s elvetődjék az elvi következtetések történelmi forrásvidékére.

Az interjút készítő újságíró a művész szemére veti csapongásait a kibékíthetetlennek tett-szövégek között „mind a tartalmat, mind a formát illetően”. (Mintha bizony elválasztható-k lennének.) Egyik végletként a pillanat közvetlen igézetének hatalmában álló képlékenységet említi, másikként a szigorú elvont, már-már mérnöki formaalkotást. Egyszerűbben szólva az a baja Vilttel, hogy nem kötelezte el magát egyetlen stilisztika kánonja mellett. A képlékenység a kérdező szóhasználatában az egymástól távol eső valóság-„szeletek” montázsszerű összekapcsolását jelenti; a montázstechnika pedig kárhóztatandó eljárás, hiszen rábízta a nézőre, „mit olvas ki a műből, milyen képzet, benyomás indukálódik benne” például Vilt *Bohóc virággal* című szobra előtt. A néző ugyanis akkor hozakodhat elő saját értelmezésével, ha a mű közlése nem egyértelműen közérthető. A művészi szimbólumok azonban sohasem egyértelműek, több rétegű szemantikái jelentésük még zsugorítva sem fér el tételek definícióiban. A szobor egy művészetfelfogással szembeesítve bukik el a vizsgán: az újságíró szerint a művész érték mércéje a nézőnek árnyalatnyi dilemmázást sem engedő kijelentés. Úgy gondolja, a művész áthárítja a felelősséget a nézőre, ha nem kijelentő módban fogalmaz, s mi másból fakadna ódzkodása a félreérthetlentől, mint „a számára áttekinthetetlen valósághoz való viszonyából és az ebből fakadó ironikus alapállásból?”

A modern művészet története Cézanne óta egyetlen kísérlet megtalálni a választ a kikerülhetetlen kérdésre: mi a valóság, a látható s mögötte a láthatatlan, mi ez a racionálisan magyarázható, máskor észérvekre süketen hallgató ellentétekből, ellentmondásokból álló bonyolult szövevény? Kijátszáná egyezményes feladatát a művész, ha nem lenne mersze az irracionálé ijesztő arcával szembenézni, hogy a maga eszközeivel értelmét adja, s ezáltal a katarzis biztosította felmentést szorításából. Wittgenstein, a filozófus kijelentheti: „...amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”, de a művésznek ezer kudarc után is meg kell kísérelnie újra és újra kimondani a kimondhatatlant. Amikor érthetetlennek látja a világot, kétségbeesik, mint Kafka, aki tapasztalta, az embert iszonyú alkura kényszeríti a világ: ha lemond arról a jogáról, hogy észrevegyék, él, szeret, gyűlöl, remél, cserébe hagyják pusztn lenni; amikor a valóság nem érthetetlen, csak értelmetlen, ironikussá lesz, mint Vilt a *Bohóc virággal* mintázása idején. Persze elismerem, az irónia valóban idegesítő annak, aki a művészt csak szónoki emelvényen, tanári katedrán tudja elképzelni.

Részlet egy nagyobb tanulmányból. (Az írás már nyomdában volt, mikor Vilt Tibor meghalt, nem nekrológ tehát; tudom, azzal adós vagyok. S. Cs.)

Vagy az iskolapadban. Mint Gerevich Tibor, aki beíratta Viltet a „római iskolába”, s mivel szorgalomból nem bizonyult példásnak, megdorgálta: „Lázás stíluskereső. Több stílust talált már, de egyet még nem, amely teljesen az övé lenne. Tehetsége szinte kirobban, újra és újra kezd.” Holott nem kirobbanni küldték, hanem a novecento stílusát sajátjaként megtanulni. Ezt a pár sort idézi a Művészet terjedelmes tanulmánya is. Gerevich cikkének azt a passzusát azonban, amely kifejti, miért van szükség az üdvözítő egy stílusra — nem. Holott a professzor képviselte művészpólitika pontos jellemzése: „Az akadémiának kötelessége kivennie a részét az új magyar művészet egészséges kibontakoztatásából. Segíteni kell oly feladatok elvégzésében, melyekben művészetünk fejlődése meglassult vagy elakadt, vagy amelyek mint új kívánalmak lépnek fel: a freskófestészetben, a történeti festészet feltámasztásában és modernbbé tételében, a nemzeti és társadalmi témák korszerű művészi megoldásában, az egyházművészet méltó fellendítésében, az igazi monumentális szobrászat fejlesztésében, az új építészeti törekvések művészi kialakításában és történeti beillesztésében, a magyar iparművészet felemelésében.” Ne tévessze meg az olvasót a „modern”, „korszerű”, „új” szó az idézetben; az iskola mintadiákja, Aba-Novák Vilmos megmagyarázta, miként értendőek ezek 1931-ben Magyarországon, s természetesen azt is, mit követel a művésztől a Gerevich-féle program: „... az aktuális, azaz mai szellemben gondolkodó és működő festők néhány, az izlés magasabb fokán álló embernek dolgoznak, ami ma már nem tartható fönn, mert nálunk a kultúr-demokrácia megelőzte a politikai demokráciát.” Az utóbbit márcsak azért sem volt nehéz megelőzni, mert nem létezett; ezért szükségtelen azon fáradozni, hogy az izlés alacsonyabb fokán állókat felemeljék — sülyedjen le a művészet az ő szintjükre. Így lesz képes a keresztény kurzus ideológiai leckéjének fölös művészkedés nélküli közvetítésére.

Gerevich Viltre vonatkozó szavait a teljes pályakép igényével íródott terjedelmes tanulmány lényeglátó, nyolcvanhat év múltán is érvényes prognózisként, beteljesült jóslatként idézi. Vilt, a tanulmány írója szerint is lázasan keresi, ám máig sem találja valóban saját stílusát; Gerevich csak a tünetre, az ugyancsak megidézett Pátzay viszont mintha okára is figyelmeztetne: „Hivatásos szobrász, magától értetődik tehát, hogy mindenféle szobrászi feladat megoldásával foglalkozik. Épületet díszít, síremléket farag, portrét készít. De amikor nem valamely feladat fegyelmében, hanem teljesen szabadon a maga örömeire mintáz, gátolatlanul önkéntelen. Természetes, hogy művészi sajátossága ezekből a munkáiból íródik ki legolvashatóbban.” A művész kolléga természetesként veszi tudomásul, hogy a szobrászi tevékenységnek két oldala van, a tanulmányíró — korántsem joggal — ellentmondásosnak, mi több, skizoidnak véli ezt a kettősséget: „A korai, forradalmasan kubista és lázongóan-szükölgőn expresszionista kamaraművészete idején kegyeskedő szenteket kellett faragnia és mintáznia római iskolás templomművészeti nagyüzemek, neokatolikus „Gesamtkunstwerkek” számára, 1951-ben, a gyötrően komikus, szürreális fíntorú Bohócfej esztendejében részt vennie a sematizmus talán legsematikusabb szoborcsoportjának az elkészítésében, és 1960 táján, művészetünk merevgörccsének oldódása idején még mindig az ő nyolcméteres alumíniumszobrával búcsúzik Tiszalökön a szobrászati megalománia.” Az állítás féligazság, az árnyalás fél sem, pedig minden kijelentésnek a hangsúlyok adnak ilyen vagy olyan előjelet. Vilt hatásosnak szánt jelzőkkel megtoldott kubizmusa valójában három, a kubista formálást vonatkozóan próbálgató szobrot jelent, bő évtizeddel a kubizmus nagy pillanatai után (*Kubista szobor, Gondolkodó, Istenes Szent János*); expresszionizmusa néhány, a tehetségéből következően expresszív erejű portrét (*Gizi, Ónarckép, Bergman Terka, Farkas Károly, Bogyószemű*); a legsematikusabbnak kinevezett szoborcsoport tényleg sematikus; a Tiszalöki nőalak valóban gigantomániás; sajnos nem búcsúzott el velük művészetünkben a sematizmus és a gigantománia, hiszen máiglan készülnek olyanabbak, kerülnek parkokba, terekre.

A tény helyesbítése nem jelenti a cáfolatát is, legfeljebb a belőle levonandó következtetés mellőzhetetlenségét. Abból, miszerint a művész saját kedvtelésére végzett munkájának általában esztétikailag értékesebb alkotás az eredménye, mint Pátzay tartja s a tanulmányíró példákkal bizonyítja, az következne, hogy a megrendelés vállalásában eleve benne rejlik a ku-

darc lehetősége. Tehát vonuljon belső emigrációba a szobrász, rendezze be műteremnek teljessé tett magányát, ahol meghallani sincs módja más, mint a belső sugallatot, és akkor se vállaljon megbízást, ha a fene eszi is azért, hogy nagy méretet igénylő szobrászi gondolatait kifejezhesse? S ha még ennél is többről van szó? Olyan képtelenség feltételezni egy művészről, hogy hisz a pályázat tárgyában, a tárgy révén, netán csak ürügyén kimondható igazságban? Történelmi ismereteink és tapasztalataink megtanítottak, a hittel — mondjunk egyszerűen naiv és neofita buzgalmat — gyakorta éppen azok éltek vissza, akik nélkülözhetlenségét prédikálták, előbb ugratták a hívőt, a naivat, aztán megrótták, mikor ugrott: „...hátról nyomtak előre, / van kinek kényes a bőre... / Néha fejemre is üttek, / ha elértem, ahova küldtek, / megszidtak, *hisz csak* úgy mondták, / ez meg fut, ebadta bolondját!” — írta versbe Bóka László (Nyári szertőlődő) azoknak a szocializmus ügyével őszintén azonosuló értelmiségieknek megalázó helyzetét, akikre — befektetett erkölcsi tőkájukre apellálva — a Rákosi—Révai érában a balek szerepét osztották. Hiába változott gyökeresen a politika s benne művelődéspolitikai, az átalakulást intézményrendszere csak lassan és vonakodva követi — hát még akik képviselik! Bizonyítja Vilt pesterzsébeti emlékművének sorsa, amit a Művészetnek a terjedelmes tanulmányal vitázó cikke részletesen elbeszél.

Vilt 1961-ben kapott megbízást az emlékműre. A 150 cm-es, azóta elpusztult gipszvázlat a terjedelmes tanulmány szerint is jelentékeny munka volt. A geológiai rétegződést imitálva épített figura kiindulópontja lett Vilt termékeny és fontos, mintegy öt évig tartó alkotó periódusának. Kis- és nagypasztikák egész sorozatában — *Merengők* — járta végig ez alatt igen konzekvensen a vázlatban megfogalmazott szobrászi ötlet és módszer útját, pedig a pályaszakasz nyitánya „négyesztendei vajúdás után megintcsak bombasztikus figurává változott” — olvassuk a tanulmányban. Érthetetlen. A szobrász, művészetünkben ritka következetességgel éveket áldozott egy pasztikai gondolat minden benne rejlő lehetőségére figyelmező körüljárására, tehát tudatában volt jelentőségének. Első, még ösztönös és váratlan kirobbanásával őt magát is meglepő megfogalmazását viszont négy évig szorgoskodva rajta — elrontotta, míg ez idő alatt csinált többi szobrában tömörebbé, mélyebbé, és igazabbá fogalmazta. A miéltre a terjedelmes dolgozat bizonyította tételt korrigáló glossza válaszol: Vilt „fölsímerete, a monumentális szobrászat földadat nem az egyénit, nem a pszichológiai ábrázolást, hanem az egész közösséghez szóló, általánosan érvényes jelkép teremtése. Ennek a fölsímerésnek a szellemében készítette el az életnagyságú vázlatot. A szobrot a zsüri, nevezetesen a főiskolai tanár szaklektor nem találta elég figurálisnak, Vilt tehát új megoldást keresett. A szaklektor ezt sem tartotta megfelelőnek. S aztán elutasította a harmadik, ugyancsak életnagyságú vázlatot is. Viltet annyira izgatta a földadat, a megoldandó probléma, hogy nem hallgatott a lektori kifogásokra, azt remélve, hogy egy még következetesebb, még teljesebb megfogalmazás eloszlatja az értetlenségét. Így született meg a negyedik gipszvázlat. A szaklektornak ez még kevésbé tetszett, s megtagadta az átvételt. Embertelennek, gépembernek minősítette a szobrot: szemet, száját, drapériát kívánt a figurára. Így történt, hogy Vilt négy nagyméretű vázlat után belefáradt a küzdelembe és az anyagi kényszer hatására földadta a harcot. A szívének oly kedves negyedik vázlatot lefényképeztette, legalább fotó maradjon róla, és hozzálátott, hogy a zsürirok kívánsága szerint elrontsa az emlékművet. Az elkészült szobor annyira elkekerítette, hogy nem szignálta.” Pesterzsébeten most egy cserkész — számháborút nyert, szánalomra méltó, lelkes idióta álldigál, szétvetett lábbal, ökölbe szorított kézzel, nadrágszoknyába és a római légionáriusok mellvértjébe öltöztetve, beton körív előtt, amelybe mélyedést vágott az építész, nyilván, hogy a fickó éjszaka, mikor senki sem látja, leülhessen kipihenni az egésznapos talponlét fáradalmait. Nem jelkép, még csak nem is allegória, hanem rossz szobrok sorozatában megtestesült eszmelejáratú pasztikai közhely, ráadásul az ikonográfiai sablonra is csupán széttárt karja és lába emlékeztet.

Vannak Viltnek olyan köztéri szobrai is, amelyeket legalább annyira a maga öröme csínt, mint a megbízást teljesítve, és a megrendelő sem kényszerítette kompromisszumra. Weh-

ner Tibor azonban, aki izgalmas tanulmányban szedte leltárba a hazai monumentális szobrászat ikonográfiai sablonjait, ezeket sem találta közhelytől mentes kivétellek.

A semmitmondóvá vált attribútumaitól szabadulni akaró, ennek érdekében akár önmagát megszüntetni kész emlékműszobrászat deheroizáló igyekezetében a régebben divatozó „dacos kiállás” helyett újabban leülteti a figurát; bár kevésbé patetikus, de hamar sablonossá vált megoldás ez is. Valóban, ha a póz nem a gondolatból következik, ha indoka, nem következménye a szobrászi gondolatnak, mint Vilt Eötvös- és a Madách-emlékműve esetében.

Eötvös diófa alatt üldögél. Ezt a lassan növekvő, nála hosszabb életű fát inkább utódainak, mint magának ülteti az ember. Az író, a gondolkodó, a reformer arisztokrata a jövőtől várta eszméinek megvalósítását; a hely és a póz természetes tehát, illik a témához. A tempósan lombosodó dió alatt más testhelyzet éppoly stílustalan lenne, mint környezetként mondjuk szilvafa, amelynek árnyékában borozgattak, Horatiust olvastak, a múlton és nem a jövőn méltak irodalmunk jelképes kisnemesei.

Madáchot időtlenné táguló pillanatban örökítette meg a szobrász. Ujjai közt íróeszközt tartó keze megáll a levegőben; aligha önnön nagyságától rendült meg, mint egyik jeles magyarórája véli. (Az infantilis önteltség a múlt században még nem volt mindennapos betegség.) Inkább az agyán átvillanó gondolat nagyságához képest ijesztő törpeségétől, a tragédia éppen megfogant eszméjéhez mért kicsinységétől, hiszen a történelem és az emberi lét értelmetlen értelmével néz szembe. Rodin Balzac-szobra a robusztus erejű teremttől örökítette meg, műve alapján leírható lenne az író alkotta világ iszonyú szélsőségeivel, lenyűgöző méreteivel; Vilt témáját, a legnagyobbat ostromló kérdés és a reá adott válasz születésének pillanatát azonban kizárólag szoborban lehetett megörökíteni, sehogy másként. Leírást adni legfeljebb a szikár alakról lehetne, a festőien mintázott bronz gyönyörű faktúrájáról, a testtartásról, ami az írás lineárisan terpeszkedő dimenziójában jelentéktelenné válna, mert a pillanatot s a megállt időt egyként perccé nyújtaná, illetve kurtítaná.

Jó szobrok, azaz mellőzhetetlen példák bizonyítják; művész és megrendelő konfliktusa mégsem eleve elrendeltetett, jöllehet az igazoltnak mondható megállapítás még nem kétséget kizáró válasz a szobrászi tevékenység kettősségében rejlő, Pátzay jelezte dilemmára. Író esetében könnyebb lenne a dolgunk. Csak ki kellene választani néhányat a tucatjával kínálókozó bizonyíték közül, amely századunk irodalmában két alapvető írótipus jelenlétét állapítja meg. „...inkább az amatőr javára döntenék, azzal a megszorítással, hogy ellenlábasa a szakértő” — nevezi néven őket Ezra Pound. Ottlik Géza Hemingway-ről szólván meg is magyarázza, miért az amatőr mellett tör lándzsát: „Nemes és művészi a módszere, de bizony századunk nagy, »dilettánsai«-tól különb titkokat tudtam meg a világról és az emberről, magamról.” A képzőművészet nagy „dilettánsaitól”, Rousseau-tól, Csontvárytól különbet nem, legfeljebb mást tudunk meg, mint Cézanne-tól, Piacassótól, Rauschenbergtől, a nagy professzionistáktól, hiszen egy almából, üveg pohárból álló csendélet épp olyan, akár nagyobb emberi jelentőséggel bírhat, mint a kivételes és sorsdöntő pillanatot, születést, nemzést, halált megörökítő téma, lévén a festészetben egy árnyalat, színkapcsolat, egy vonal merészebb hangsúlya a legkülönb titok. A szobrászat története nagy dilettánszt nem ismer, valaki vagy művész, vagy iparos, de mégis... Akad olyan példa, amelyben benne rejlik a megrendelésre és a belső megbizásból végzett munka ellentéte, de az Ottlik emlegette titok nyitja is, amely egyedül képes ezt a konfliktust feloldani.

Henry Moore-nak kevés témája közül egyik legszemélyesebben sajátja az anya gyermekével-ábrázolás. Mivel a vallási művészetnek is fontos tárgya ez, magától értetődőnek találhatta az egyházi hatóság hozzá fordulni, mikor a northamptoni templomba Máriát és a gyermek Jézust megörökítő kompozíciót akart állíttatni. A szobrász vállalta a megbízást, hiszen biztatás nélkül is jó néhányat csinált. Tudta azonban, hiába dolgozta ki a téma változatos plasztikai megoldását, az anyai szeretet sokszor kifejezett érzését ezúttal az emberfeletti szférájához illő emelkedettséggel kell megjelenítenie, így a természeteshez valami természetfelettit hozzáadnia. Ikonográfiai modell segítségére volt szüksége tehát, hogy az anyából istenanya legyen.

A románkori szobrászok a ruhák redőivel, a vonalak mélységével adtak vitalitást a szobornak, tették fenségében mozgalmassá; Moore viszont egyszerűsítette a redőket, a térdeket hangsúlyozta, hogy — a fejekkel harmóniában — szembetűnővé tegyék a szerkezet egyszerűségét. Az ábrázolás néma és komoly lett, Mária alakjából földöntúli nyugalom árad, noha a teljes mozdulatlanlás korántsem természetes helyzete a gyermekét karjában tartó anyának. A román kőfaragó nyugodtan elevénné tehetette a szobrot, nem fenyegette az a veszély, hogy a néző Mária helyett Anne-ra, Susanra, Bettyre gondol, isteni és emberi között ugyanis elképzelhetetlen volt a képzettársítás. Moore azonban kénytelen az emberi érzést az emelkedett nyugalom helyzetével a spirituálishoz közelíteni. A hétköznapitól idegen fennköltség mégsem tette a kompozíciót vallásossá. Az ikonográfia hozzáadhat valamit a jelentéshez, de önmagában nem tekintheti a jelentést értelmét meghaladó hittel, ahogy a rendkívüli formai érték sem. A szobor gyönyörű, csak éppen az anya és gyermek közti kapcsolat kifejezése a Szűz és az Istenfia misztériuma helyett. A maga kedvére csinált szobroktól annyiban különbözik, hogy itt a szentség szépségét bámulhatjuk meg, ott pedig a szépség szentségét; tehát korunk egyik — vagy talán — legnagyobb szobrásza készített egy tökéletes szobrot, amelynél az országúttól távol eső kis román templom kőfaragója csinálta ügyetlen Mária-ábrázolás is meggyőzőbben közvetíti a vallási érzést, tehát hitelesebb megoldása a megrendelő adta feladatnak, Moore a szakralist is emberinek és elérhetőnek ábrázolja, a lapicida pedig képes az elérhetetlenben legalábbis jelképesen megsejteni az emberit. A hangsúlyok összetéveszthetetlenül máshová esnek; a vallásos hit akkor elengedhetetlen eleme volt a művészimvóltnak, ma már nem az, illetve a másban való hit a nélkülözhetetlen feltétel. S aligha csupán a megbízásra készült mű művészségének feltétele.

De valóban kudarcot vallott volna Moore? Ezek a redők nemcsak a román szobrokéra, hanem saját, óvóhelyen készült rajzaiéra is emlékeztetnek. Megnézem a szobor keletkezésének dátumát: 1943—44. Moore elfogadta ugyan az egyházi hatóság adta megrendelést, de módosította, a maga problémájához, az őt kísértő gondolathoz igazította a megbízatást: az anya aggdódását faragta szoborba, akinek gyermekét a háború fenyegeti.

A hivatásos szobrász ars poeticájában nem találhatni a megbízásra és a maga örömeire végzett munka ellentétét; a profi csak feladatot ismer, amit a szakmájának csinját-binját tudó mesterember öntudatával old meg. Így hangzik Vilt fogalmazásában: „Az asztalos asztalt tud csinálni, én szobrot, azt tanultam meg.” Hallottuk persze a „titkot” tudó ars poeticáját is tőle, aki csak a plasztika nyelvén megszólaltatható gondolat rabja, megszállottja egy problémának, amely témánál, stílusnál, formaalakításnál mélyebb azonosságot teremt művei között, s meghatározza viszonyát a valósághoz; ezt a kapcsolatot életről, művészetről szóló vallomásként, művészi világképként ildomos értelmeznünk: „Vannak olyan képzőművészeti alkotások, amelyek a múlt pillanatot, s vannak olyanok is, amelyek az önmagába zárt időt ábrázolják... sosem célozhatja — a szobrász t. i. — a mindenki számára való megértést, a kellemes érzéseket, a szépség sugallatát, a szorongásállapotok terápiáját... a *Bohóc virággal* esetében a bohóc a művész ironikus helyzetét jeleníti meg éppen úgy, mint a virág, amely ironizál a bohóc helyzetén.” Ezek a művészi gondolkodásnak elvontabb problémái, amelyekkel a mesterembernek felesleges bajlódnia, akár magától, akár mástól kapta a megrendelést.

A művész, sőt az iparos, egyformán teszi meg az első lépéseket: tanulja a mesterségét. A mesterembert azonban, ha már megtanulta, sem kísérti meg a „titok”. Vilt még ismerkedett a szakmával, amikor huszonegy éves fejjel, minden előkészítés és előkészület nélkül egy éjszaka, a váratlan kísértés lázában kifaragta önarcképét, amelynek nem annyira megoldása, bár életkorához képest megdöbbentően tökéletes az is, mint inkább művészi merészsége, intellektuális igénye a rendkívüli: egy embertípus, magatartás, a világhoz való viszony jelképe a portrészobor, amely elrévült szemével azt akarja látni csupán, ami benne rejtőzik. Mire hajnal lett, elkészült a fából faragott szobor, de helyzete tisztánlátása is véget ért. Egy éjszakányi időre művészként gondolkodott, s utána mintegy tíz évre csak profi lett megint: teljesítette a kapott megbízásokat, a maga örömeire csinált munkáit kiállította, eladta, ha akadt vevő, de a

megragadottság egy éjszakányi időre tapasztalt állapotát elfelejtette. Az emlék visszajártáról azok a szobrai tanúskodnak, amelyeken a szokatlanságukkal meglepő részletek elűtnek a céhbeli öntudatával, kételyt nem ismerő mesterségbeli tudásával megoldott egésztől. Mintha mit sem tudna az önarcmás jelképezte, a mesteremberétől különböző magatartásról, a művésznek a téma és technika és stílus kis gondjain túljáró gondolatairól. A két háború közti magyar képzőművészet határok közé zárt világa a pályakezdőnek csak annyit engedett, hogy felküzdje magát a céh élvonalába; ebből az elszigetelt világból hiányzott a művészet független érvényességébe vetett hit, elvesztéséért legfeljebb a szakértő jó esetben indokolt szakmai öntudata nyújtott kárpótlást.

Egyszer megkérdeztem Viltől, mit ismert az *Önarckép* keletkezése idején a kor művészetéből: „A nagy modernnek közül, nem mondhatnám, hogy ismertem volna valakit. Inkább csak láttam Picasso, Braque, Derain reprodukcióit, egy párat — de nem értettem őket.” Mit válaszolt volna, ha azt kérdezem, mit tudott az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus utáni szobrászat gondjairól, gondolkodásáról? Nem az volt a tragikus, hogy fáziskésésben volt az időhöz, önmagához, saját egyetlen éjszakára megmutatkozó lehetőségeihez képest, inkább az, hogy nem is tudott erről. De nyugtalanította: amit megtanult, nem érdekli, amit csinál, nem elégíti ki. A kísértő pillanat sügta érthetetlen szavaknak annyi eredménye volt: képtelenné vált egy stílusban megragadni. Mintha színészi tehetsége volna, át tudott élni bármely tőle idegent, s képes volt ironikusan, kívülről figyelni helyzetét. A *Bohóc virággal* egyszerre jeleníti meg a művész képtelenné vált sorsát keletkezése időszakában — 1951-ben —, s ifjúsága idejét, mikor túl a hivatásos ábrándjain kergetett valamit, amiről homályos sejtései is alig voltak. Évekkel később értette meg: bár minden szobrász mesterember is, hiszen anyaggal dolgozik s a technikai jártasságot sem nélkülözheti, ami a művésznek azonban az újat és ismeretlent vallató gondolkodás eszköze csak, a mesterembernek viszont az eszköz a cél. Közben csinált néhány szobrot, melyek problémájához évtizedek múltán vissza kellett térnie, mert akkor értette meg a bennük rejtőző, pontosabb kifejtést igénylő gondolatot.

A hivatásos egyszer-egyszer a művészet senkiföldjére tévedt, de csak a harmincas évek végének fenyegető légkörében kezdte sejteni, mennyire szoros a kapcsolata az élet felszín alatti áramával, miben áll ez a kapcsolat, mi az a gondolat, ami kizárólag az övé, tehát neki kell plasztikailag megfogalmaznia. Minél fontosabbá lett a művészetnél az élet, annál inkább élte személyes léteként a művészetet — ebből született az egész művét átható téma: a képlékenység, törekenység, növekedni akarás védelme és önvédelme, az intellektuális-erkölcsi, még elébb biológiai ösztön, amely ha másként nem lehetséges, az alakot, a formát megváltoztatva, de természetét őrizve él tovább. Kezdetben ösztönösen alakuló, majd egyre tudatosabban alakított szobrászi világát a művész szerint Jean Cassou jellemezte legtalálóbban: „Számos műve tör fölfelé a magasba, s lendületét egy szár, egy tengely legfelső pontjáiig emeli. Az ilyen jelleghű művészet hajlamos arra, hogy elvont jelekben, felületre véssett vonásokban fejezze ki magát... Megnyújtás és tömörítés... annak tünete mindkettő, hogy a biológiai energia tulajdon mozgására egyszerűsödik, vagyis csupa törekenység, létbeli bizonytalanság minden. Ezek a formák nem veszik birtokukba a teret: helyüket oly módon foglalják el, hogy beszivárognak a térbe... Megnyilatkoznak vízszintesen is... barokk módon csavarodva és gyötrődve, egy szabad és fantasztikus világ távlatait nyitva meg előttünk. A biológiai lendület ezúttal nem szűkül össze, mint a magas figurák esetében, hanem minden irányban kiterjed, különböző, önmagára halmozódó ráncokkal, roppant hajlatokkal.” Véletlen rátalálások, visszalépések és váratlan előreugrások során értette meg témáját, problémáját — a látszat ellenére Vilt pályája tévedéseivel, „kompromisszumaival” együtt a legküzdelmesebbek és legegységesebbek közé tartozik századunk magyar művészetében.

Élete egyik fő művének, a *Kigyós szobornak* története elmond valami fontosat erről a küszködésről. A vízszintes szerkezet a harc állapotát jeleníti meg, amely akkor sem reménytelen, ha kilátástalannak látszik. A törekeny figura bal könyökén próbálván megtámasztani magát, kinyújtott jobb kezével tartja távol fejétől a fenyegető spirált — kigyót —, ami alsótestére

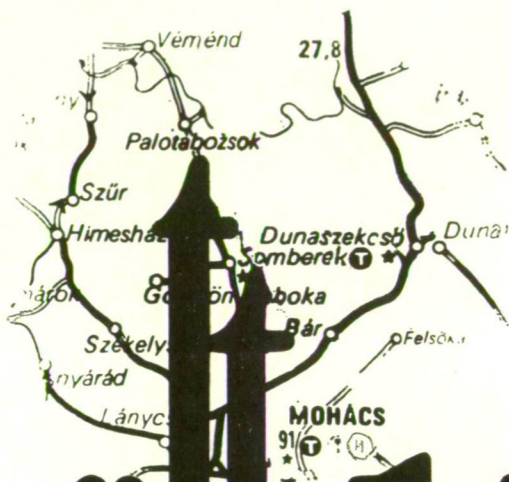
már rátekeredett, s összeroppantaná, ha a pálcikatestben ellenállni nem lenne elég erő. Vilt az Orvosi Kutatóintézet elé szánta ezt a magányos, modern Laokont, az egyenes és körkörös drámai küzdelmét. Hubay Miklós Vilt székesfehérvári kiállításáról írott cikkében úgy emlékezett meg róla, mint a halál halálának emlékművéről, s Adyt idézte: „...az ifjú Minden / Keresztül-döfte Titok dárdával / Az én szívemben a Halál szívét.” Szép írásának megjelenése után a szerkesztőségbe érkezni kezdtek a tiltakozó levelek: egy főorvos leírta, a reprodukció olyan hatással volt gyermek pácienseire, hogy napokig kellett nyugtatókkal tömni őket; a tanár szerint tizenkét éves fiában álmatlanságot okozó iszonyatot keltett; a szöveg feltette a kérdést: szobor ez egyáltalán? Hubay drámairó füle kihallotta a hamis hangot a levelekből. Utánajárt, s kiderítette: a levelet aláíró orvos, tanár, szöveg nem létezik, a lakcímek kitaláltak, ilyen nevű utcák Budapesten nincsenek. Azt hiszem, a megrendelő packázásai s a kritikus tévedései mit sem nyomnak a latban az álnevek mögé bújó rosszindulathoz képest.

A VÁRALJA ÉS A GYŐRI BENCÉS GIMNÁZIUM
(KORMOS ISTVÁN EGYKORI ISKOLÁJA)

Ára: 12,— Ft

együttélés

Szines dokumentumfilm
Az Objektív Filmstúdió
és az INFAFILM GMBH München
koprodukciója

Fényképezte: Pap Ferenc
Rendezte: GYARMATHY LÍVIA

